

JOB FIRST

W STREET-
WORKINGU

JAN STRĄCZYŃSKI

Job First to innowacyjna metoda pracy z osobami w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej powstała w Częstochowie. Jej głównym celem jest motywacja osób doświadczających bezdomności ulicznej do zmiany aktualnej sytuacji życiowej oraz do opuszczenia przestrzeni niemieszkalnej, w której przebywają poprzez odpowiedź na oferty zatrudnienia znalezione i dostarczone przez streetworkerów.

[Książka] przedstawia implementację autorskiej metody Job First do metodycznego działania streetworkerów z osobami w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej. Badania te są nowatorskie. Wymagały zaangażowania, twórczości. Ich przeprowadzenie było czasochłonne. Wniosły trwałą zmianę w działaniu instytucji i sposobie pracy z osobami bezdomnymi, a co najważniejsze w sytuacji osobistej niektórych beneficjentów programu.

– z recenzji prof. dr hab. Izabeli Krasiejko

Zastosowanie Job First w streetworkingu jako metody reintegracji społecznej osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej i przeprowadzenie badań nad działaniem uważam za innowacyjne. Doktorant podniósł bowiem w rozprawie temat ważny zarówno w aspekcie badań naukowych, jak również aplikacji do praktyki płynących z tych dociekań wniosków.

– z recenzji prof. dr hab. Beaty Szluz

Agape
Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy

ISBN 978-83-962348-0-3

Jan Strączyński

JOB FIRST
W STREETWORKINGU

jako metoda reintegracji społecznej osób
doświadczających bezdomności pozaschroniskowej
na przykładzie miasta Częstochowy

Częstochowa 2021

Jan Strączyński

Job First w streetworkingu jako metoda reintegracji społecznej osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej na przykładzie miasta Częstochowy

Praca doktorska napisana w Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie pod kierunkiem dr hab. Małgorzaty Dudy, prof. UPJPII; promotor pomocniczy: dr Maria Łuszczyńska. Obroniona dnia 14.01.2021 r.

Recenzenci rozprawy:

dr hab. Beata Szluz, prof. UR (Uniwersytet Rzeszowski)

dr hab. Izabela Krasiejko, prof. UJD (Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie)

© 2021 copyright by Jan Strączyński

Wydawnictwo Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy „Agape”

Projekt okładki, redakcja i skład: Adam Mateusz Brożyński

Korekta: Sylwia Góra

ISBN 978-83-962348-0-3

Druk: Drukarnia Częstochowskie Zakłady Graficzne Sp. z o.o.

Wydawnictwo Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy „Agape”

ul. Piłsudskiego 41/43

42-202 Częstochowa

<http://agape-czestochowa.org/>

Autor szczególne podziękowanie składa dr hab. Małgorzacie Dudzie, prof UPJPII w Krakowie oraz dr Marii Łuszczynskiej za pomoc w zgłębieniu wiedzy i wyznaczaniu nowych kierunków w gąszczu naukowych rozważań, w tak szerokim i interdyscyplinarnym zakresie, w jakim mieści się metoda Job First, jak również prof. Izabeli Krasiejko, i prof. Beacie Szluz za poświęcony czas i trud włożony w recenzowanie książki.

Nadto, pragnie podziękować również Prezesowi Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy „Agape” Kazimierzowi Słobodgianowi oraz Aleksandrze, Pawłowi i całemu zespołowi streetworkerów SWP Agape; br. Mariuszowi, Monice i streetworkerom częstochowskiego Caritas; Przemkowi i streetworkerom Fundacji świętego Barnaby; Giulii, Riccardo, Raffaelli i Gerardo z włoskiego Stowarzyszenia Mondo Nuovo, Marzenie i pracownikom Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Częstochowie oraz wszystkim wolontariuszom i studentom za współpracę przy wykorzystaniu Job First w praktyce.

Spis treści

WPROWADZENIE.....	9
I. SYSTEMOWE UJĘCIE RODZINY W KONTEKŚCIE PROBLEMÓW BEZROBOCIA I BEZDOMNOŚCI.....	17
Rodzina w ujęciu systemowym.....	20
Bezrobocie jako czynnik generujący kryzys i zaburzenie trwałości systemu rodzinnego.....	25
Konsekwencje bezrobocia w życiu osobistym jednostki doświadczającej braku zatrudnienia.....	27
Konsekwencje bezrobocia w życiu rodzinnym jednostki doświadczającej braku zatrudnienia.....	32
Konsekwencje bezrobocia w życiu społecznym jednostki doświadczającej braku zatrudnienia.....	38
Wpływ zjawiska bezdomności na życie rodzinne.....	49
II. ZJAWISKO BEZROBOCIA A PROBLEM BEZDOMNOŚCI.....	61
Definicja bezrobocia oraz jego przyczyny i konsekwencje...	61
Klasyfikacje zjawiska bezrobocia.....	62
Definicja bezrobocia.....	66
Przyczyny bezrobocia.....	68
Skutki bezrobocia.....	71
Charakterystyka i rozwój bezrobocia w Polsce.....	77
Długość trwania w bezrobociu wśród Polaków.....	80
Rejestracja w urzędzie pracy.....	80
Poszukiwanie zatrudnienia i gotowość do podjęcia pracy.....	81
Analiza społeczno-demograficzna osób bezrobotnych w Polsce.....	82
Zróżnicowanie terytorialne bezrobocia.....	82
Płeć i wiek osób bezrobotnych.....	84
Wykształcenie osób bezrobotnych.....	84
Źródła utrzymania.....	86

Cechy psychospołeczne osób bezrobotnych.....	86
Mężczyźni jako grupa społeczna doświadczająca bezrobocia....	89
Bezrobocie w Częstochowie.....	91
Płeć osób bezrobotnych.....	93
Wiek osób bezrobotnych.....	93
Długość trwania bezrobocia.....	96
Bezrobocie wśród osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy.....	97
Osoby, które podjęły zatrudnienie.....	97
Skala i źródła zjawiska bezrobocia osób doświadczających bezdumności.....	100
Metody aktywizacji zawodowej osób doświadczających bezdumności.....	113
Metoda indywidualnego przypadku i metoda towarzyszenia. .	128
III. STREETWORKING JAKO METODA PRACY z OSOBAMI BEZDOMNYMI W ŚWIELE LITERATURY	135
Zjawisko bezdumności w Polsce.....	135
Definicje bezdumności.....	142
Bездumność jako problem społeczny.....	149
Formy i metody pracy z osobami bezdomnymi.....	153
Streetworking jako metoda pracy socjalnej z osobami w sytuacji bezdumności.....	166
Historia streetworkingu w Polsce i na świecie.....	166
Cele i rezultaty streetworkingu bezdumności.....	171
Sylwetka streetworkera bezdumności.....	178
Etapy streetworkingu.....	187
Wyposażenie streetworkera i zagrożenia towarzyszące pracy w miejscach niemieszkalnych.....	200
Potencjalne zagrożenia w pracy streetworkera.....	213
Streetworking i budowanie sieci wsparcia.....	223

IV. METODA *JOB FIRST* JAKO NARZĄDZIE PRACY STREETWORKERA BEZDOMNOŚCI – METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH.....233

Metodologia badań własnych.....	233
Cel i przedmiot badań.....	234
Przedmiot badań.....	235
Problemy badawcze.....	236
Strategia badawcza.....	238
Metoda, technika i narzędzie badawcze.....	255
Charakterystyka terenu badań i osób uczestniczących w badaniach.....	268

V. METODA „JOB FIRST” JAKO NARZĄDZIE PRACY STREETWORKERA BEZDOMNOŚCI W ŚWIETLE BADAŃ WŁASNYCH.....277

Przyczyny zainteresowania streetworkerów koncepcją aktywizacji zawodowej osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej jako sposobu na reintegrację.....	277
Charakterystyka zastosowanej w częstochowskim streetworkingu metody <i>Job First</i> – cele, beneficjenci, warunki wstępne przed jej wdrażaniem, etapy, walory, zagrożenia.....	278
Przebieg implementacji metody <i>Job First</i> do pracy częstochowskich streetworkerów z osobami w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej.....	281
Etap I: Dostrzeżenie problemu.....	281
<i>Etap II: Planowanie działania – tworzenie teoretycznych, metodycznych i organizacyjnych podstaw metody Job First</i>	282
Etap III: Działanie – wdrażanie metody <i>Job First</i> do pracy częstochowskich streetworkerów.....	286
Etap IV: Refleksja nad przeprowadzonym działaniem – analiza wyników badań.....	294
Etap V: Planowanie kolejnego działania –udoskonalenie metody <i>Job First</i>	302

Etap VI: Działanie – implementacja poprawionej metody Job First (etap badań odbywających się w Stowarzyszeniu Wzajemnej Pomocy „Agape” – 10.05. 2019-27.05.2019).....	303
Etap VII: Refleksja nad przeprowadzonym działaniem.....	312
Etap VIII: Planowanie działań i ich realizacja (etap badań odbywających się w Stowarzyszeniu Wzajemnej Pomocy „Agape” – 17.06.2019 -24.07.2019).....	313
Etap IX: Refleksja nad przeprowadzonym działaniem – wnioski, budowanie teorii.....	329
Ocena metody Job First przez uczestniczących w badaniach streetworkerów.....	331
Podobieństwa i różnice pomiędzy metodą <i>Job First</i> a metodą <i>Housing First</i>	334
Propozycje kontynuacji działań w zakresie metody <i>Job First</i>	336
ZAKOŃCZENIE.....	341
BIBLIOGRAFIA.....	351
WYKAZ WYKRESÓW i TABEL.....	380
WYKAZ ILUSTRACJI.....	381
ANEKS.....	384

WPROWADZENIE

„Hey, jesteśmy po drugim dniu roboty. Jest OK. Spoko warunki, dobre zarobki. Od poniedziałku wynajmujemy mieszkanie pod Częstochową” (SMS do streetworkerów).

Jednym z podstawowych praw człowieka, pozwalającym osobie na prawidłowy rozwój fizyczny, duchowy i bezpieczeństwo socjalne jest niewątpliwie prawo do mieszkania. Deprawacja wolności do posiadania schronienia spełniającego minimalne warunki mieszkalne powoduje wielorakie negatywne konsekwencje, zarówno w samej osobie, jak i w całym społeczeństwie. Opisywane po wielokroć, w różnych kontekstach, zjawisko bezdomności wciąż stanowi źródło niewyczerpanych refleksji aksjologicznych oraz dociekań empirycznych i prakseologicznych, zarówno dla naukowców, jak i dla praktyków.

Najdotkliwszym w skutkach wymiarem bezdomności jest bez wątpienia bezdomność pozaschroniskowa, nazywana również bezdomnością uliczną. Wiąże się ona bezpośrednio z niebezpieczeństwem utraty życia, ekstremalnymi wyzwaniem, jakie stawia codzienność oraz sytuacjami granicznymi, jak śmierć kolegi czy odmrożenia, które często wywierają trwały wpływ na dobrostan psychofizyczny osoby doświadczającej bezdomności ulicznej. Autorzy „Pod-

ręcznika dla twórców polityki społecznej” wchodzący w skład Europejskiej Federacji Narodowych Organizacji Pracujących na rzecz Ludzi Bezdomnych FEANTSA, podkreślają, że „nikt nie powinien być zmuszony do spania na ulicy tylko dlatego, że nie ma odpowiedniej jakości usług przystosowanych do indywidualnych potrzeb osób bezdomnych”¹.

Wieloaspektowość i dynamika tego zjawiska wymaga poszukiwania innowacyjnych rozwiązań, które przyczyniłyby się do zmniejszenia lub całkowitej redukcji problemu, jakim jest przebywanie osób w miejscach niemieszkalnych. Jedną z odpowiedzi na nagłą potrzebę działania w kwestii problemu bezdomności pozaschroniskowej jest metoda streetworkingu, która w kontekście pracy na rzecz osób wykluczonych, nadal jest rozwijającą się gałęzią pomocy społecznej. Poprzez docieranie do pozainstytucjonalnych środowisk osób bezdomnych i bezpośredni kontakt z osobami doświadczającymi bezdomności, streetworkerzy w znaczny sposób zwiększają jakość pracy w obszarze pomocy społecznej, przyczyniając się do zwiększenia bezpieczeństwa osób bezdomnych, przebywających na dworcach, w kanałach, altankach, pustostanach, na klatkach schodowych i w innych miejscach niemieszkalnych. A. Michalska i M. Dębski już na początku minionej dekady zwracali uwagę na wi-

¹ FEANTSA, *Rozwiązywanie problem bezdomności. Podręcznik dla twórców polityki społecznej*, Wydawnictwo FEANTSA: Bruksela 2010, s. 6.

doczny wzrost znaczenia metody streetworkingu skierowanego do osób bezdomnych, która z jednej strony jest odpowiedzią na naglące i nie do końca zdiagnozowane potrzeby osób doświadczających bezdomności, z drugiej zaś na widoczne braki w systemie pomocy osobom w sytuacji bezdomności. Autorzy „Podręcznika streetworkera bezdomności” proroczo stwierdzają, że „w niedalekiej przyszłości ta *outreach’owa* metoda pracy stanie się w rękach pomocy społecznej jednym z częściej stosowanych narzędzi, przyczyniając się tym samym do podniesienia jakości i adekwatności udzielanego wsparcia osobom bezdomnych przebywających na ulicy”².

Jak podkreślają E. Kwiatkowski i P. Włodarczyk, zatrudnienie jest ważne ze społecznego punktu widzenia, gdyż praca jest podstawowym źródłem samo-realizacji jednostki. Tematem poruszonym w FE-ANTSA w 2007 roku było: „Zatrudnienie a bezdomność”. Miało na celu podkreślenie faktu, iż integracja zawodowa jest zarówno wyzwaniem, jak i szansą w odniesieniu do bezdomności w Europie. Dostęp do zatrudnienia według Europejskiej Federacji Narodowych Organizacji Pracujących na rzecz Ludzi Bezdomnych jest z pewnością kluczową kwestią dla osób bezdomnych. Według członków Federacji istnieje po-

2 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności: Gdańsk 2012, s. 18.

trzeba utworzenia podejścia, które definiuje pracę jako rozwiązanie problemu ubóstwa i bezdomności.

Dane zebrane w trakcie ogólnopolskiego liczenia osób bezdomnych w nocy z 13 na 14 lutego 2019 roku wskazują na fakt, iż zarówno w przypadku mężczyzn, jak i kobiet, do jednej z najczęstszych przyczyn bezdomności można zaliczyć bezrobocie w przeszłości oraz aktualny brak pracy. Standardy aktywizacji zawodowej opracowane w ramach „Modelu Gminnego Wychodzenia z Bezdomności” zakładają „uzyskanie przez osoby bezdomne i zagrożone bezdomnością samodzielności życiowej poprzez podwyższenie aktywności i kompetencji społecznych oraz wiedzy ogólnej, kwalifikacji i umiejętności zawodowych, a także podjęcie i utrzymanie zatrudnienia”. Zgodnie z powyższymi założeniami przez częstochowskich streetworkerów została opracowana innowacyjna metoda *Job First*.

Jej głównym celem jest motywacja osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej do zmiany aktualnej sytuacji życiowej oraz do opuszczenia przestrzeni niemieszkalnej, w której przebywają. Metoda ma również na względzie: zwiększenie zatrudnienia i skali jego utrzymania w grupie osób w sytuacji bezdomności ulicznej oraz przebywających w ogrzewalni, redukcję szkód poprzez zminimalizowanie negatywnych skutków przebywania w miejscach niemieszkalnych, poprawę dobrostanu psycho-

fizycznego osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej, zaspokojenie podstawowej potrzeby zatrudnienia, poczucia samostanowienia osób w sytuacji bezdomności ulicznej oraz ich integrację ze społeczeństwem.

Podstawę metody stanowi regularny przegląd lokalnej prasy oraz ogłoszeń na stronach internetowych prezentujących oferty zatrudnienia w rejonie danego miasta. Ogłoszenia dostarczane są następnie przez streetworkerów, którzy wcielają się w rolę trenerów pracy, do rąk osób w kryzysie bezdomności, przebywających w miejscach niemieszkalnych. Osoby te, we własnym zakresie lub przy pomocy telefonu wchodzącego w skład wyposażenia streetworkerów, kontaktują się z potencjalnym pracodawcą. Realna oferta zatrudnienia motywuje zaś do poszukiwania miejsca, w którym można skorzystać z natrysku i nabrać sił po męczącym dniu pracy. Może to spowodować zmianę miejsca przebywania na ogrzewalnię, ubieganie się o miejsce w placówce dla osób doświadczających bezdomności czy poszukiwanie noclegu u przyjaciół i znajomych. Uzyskany w wyniku zatrudnienia dochód, w zależności od rodzaju zatrudnienia – od siedmiu do trzydziestu dni – często pozwala na wynajęcie mieszkania.

Celem niniejszej publikacji jest odpowiedź na pytanie stanowiące problem główny, czyli: czym charakteryzuje się metoda *Job First* oraz jaki jest proces

jej wdrażania do pracy streetworkerów jako sposobu na reintegrację osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej? Przedmiotem badań jest sama metoda oraz proces jej implementacji do pracy streetworkerów w odniesieniu do procesu reintegracji osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej. Autor – jako jeden z częstochowskich streetworkerów – w trakcie badań, które trwały pięć miesięcy, wcielił się w rolę naukowca. Celem było przedstawienie mechanizmu działania metody, którą obserwuje od momentu jej powstania i traktuje jako narzędzie swojej codziennej pracy. Studium *Job First* przeprowadzono na przykładzie miasta Częstochowy, w którym po raz pierwszy zastosowano tę metodę. Było ono realizowane w oparciu o strategię *action research*, przy użyciu obserwacji uczestniczącej, analizy przypadków oraz wywiadu.

Książka składa się z pięciu rozdziałów, które przedstawiają interdyscyplinarny charakter innowacyjnej metody *Job First*.

Autor w rozdziale pierwszym zaczyna od poszukiwania źródeł problemów wykluczenia społecznego w dysfunkcjonalności rodziny, następnie przechodzi do analizy systemu rodzinnego oraz opisu zjawiska bezrobocia jako czynnika generującego kryzys w rodzinie, którego konsekwencją, w wyniku braku wsparcia ze strony najbliższych, staje się bezdomność.

W rozdziale drugim autor szuka związków pomiędzy bezrobociem a bezdomnością. Charakterystyka bezrobocia została dokonana w oparciu o definicje, klasyfikacje oraz tło historyczne i społeczno-demograficzne tego zjawiska. Analiza przedstawia bezrobocie w skali całego kraju, jak i na terenie badań metodą *Job First*, czyli w Częstochowie. Rozdział drugi zawiera również opis metod aktywizacji zawodowej osób doświadczających bezdomności.

Opis zjawiska bezdomności w Polsce, rozpoczynający rozdział trzeci, wraz z przedstawieniem form pracy z osobami bezdomnymi, stanowi wstęp do charakterystyki streetworkingu jako metody pracy z osobami w kryzysie bezdomności. W opisie pracy streetworkera silnie wybrzmiewa aspekt praktyczny, który wiąże się z prakseologicznym wymiarem jego pracy.

Rozdział czwarty to przedstawienie metodologii badań własnych nad metodą *Job First* stosowaną przez częstochowskich streetworkerów. W tym rozdziale opisano cele i przedmiot badań, a także problemy, strategię oraz metody, techniki i narzędzia badawcze. Rozdział opisuje również charakterystykę terenu badań, osób uczestniczących w badaniach oraz historię streetworkingu w Częstochowie.

W rozdziale piątym przedstawiona została procedura realizacji *Job First*, proces badawczy nad metodą w oparciu o strategię *action research*, adekwat-

ną do dynamiki streetworkingu oraz szybkiego tempa oddziaływania samej metody. Badania przeprowadzono w okresie od kwietnia do lipca 2019 roku. Przedstawiają one obiecujące wyniki, które potwierdzają skuteczność działań oraz zasadność użycia *Job First* jako narzędzia pracy streetworkera z osobami w kryzysie bezdomności.

Podsumowanie zawiera wnioski dotyczące procesu inicjowania metody, kolejnych kroków podejmowanych przez streetworkerów w działaniu pomocowym, postaw pracodawców, predyspozycji branych pod uwagę przez pracodawców w procesie rekrutacyjnym, postaw klientów w sytuacji sukcesu i porażki, współpracy, a także opis zalet i wad metody. W zakończeniu została przedstawiona implementacja *Job First* do pracy częstochowskich streetworkerów w odniesieniu do procesu reintegracji osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej.

I. SYSTEMOWE UJĘCIE RODZINY W KONTEKŚCIE PROBLEMÓW BEZROBOCIA I BEZDOMNOŚCI

Trudno wyobrazić sobie społeczeństwo wolne od jakichkolwiek problemów i zagrożeń, którym nie trzeba byłoby zapobiegać, przeciwdziałać czy redukować związanych z nimi reperkusji. Emil Durkheim i Robert Merton w teorii anomii i dezintegracji społecznej, upatrują brak dewiacji jako źródło rutyny i marazmu, zaś samą dewiację jako początek zmian w społeczeństwie³. Idąc w ślad za dociekaniem socjologów, antropologów kulturowych czy etnologów można dostrzec, że występowanie danych problemów społecznych wpisane jest w istnienie społeczeństwa, obok elementów takich jak język, kultura i tożsamość grupowa⁴. Socjologiczna teoria problemów społecz-

3 E. Durkheim, *De la division du travail social*, Paris 1960, w: *Zagadnienia patologii społecznej*, red. A. Podgórecki, Warszawa 1976, s. 96; R.K. Merton, *Social Structure and Anomie*, „American Sociological Review”, t. III 1938, s. 672-682.

4 Por. J. Bodley, *Anthropology and Contemporary Human Problems*, Rowman: Altamira 2008; M. Bracher, *Social Symptoms of Identity Needs: Why We Have Failed to Solve Our Social Problems, and What to Do About It*, Routledge: Kent 2009; W. Griswald, *Cultures and Societies in a Changing World*, Pine Forge Press: Newbury Park 2008; S. L. Burns, M. Peyrot, *New Approaches to Social*

nych ukazuje potrzebę postrzegania każdego z nich w kontekście interdyscyplinarnym⁵. Należy więc szukać powiązań łączących dany problem społeczny z innymi zjawiskami, mającymi podobne podłoże bądź będącymi jego wynikiem. Analiza problemu bezdomności dokonywana przez niektórych badaczy, ukazuje to zjawisko jako efekt problemu życia rodzinnego⁶. Wiele osób za początek swojej bezdomności uznaje moment opuszczenia własnej rodziny, często w wyniku nieporozumienia czy kłótni. Przywoływane wcze-

Problems Treatment, Emerald Group Publishing: Bingley 2010.

- 5 Por. R. W. Maris, *Social Problems*, Dorsey Press: Chicago 1988; A. R. Lindesmith, *Social Problems*, „Oxford University Press”, nr 2 (8)/1960, s. 98-102; M. Burawoy, *Sociology and Interdisciplinarity: The Promise and the Perils*, „Philippine Sociological Review” nr 61/2013, s. 7-20.
- 6 Por. A. Przymeński, *Bezdomność w Polsce. Stan, uwarunkowania i tendencje rozwojowe problemu*, w: M. Duda (red.). *Bezdomność: trudny problem społeczny*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2008; M. Dębski, *Przyczyny bezdomności. Typologie i kwestie sporne*, w: M. Dębski (red.), *Problem bezdomności w Polsce. Wybrane aspekty – diagnoza Zespołu Badawczego*, Pomorskie Forum na Rzecz Wychodzenia z Bezdomności: Gdańsk 2011, s. 57-86; M. Oliwa-Ciesielska, *Pożądany i unikany absenteizm członków rodziny w oczekiwaniach osób bezdomnych*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, nr 16/2005, s. 153-169; B. Moraczewska, *Bezdomność. Definicja, problemy, rozwiązania obecne oraz historyczne odwołanie do ludzi luźnych*, Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość, t. X, Gdańsk 2013.

śniej ogólnopolskie badanie liczby osób w kryzysie bezdomności⁷, przeprowadzone w nocy z 13 na 14 lutego 2019 roku wykazało, iż najczęściej wymienianą przyczyną bezdomności był konflikt w rodzinie (powiedziało tak 9766 z 30330 osób, które uczestniczyły w badaniu)⁸. Opuszczenie rodziny, choć nie zawsze jest przymusem i czasem można go uniknąć dzięki wsparciu najbliższych, w oczach osób doświadczających bezdomności, pozostawało jedynym możliwym rozwiązaniem w ich sytuacji kryzysowej.

Niniejszy rozdział jest formą wprowadzenia do analizy problemów bezrobocia i bezdomności oraz próbą wykazania związku pomiędzy zaburzeniem re-

7 W pracy pojawiają się terminy takie jak: osoba w kryzysie bezdomności, osoba doświadczająca bezdomności czy osoba w sytuacji bezdomności. Określenia te zgodnie z zasadą eksternalizacji spotykanej w terapii narracyjnej, mają na celu oddzielenie podmiotu od problemu, aby w ten sposób podkreślić godność osoby doświadczającej marginalizacji oraz zredukować efekt stygmatyzacji językowej (por. Sz. Chrzastowski, B. De Barbaro, *Postmodernistyczne inspiracje w psychoterapii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: Kraków 2011; A. Morgan, *Terapia Narracyjna. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Paradygmat: Warszawa 2011.

8 Wyniki Ogólnopolskiego badania liczby osób bezdomnych - Edycja 2019, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/wyniki-ogolnopolskiego-badania-liczby-osob-bezdomnych-edycja-2019> (dostęp: 09.07.2019 r.)

lacji w rodzinie, spowodowanym bezrobociem jednego z jej członków, a zjawiskiem bezdomności.

Rodzina w ujęciu systemowym

Jedną z wielu możliwych perspektyw analizowania rodziny i jej problemów jest podejście systemowe⁹. Każda jednostka w rodzinie stanowi element tworzący cały system. Spoiwem łączącym poszczególne części systemu są obowiązujące w rodzinie normy i zasady. Charakterystycznymi cechami każdego systemu są odrębne cele i sposoby zaspokajania potrzeb rodziny oraz własne zasady funkcjonowania w społeczeństwie. W świetle tego podejścia rodzina nie stanowi zbioru indywidualności, lecz związek połączonych ze sobą elementów. To sieć ściśle powiązanych ze sobą zależności. Zmiana jednej części składowej tej konstrukcji w znaczący sposób wpływa na całość, która nie pozostaje już taka sama. Na przykład ojciec, który opuszcza swoich najbliższych, powoduje załamanie konceptu „głowy rodziny” w umysłach dzieci oraz zostawia żonę w sytuacji przymusu poszukiwa-

9 Por. B. De Barbaro, *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: Kraków 1997; E. Dybowska, *Teoria systemowej pracy z rodziną*, ROPS: Kraków 2012; E. Kantowicz, *Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego: Olsztyn 2006; M. Davies (red.), *Socjologia pracy socjalnej*, Interart: Warszawa 1996, s. 179-180.

nia możliwości utrzymania siebie i dzieci. Jeśli wyjściem z sytuacji jest korzystanie z systemu pomocy społecznej, może utrwalać ono w najmłodszych członkach rodziny wizję uzależnienia od pomocy instytucjonalnej, co często przekłada się na powtarzanie tych schematów przez następne pokolenia¹⁰.

Jedną z najważniejszych cech systemu rodzinnego jest całościowość. Całość nie stanowi przy tym tylko sumy części, lecz jest wynikiem ciągłych interakcji pomiędzy jego elementami, bez których z kolei nie ma systemu. Do rozpoznania charakterystyki rodziny nie wystarczy więc zaznajomienie się ze wszystkimi jej członkami. Sposób funkcjonowania przejawia się w przyczynowości kolistej, zwanej cyrkularnością, w której zachowania osób wzajemnie się napędzają¹¹. W takiej sytuacji trudno jest ustalić, co jest przyczyną, a co skutkiem poszczególnych zachowań w rodzinie. Ojciec nadużywający alkoholu może twierdzić, że jego picie spowodowane jest rozdrażnieniem żony, natomiast żona może uważać, że jej rozdrażnienie jest spowodowane pijaństwem męża. Trudno w tym przypadku odróżnić przyczynę od skutku.

10 Por. M. Rymsza, *Samotne macierzyństwo i polityka społeczna*, Instytut Spraw Publicznych: Warszawa 2001, s. 412.

11 E. Dybowska, *Teoria systemowej pracy z rodziną*, dz. cyt., s. 7.

Kolejną cechą systemu rodzinnego jest ekwifinalność, czyli możliwość osiągnięcia w fazie końcowej podobnych rezultatów, przy różnych stanach początkowych. Przykład takiej sytuacji widoczny jest w przypadku dwóch absolwentów uczelni wyższych, kończących studia z podobnymi wynikami, wywodzących się z rodzin o różnym statusie społecznym. W systemie rodzinnym możliwa do osiągnięcia jest również ekwipotencjalność, czyli stan, który sprawia, iż przy podobnych stanach początkowych można osiągnąć odmienne stany końcowe¹². Przykładem może być rodzina, która początkowo żyje wśród ubogich rodzin, ale dzięki swojej przedsiębiorczości i kreatywności zmienia swój status społeczny i zaczyna prosperować znacznie lepiej niż pozostałe rodziny z jej środowiska.

Charakterystyczne dla rodziny-systemu jest również dążenie do homeostazy, czyli do wewnętrznej równowagi, zapobiegającej jej dezintegracji. Homeostazę rodzinną można scharakteryzować jako zamknięty system informacji, w którym informację

¹² Por. M. Ryś, *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*, CPPP: Warszawa 2001; M. Ryś, *Rodzinne uwarunkowania psychospołecznego funkcjonowania dorosłych dzieci alkoholików*, PWN: Warszawa 2007; A. Cierpka, *Systemowe rozumienie funkcjonowania rodziny*, w: A. Jurkowski (red.), *Z zagadnień współczesnej psychologii wychowawczej*, Wydawnictwo Instytut Psychologii PAN: Warszawa 2003, s. 107-129.

zwrotną stanowią różnice w zachowaniu. Informacja ta jest podstawą do korekcji odpowiedzi systemu. Rodzina postępuje zgodnie ze strategią podyktowaną przez homeostazę. Strategia ta zakłada, iż członkowie systemu rodzinnego zabiegają o równowagę i stałość we wzajemnych relacjach oraz partycypują w zachowywaniu równowagi w sposób pośredni i bezpośredni. Obserwacja homeostazy rodzinnej opiera się na analizie powtarzających się wzorców zachowań wszystkich członków systemu rodzinnego. W sytuacji kryzysu i zagrożenia destabilizacją równowagi rodzinnej wszyscy członkowie rodziny podejmują starania związane z utrzymaniem balansu. W przypadku sygnalizowania chęci zmiany relacji przez jednego z członków rodziny w stosunku do innego, będzie się on zachowywał tak, aby zmniejszyć lub zmodyfikować tę zmianę¹³.

Każda zmiana powoduje pragnienie osiągnięcia natychmiastowej równowagi. Przykładem może być sytuacja, w której młody człowiek, chcąc zwiększyć swoją autonomię i niezależność, rozpoczyna pracę z myślą o wyprowadzeniu się z domu rodzinnego. Zaburza to dotychczasową równowagę w rodzinie, w której rodzice w sposób dysfunkcjonalny próbują nakłonić młodego człowieka do pozostania w domu np. Ze względu na chorobę matki i potrzebę opieki nad nią. W ten sposób chcą przywrócić dawną har-

13 I. Namysłowska, *Terapia rodzin*, Instytut Psychiatrii i Neurologii: Warszawa 1997, s. 33–34.

monię. W wyniku tak zwanych pozytywnych pętli sprzężenia zwrotnego, członkowie rodziny mogą zaakceptować próby usamodzielnienia się syna oraz zorganizować opiekę nad matką i wspierać go w decyzji kontynuowania pracy¹⁴.

Z drugiej strony, systemowi rodzinnemu towarzyszy również zasada morfogenezy, według której zdolność systemu do zmiany zapewnia jej rozwój. Zmiany te przychodzą w sposób naturalny, pojawiając się w kolejnych fazach życia rodzinnego (przyjście na świat dziecka, pójście dzieci do szkoły, usamodzielnienie się). Początkowo wprowadzają zamęt w stabilność systemu, ale później prowadzą do homeostazy¹⁵. W systemie rodzinnym można wyróżnić również szereg podsystemów: podsystem rodziców, kobiet, mężczyzn itp. Każdy z członków rodziny może przynależeć do kilku podsystemów. Funkcjonowanie wewnątrz poszczególnych podsystemów ma wpływ na działanie całego systemu. Jak zauważają S. Gaetz,

14 Por. L. Drożdżowicz, *Ogólna teoria systemów*, w: B. De Barbaro (red.), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, Wydawnictwo uniwersytetu Jagiellońskiego: Kraków 1999, s. 9-17; P. Landwójtowicz, *Terapia systemowa rodziny dotkniętej migracją do krajów Unii Europejskiej*, „Fides et Ratio”, nr 1(21)/2015, s. 245.

15 M. Radochoński, *Wybrane zagadnienia psychopatologii w ujęciu systemowej koncepcji rodziny*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, tom X, 1998, s. 91-109; E. Dybowska, *Teoria systemowej pracy z rodziną*, dz. cyt., s. 7.

J. Donaldson, T. Richter i T. Gulliver, niewydolność strukturalna społeczeństwa w połączeniu z błędnym funkcjonowaniem mniejszych systemów, w tym systemu rodzinnego, prowadzi do różnego rodzaju procesów marginalizacji, w tym do bezdomności¹⁶.

Bezrobocie jako czynnik generujący kryzys i zaburzenie trwałości systemu rodzinnego

Jak widać na powyższych przykładach, w systemie rodzinnym ważne są nie tylko związki pomiędzy członkami rodziny, ale także ich zanik lub brak. Bezrobocie w rodzinie może skutkować pogorszeniem relacji rodziców z dziećmi¹⁷. Poczucie bezpieczeństwa wewnątrz rodziny i wiążący się z nim klimat harmonii i stabilizacji, stopniowo przeistaczają się w chaos i emocjonalny chłód, co skutkuje występowaniem napięć i konfliktów. Jak podkreśla W. Majkowski, bezrobocie stanowi czynnik generujący kryzys, zagrażający rodzinie¹⁸. Kryzys ten stanowi trudność nie do

16 Por. S. Gaetz, J. Donaldson, T. Richter, T. Gulliver, *The State of Homelessness in Canada*, Canadian Homelessness Research Network Press: Toronto, 2013, s. 4.

17 Por. M. Lubińska-Bogacka, *Společno-edukacyjne problemy rodzin bezrobotnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego: Kraków 2011, s. 307.

18 Por. W. Majkowski, *Rodzina polska w kontekście nowych uwarunkowań*, Wydawnictwo Księży

zniesienia. Wyczerpuje on zasoby wytrzymałości, narusza mechanizmy radzenia sobie z przeciwnościami. Bez wsparcia rodzina w kryzysie jest narażona na zaburzenia afektywne, behawioralne i poznawcze¹⁹.

Bezrobocie odciska bolesne piętno na funkcjonowaniu rodziny osoby tracącej zatrudnienie. Literatura przedmiotu opisuje zjawisko nazywane typem rodziny bezrobotnego²⁰. Ma ono miejsce w przypadku rodziny, w której przynajmniej ojciec pozostaje bez zatrudnienia i utrzymuje rodzinę z zasiłku dla bezrobotnych lub innych źródeł. Rodzina doświadczająca negatywnych skutków bezrobocia, zlokalizowanych w regionie (makrostruktura), w bezpośrednim sąsiedztwie rodziny (mezostruktura), a także w samej rodzinie (mikrostruktura) często przejawia destruktywną, pozbawioną pozytywnych aspektów wizję życia. Badania psychologiczne podkreślają wpływ bezrobocia na powstawanie w rodzinie atmos-

Sercanów: Kraków 2010, s. 193-205.

19 B. Matyjas, *Rodzina w sytuacji kryzysu. Strategia pomocy i wsparcia*, w: M. Piorunek, J. Kozielska, A. Skowrońska-Pućka (red.), *Rodzina Młodzież Dziecko. Szkice z teorii i praktyki pomocy psychopedagogicznej i socjalnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza: Poznań 2013, s. 55.

20 M. Śmilgin, *Indywidualne i społeczne skutki bezrobocia na tle globalizacji*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, nr 8/2008, s. 431.

fery napięcia, stresu oraz obniżenia poziomu osiągnięć szkolnych dzieci²¹.

Bezrobocie jednej osoby w rodzinie pozostaje czynnikiem stresogennym w stosunku do pozostałych osób oraz negatywnie wpływa na cały system rodzinny. Uwidocznione jest to w sposób szczególny w przypadku ojca, który zgodnie z utrwalonymi w naszej kulturze wzorcami, stanowi „głowę rodziny”, sytuując ją swoją pozycją w hierarchii społeczeństwa. W tym kontekście bezrobotny ojciec musi uporać się nie tylko z własnym bezrobociem, ale również z jego konsekwencjami w obszarze osobistym, rodzinnym i społecznym²².

Konsekwencje bezrobocia w życiu osobistym jednostki doświadczającej braku zatrudnienia

Brak pracy, jak również niemożność uzyskania pierwszego lub kolejnego zatrudnienia, stanowi zagrożenie dla dobrostanu psychicznego osób bezro-

21 A. Kotlarska-Michalska, *Zadania rodziny w sytuacji bezrobocia*, w: T. Borkowski, A. Marcinkowski, A. Cherow-Urbaniec (red.), *Polityka społeczna – rodzina – bezrobocie*, Księgarnia Akademicka: Kraków 1997; M. Szymański, *Bezrobocie rodziców a osiągnięcia szkolne ich dzieci*, „Edukacja”, nr 4/1996.

22 E. Kornacka-Skwara, *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych mężczyzn bezrobotnych*, Wydawnictwo WSP: Częstochowa 2004, s. 91.

botnych. Przede wszystkim z powodu niewystarczających możliwości realizowania podstawowych potrzeb życiowych.

Według tak zwanej „koncepcji Jahody”, pracy zawodowej towarzyszy realizacja funkcji ekonomicznej i psychologicznej, które odpowiadają potrzebom jawnym i ukrytym jednostki. Zatrudnienie prowadzi do odporności psychicznej, aktywności życiowej, optymizmu. Brak pracy powoduje zaś pasywność, dystres i rezygnację. Negatywne skutki bezrobocia są wynikiem niemożności zaspokojenia potrzeb ukrytych²³. Podobnie uważa P. Warr, podkreślając, że możliwość kontroli, pozycja w społeczeństwie, kontakty międzyludzkie oraz możliwość wykorzystania swoich kwalifikacji, stanowią podstawy zdrowia psychicznego, zaś ich brak powoduje pogorszenie dobrostanu psychicznego²⁴. Obniżeniu ulega poczucie własnej wartości, wpływając na poczucie utraty możliwości działania. Zwłaszcza niektórzy mężczyźni, widząc pogarszającą się ze względu na bezrobocie sytuację swojej rodziny, czują się winni tego stanu.

Kryzys psychologiczny przybiera na sile w momencie długotrwałego i bezskutecznego poszukiwania zatrudnienia. W początkowym okresie bezrobo-

23 A. Bańka, *Bezrobocie, Podręcznik Pomocy Psychologicznej*, wyd. Print-B: Poznań 1992; N. Chmiel, *Psychologia pracy i organizacji*, GWP: Gdańsk 2003.

24 M. Śmilgin, *Indywidualne i społeczne skutki bezrobocia na tle globalizacji*, dz. cyt.

cia, osoby pozostające bez zatrudnienia wykazują aktywność i chęć poprawy sytuacji materialnej rodziny. Wraz z wydłużaniem się okresu bezrobocia aktywność maleje. Narastają postawy takie jak zniechęcenie oraz brak wiary we własne możliwości²⁵. Bezrobotny może doświadczać tak zwanego „kompleksu Jonasza”, czyli postawy charakteryzującej się niską samooceną, brakiem wiary we własne możliwości oraz brakiem umiejętności pokazania siebie pracodawcy z najlepszej strony²⁶. Negatywny obraz siebie i porównywanie się do jednostek aktywnych zawodowo potęguje dodatkowo poczucie beznadziei i bezużyteczności. Prowadzi to do wycofywania się z życia rodzinnego i społecznego. J. Pilch podkreśla, iż bezrobocie powoduje utratę swojej pozycji w małżeństwie i rodzinie oraz obniżenie się autorytetu w oczach współmałżonka i dzieci²⁷. Osoby bezrobotne zmieniają stosunek do swojego życia, do innych osób, zapominają o sukcesach oraz o tym, co w ich życiu było dobre. Prowadzi to do utraty wartości obrazu

25 J. Matejek, *Pracownik socjalny wobec problemów współczesnej rodziny*, w: B. Matyjas, J. Biała (red.), *Rodzina jako środowisko pracy socjalnej. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo AŚ: Kielce 2007 s. 57.

26 N. G. Piкуła, *Bezrobocie przyczyną degradacji indywidualnej i społecznej*, w: J. Matejek, N. G. Piкуła (red.), *Wybrane zagadnienia z pomocy i integracji społecznej*, Wydawnictwo Scriptum: Kraków 2014, s. 18.

27 J. Pilch, *Bezrobocie – nowa kwestia społeczna*, w: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo Żak: Warszawa 1995, s. 378.

siebie i do rozluźnienia więzów z innymi członkami rodziny. Konsekwencją bezrobocia może być również uzależnienie, takie jak alkoholizm czy nałogowy hazard²⁸.

Zaburzeniu może ulec również umiejętność postrzegania czasu. Pojęcie upływu czasu często wiąże się z comiesięcznym podpisem złożonym w urzędzie pracy. Zanika również podział na czas pracy i czas wolny. W obliczu poszukiwania zatrudnienia, prac dorywczych i obowiązków domowych, niektórzy bezrobotni narzekają na brak czasu wolnego. Dla innych czas wolny staje się dominującą kategorią, co A. Zadrożyńska nazywa „czasem pustym”²⁹. Najczęstszym remedium, zappełniającym pustkę, stanowi zakup telewizora, który staje się niezbędnym elementem wyposażenia domu osób doświadczających bezrobocia³⁰.

Współczesne badania dotyczące bezrobocia przedstawiają również konsekwencje w postaci zwiększonej umieralności oraz zaburzeń psychicznych³¹, ubogiej diety i otyłości, a także samobójstw, palenia tytoniu i związanego z tym nałogiem raka

28 Por. J. Moskalewicz, *Epidemiologia alkoholu*, „Służba zdrowia”, nr 51-56/2002, s. 4-6.

29 A. Zadrożyńska, *Homo faber i homo ludens. Etnologiczny szkic o pracy w kulturach tradycyjnej i współczesnej*, PWN: Warszawa 1983, s. 164-165.

30 P. Kubicki, E. Cichowicz, *Rodzina wobec wykluczenia społecznego – analiza „Pamiętników bezrobotnych”*, dz. cyt., s. 28.

płuc³². Jak wykazują badania porównawcze WHO, bezrobocie ma również wpływ na wyższy poziom umieralności dzieci poniżej piątego roku życia³³. Polskie badania również potwierdzają związek między bezrobociem a umieralnością³⁴.

Konsekwencją długotrwałego braku zatrudnienia jest także przejściowo lub trwale zmniejszona zdolność do pracy, spowodowana niskimi kwalifikacjami lub ich brakiem³⁵. Przeciągające się w czasie bezrobocie uniemożliwia rozwój, a umiejętności i po-

31 Por. L. Niebrój, *Wpływ lęku przed bezrobociem na stan zdrowia*, w: Jadwiga Królikowska (red.), *Problemy społeczne w grze politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego: Warszawa 2005.

32 J. Antunes, *Unemployment and Health Status in Europe*, w: L. Niebrój, M. Kosińska (red.), *Unemployment and Health Care*, Seria Eukrasia, t. 5, Wydawnictwo Śląskiej Akademii Medycznej: Katowice 2004, s. 28.

33 L. Miś, *Problemy społeczne: teoria, metodologia, badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: Kraków 2007.

34 P. Zagożdżon, L. Zaborski, *Dynamika zmian bezrobocia a ryzyko zgonu*, w: L. Niebrój, M. Kosińska (red.), *Unemployment and Health Care*, Seria Eukrasia, t. 5, Wydawnictwo Śląskiej Akademii Medycznej: Katowice 2004.

35 E. Turska, *Psychologiczne uwarunkowania aktywności podejmowanej w ramach przedsiębiorczości społecznej*, w: Z. Ratajczak (red.) *Przedsiębiorczość społeczna. Projekt realny czy utopia*, Wydawca S-print: Katowice 2008.

siadana wiedza ulegają przedawnieniu z powodu braku praktyki i zmieniających się technologii³⁶.

Konsekwencje bezrobocia w życiu rodzinnym jednostki doświadczającej braku zatrudnienia

Koncentracja rodzica na własnej sytuacji zawodowej może być także przyczyną zmniejszonej uwagi poświęconej dzieciom. W wyniku tego typu patologizacji, poziom kultury materialnej rodziny jest zaburzony i obniżony. Sytuacja ta powoduje nieporządek i niegospodarność. W rodzinie bezrobotnego zachodzi konieczność przeformułowania zadań i obowiązków w kontekście odmiennej sytuacji ekonomicznej³⁷. Przejawia się to między innymi w ograniczeniu wydatków na kulturę i rozrywkę, środki czystości oraz odzież³⁸. Kłopotliwym staje się też regulowanie należności związanych z użytkowaniem mieszkania. Ograniczeniu ulegają również środki wydawane na żywność³⁹. Rodziny, które nie posiadają minimalnego poziomu kultury materialnej są często niewydolne

36 K. Ślebarska, *Wsparcie społeczne a zaradność człowieka w sytuacji bezrobocia*. Praca doktorska, Uniwersytet Śląski: Katowice 2008.

37 M. Śmilgin, *Indywidualne i społeczne skutki bezrobocia na tle globalizacji*, dz. cyt., s. 423-434.

38 A. Budzyński, *Pamiętniki bezrobotnych*, Szkoła Główna Handlowa Oficyna: Warszawa 2003, t. 1, s. 55.

39 Tamże, s. 55, 63, 73.

wychowawczo. Obniżenie poziomu życia wiąże się również z rezygnacją z realizacji marzeń czy też planów, zarówno dzieci, jak i dorosłych.

Brak dostępności dóbr, do których wcześniej przyzwyczajone były dzieci, może powodować obniżenie pozycji w środowisku rówieśniczym oraz niepotykane wcześniej zachowania, takie jak drobne kradzieże, szantaże czy sięganie po używki, aby w ten sposób osiągnąć odpowiedni status wśród rówieśników. Niesie to za sobą kolejne konsekwencje w zachowaniu i samopoczuciu dzieci, takie jak: konflikty, obwinianie się, poczucie żalu, rezygnację oraz bezradność. Dzieci przestają też widzieć w rodzicach autorytet. Zaburza to trwałość rodziny oraz naraża na brak poczucia bezpieczeństwa, które stanowi jedną z podstawowych funkcji rodziny⁴⁰.

Niedostatek i bieda mogą generować trudności w relacji rodzice-dzieci i dzieci-rodzice. Dzieje się to poprzez rozbudzanie aspiracji materialnych, bogactwo ofert z konsumenckiego rynku dóbr i usług, co zestawione z poziomem biedy w rodzinach, staje się źródłem stresu zarówno dla dzieci, jak i świadomych utraty autorytetu rodziców. Trudna sytuacja materialna powoduje ograniczenie możliwości inwestowania w rozwój i wykształcenie dzieci, które stanowią

40 A. Kalbarczyk, *Psychologiczne konsekwencje utraty pracy i bezrobocie*, w: red. G. Kranas, *Organizacja, praca, bezrobocie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego: Warszawa 1999, s. 7-29.

podstawę kapitału ludzkiego potrzebnego do rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego. Bezrobocie wpływa w sposób znaczący na problemy związane z wykształceniem dzieci. Ubóstwo ogranicza lub uniemożliwia rodzicom inwestowanie w naukę dzieci. Rodzice nie są w stanie zapewnić dzieciom wykształcenia, które byłoby wyższe od posiadanego przez nich i stworzyłoby szansę na ich przyszłe zatrudnienie. Sytuacja ta prowadzi do dziedziczenia statusu bezrobotnego przez kolejne pokolenia. Sytuacja materialna i społeczna, w obliczu poczucia niższości, wpływa na normy postępowania oraz system wartości przekazywany młodemu pokoleniu. Wiedza o kraju i świecie uzyskana w rodzinie będzie postrzegana z perspektywy własnej sytuacji, powodując wzrost społecznego niezadowolenia. Bieda w rodzinach osób bez zatrudnienia ogranicza dostęp do kultury, sztuki, turystyki i wypoczynku.

Zakłóceniu podlegają także pozostałe funkcje wymieniane przez K. Ostrowską, czyli funkcja opiekuńczo-wychowawcza (codzienna obecność, która jest głównym czynnikiem wychowawczym może sprowadzać się do sytuacji przemocowych spowodowanych frustracją lub nałogiem), funkcja wspomagania rozwoju osobowości oraz rozwoju moralno-religijnego (zaburzeniu ulega rola rodzica oraz postawa dzieci wobec siebie i innych), funkcja ekonomiczna oraz profilaktyczna (zmianie ulega zdolność do wy-

szukiwania i stymulowania funkcjonowania tych czynników, które pozytywnie wpływają na zdrowie i rozwój rodziny i jej członków)⁴¹. Zaburzeniu ulegają też funkcje: socjalizacyjna (poprzez zmianę wzorów zachowań, norm, wartości oraz dysfunkcyjne uczenie się sposobów osiągania sukcesu w społeczeństwie) oraz kulturotwórcza (poprzez zwyczaje i obyczaje panujące w rodzinie dotkniętej dysfunkcją).

Według J. Mazura ważne jest, aby funkcje rodziny były realizowane w stopniu co najmniej zadowalającym, ponieważ zaburzenie relacji pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny skutkuje niewłaściwym rozwojem dziecka⁴². Może przejawiać się to w dwóch aspektach. Pierwszym, kiedy dziecko obojga rodziców niegdyś pracujących porównuje przeszłość z naznaczoną bezrobociem teraźniejszością. Drugi przypadek to dziecko urodzone w rodzinie bezrobotnej, które porównuje swoją rodzinę z rodziną rówieśników. Cechą wspólną jest poczucie wykluczenia i alienacji.

41 K. Ostrowska, *Podstawowe funkcje rodziny*, w: K. Ostrowska i M. Ryś (red.), *Wychowanie do życia w rodzinie. Książka dla nauczycieli, rodziców i wychowawców*, CMPPP MEN: Warszawa 1999, s. 137-138.

42 J. Mazur, *Rodzina i jej funkcje w zmieniających się warunkach społecznych. Wprowadzenie do problematyki*, w: *Rodzina historia i współczesność. Studium monograficzne*, Impuls: Kraków 2010, s. 331-332.

Analiza „Pamiętników osób bezrobotnych” pozwala na stwierdzenie, iż szkoła nie stanowi wsparcia i pomocy dla dzieci osób w kryzysie bezrobocia⁴³. Bezpłatna edukacja w obliczu regularnych składek na komitet rodzicielski, podręczników czy wyjść do kina i teatru, uległa dezaktualizacji. Wydatki są tym większe, im większa jest rodzina osób doświadczających bezrobocia. W przypadku rodzin wielodzietnych, rodzice często muszą decydować, które dziecko otrzyma nowe buty, tornister czy przybory szkolne. Wszyscy członkowie rodziny odczuwają trud związany w wyrzeczeniami. Młodsze dzieci szybciej przystosowują się do zastanej rzeczywistości i są w stanie pogodzić się z faktem niedostatku w rodzinie i związanym z tym brakiem realizacji pragnień. Starsze natomiast żywią ciągłą nadzieję, iż ich marzenia zostaną spełnione. Pomimo że dostrzegają kłopoty finansowe dorosłych domowników, nie akceptują ich oraz starają się od nich izolować. Konieczność ubierania się w odzież, która nie jest fabrycznie nowa, powoduje dodatkowe poczucie marginalizacji i stygmatyzacji oraz obniża poczucie własnej wartości. Utrudnia to integrację z grupą rówieśników, w konsekwencji pojawia się niechęć do uczęszczania do szkoły oraz brak poczucia sensu w zdobywaniu wiedzy i wykształcenia⁴⁴. Wiąże się to z dostrzeganiem przez starsze dzieci problemu „dziedziczenia bezrobocia” oraz bra-

⁴³ Por. P. Kućicki, E. Cichowicz, *Rodzina wobec wykluczenia społecznego – analiza „Pamiętników bezrobotnych”*, „Polityka społeczna”, nr 4/2005.

ku perspektywy na znalezienie zatrudnienia w przyszłości. Może to doprowadzić do zmiany placówki oświatowej, wagarów, ryzykownych zachowań, a w niektórych przypadkach również do porzucenia nauki⁴⁵. Tymczasem, motywowanie dzieci osób bezrobotnych do kontynuowania nauki pomimo ograniczeń finansowych stanowi możliwość odstępstwa od wykluczenia społecznego ich rodziców. Podjęcie przez dzieci nauki na poziomie uniwersyteckim może opóźnić negatywne konsekwencje psychiczne u bezrobotnych rodziców. Konieczność wypełniania obowiązków rodzinnych, na przykład przygotowywania dzieci do szkoły i pilnowania czy odrobiły pracę domową, może wytrącić bezrobotnych rodziców z popadania w apatię i braku aktywności. Wpływa to również na zachowanie harmonii i porządku dnia. Bezinteresowne uczucia dzieci niejednokrotnie stają się re-medium w walce z depresją i stanowią źródło wsparcia psychicznego.

44 Por. B. Ackerman, J. Kogos, E. Youngstrom, K. Schoff, C. Izard, *Family instability and the problem behaviors of children from economically disadvantaged families*, „Developmental Psychology”, nr 35(1)/1999, s. 258-268.

45 Por. E. Compan, J. Moreno, M. Ruiz, E. Pascual, *Doing things together: Adolescent health and family rituals*, „Journal of Epidemiology and Community Health”, nr 56/2002, s. 89-94; M. Eisenberg, R. Olson, D. Neumark-Sztainer, M. Story, L. Bearinger, *Correlations between family meals and psychosocial well-being among adolescents*, „Archives of Pediatric and Adolescent Medicines”, nr 158/2004, s. 792-796.

Konsekwencje bezrobocia w życiu społecznym jednostki doświadczającej braku zatrudnienia

Skutki bezrobocia odciskają piętno nie tylko na samej jednostce i jej rodzinie. Bezrobocie niesie za sobą również koszty związane z wydatkami publicznymi – koszty świadczeń socjalnych, podwyższone podatki i składki ubezpieczeniowe. Zjawisko braku zatrudnienia związane jest również z niewykorzystanym potencjałem ludzkiej pracy, a także z poczuciem zagrożenia bezrobociem dla ludzi zatrudnionych. W wyniku bezrobocia nasilają się społeczne dysfunkcje takie jak agresja, rozpad tradycyjnych więzi rodzinnych czy alkoholizm⁴⁶.

Największą zmianą w życiu społecznym osoby bezrobotnej jest zamknięcie na świat zewnętrzny przez ograniczanie kontaktów z krewnymi, sąsiadami i przyjaciółmi. Bezrobocie osłabia więzi środowiskowe i towarzyskie, prowadząc w ostateczności do izolacji społecznej⁴⁷. Samotność wpływa również z chę-

46 Por. T. Borkowski, A. Marcinkowski, *Socjologia bezrobocia*, Biblioteka Pracownika Socjalnego: Katowice 1999; Fundacja im. Fredricha Eberta w Polsce, *Spoleczne skutki bezrobocia w wymiarze lokalnym*, „Polityka ekonomiczna społeczna”, nr 24/1992; H. Ratkiewicz, Z. Wójcik, *Przestępczość a bezrobocie*, w: R. B. Woźniak (red.) *Bezrobocie w małych miastach*, Studia Bałtyckie: Koszalin 1997.

47 M. Lubińska-Bogacka, *Spoleczno-edukacyjne problemy rodzin bezrobotnych*, Wydawnictwo

ci odseparowania się od grup posiadających godziwe źródło utrzymania. Wynika to z poczucia wstydu oraz kosztów, jakie generuje życie towarzyskie, na przykład zakup drobnych prezentów. Spada również prestiż osoby doświadczającej bezrobocia. W obliczu bezrobocia gwałtownie rośnie również liczba sporów i kłótni domowych, zwłaszcza na płaszczyźnie rozdzielania zasobów pieniężnych. Również podział ról i obowiązków w rodzinie ulega metamorfozie. Odpowiedzialność za utrzymanie domu zazwyczaj spada na matkę, a potrzeby dzieci stawiane są na pierwszym miejscu.

Negatywne skutki bezrobocia dotyczą również społeczności lokalnych oraz pracowników jako grupy społecznej. Zmiana stosunku pracodawców do zatrudnionych, duża konkurencyjność na rynku pracy i zubożenie niektórych grup mieszkańców, powoduje reorganizację zadań gminy i podwyższenie wydatków na realizację potrzeb tych społeczności⁴⁸.

Kolejnym zagadnieniem, będącym konsekwencją bezrobocia w kontekście społecznym, jest tworzenie się tak zwanej „kultury bezrobocia” lub „kultury niepracowania”. Na tego typu zjawisko ma wpływ między innymi: długookresowe bezrobocie struktu-

Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego: Kraków 2011.

48 Por. D. Moźdzewska-Mrozek, M. Szyłko-Skoczny, *Kwestia bezrobocia*, w: A. Rajkiewicz, J. Supińska, M. Książkowski (red.), *Polityka społeczna*, Wydawnictwo Śląsk: Katowice 1998.

ralne, niskie umiejętności adaptacyjne osób bezrobotnych do nowych, gorszych warunków życiowych, utrata poczucia bezpieczeństwa oraz kumulacja biedy. Ograniczenie myślenia perspektywicznego i niska zaradność indywidualna powodują wzrost orientacji ukierunkowanych na możliwość przetrwania. To z kolei wiąże się z dążeniem do przebywania w społeczności innych bezrobotnych⁴⁹.

Bezrobocie i brak wsparcia rodziny jako przyczyna bezdomności

Osoby w kryzysie bezdomności najczęściej charakteryzują się zaburzeniami na różnych etapach rozwoju osobowości. Trwanie w rodzinach charakteryzujących się skrajnym ubóstwem często wymusza przedwczesną dorosłość, co nie przekłada się jednak na umiejętność podejmowania działania. Dorosłość ta nie jest zakorzeniona w dojrzałości emocjonalnej. W kolejnych latach życia objawia się to w nieadekwatnym do wieku czy sytuacji zachowaniu, wykształconym w procesie socjalizacji już w dzieciństwie. Osoby te najczęściej bagatelizują swój stan bezdomności i jego tragiczność.

Z socjologicznego punktu widzenia, bezradność, wyobcowanie i wykluczenie osób doświadczających bezdomności jest wynikiem braku osób bliskich

⁴⁹ Por. A. Sadowska, *Kultura bezrobotnych*, w: M. Malikowski, D. Markowski (red.), *Struktura społeczna – rynek pracy – bezrobocie*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie: Rzeszów 1995.

i rodziny. Zdziwiające jest to, jak dalece osoby w kryzysie bezdomności pragną tego kontaktu, pomimo braku więzi z członkami rodziny. Ten stan konfliktu wewnętrznego może być scharakteryzowany w kategoriach diady unikanie-unikanie, zaproponowanej przez K. Lewina⁵⁰. Unikanie życia rodzinnego, nacechowanego dysfunkcją, którą współtworzyli, spotyka się z unikaniem życia w oddaleniu od najbliższych. Osobom w sytuacji bezdomności trudno jest ocenić, który ze sposobów życia byłby dla nich korzystniejszy, każdy bowiem łączy się z przykrymi konsekwencjami – oderwaniem od miłych wspomnień życia z rodziną, a z drugiej strony z uwolnieniem od ograniczeń związanych z funkcją członka rodziny. Jest to zatem w dużej mierze, jak nazywa to M. Oliwa-Ciesielska, bezdomność duchowa⁵¹. Bezdomność jest zatem problemem związanym z mentalnością osób w kryzysie bezdomności, z ich sposobem postrzegania siebie i innych oraz rzeczywistości wokół nich, nie zaś tylko ze sferą materialną.

Bezdomność wiąże się z osamotnieniem, zagubioną godnością i tożsamością, obawą o możliwość doznania krzywdy ze strony innych⁵². Poczucie zagubienia jest często spowodowane deficytami socjaliza-

50 Por. J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 2, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne: Gdańsk 2000.

51 M. Oliwa-Ciesielska, *Pożądany i unikany absenteizm członków rodziny w oczekiwaniach osób bezdomnych*, dz. cyt., s. 153.

cyjnymi. Konflikt pomiędzy normami zinternalizowanymi a tymi nowo utworzonymi może być przykładem zmiany norm opisanej przez T. Parsonsa⁵³. Autor ten twierdzi, że jednostka wychowana w rodzinie dysfunkcyjnej, w której przyswoiła jedynie zachowania powszechnie nieakceptowane, w zestawieniu z samą tylko grupą socjalizującą, może przejawiać niepewność wobec prawomocności reguł zewnętrznych. W kontakcie z innymi, na ogół przyjętymi normami, osoba ta odczuwa nieadekwatność swoich norm, czego następstwem może być wycofanie z podejmowania jakichkolwiek działań ze względu na postrzeganie dotychczasowych norm jako negatywnych i zgubnych. Niemożność identyfikacji i akceptacji przyjętych ogólnie norm może być podstawą powstania anomii, czyli pustki normatywnej. Reperkusją tego stanu może być depersonalizacja osób doświadczających bezdomności, która oznacza odcięcie się jednostek od reszty społeczeństwa, a także odseparowaniem od innych grup, z którymi potencjalnie nie mają kontaktu. Można zestawić to z atrybutem ruchliwości Georga Simmla, który „w obrębie organicznej grupy reprezentuje syntezę bliskości i oddalenia określającą formalną pozycję obcego, gdyż osoba ruchliwa styka się przypadkowo z każdym elementem,

52 B. Krzesińska-Żach, *Człowiek w sytuacji zagrożenia jako podmiot oddziaływań pracownika socjalnego*, Trans Humana: Białystok 2006, s. 27.

53 J. M. Shepard, *Sociology*, Cengage Learning: Boston 2009, s. 524-525.

z żadnym jednak nie łączą jej trwale, rodzinne, lokalne, zawodowe więzy w sposób organiczny”⁵⁴. Unikanie sytuacji zbliżenia osób w kryzysie bezdomności ze społeczeństwem powoduje powstanie dystansu społecznego. Marginalizacja i izolowanie przez innych prowadzi do spirali degradacji na wielu płaszczyznach, zwłaszcza gdy jednostka nie posiada substytutów kompensujących jej braki.

Izolacja społeczna osób w kryzysie bezdomności wiąże się z utratą statusu, pracy, dochodów, dóbr materialnych, ale przede wszystkim jest efektem postępującego zrywania więzi społecznych w kręgach rodzinnych, koleżeńskich i sąsiedzkich. Prowadzi to do niemożności nawiązywania więzi z innymi instytucjami społecznymi, które są potrzebne do realizowania jednostkowych potrzeb człowieka bezdomnego. Winą za stan życia w bezdomności społeczeństwo obarcza osoby w kryzysie bezdomności, rzadko podejmując refleksję na temat choćby tego, jakich zaniedbań dopuściła się wobec osób wyizolowanych ich rodzina. Stygmaty związane z bezrobociem, nałogami, niskim wykształceniem czy niedoborem higieny sprawiają, iż osoby w sytuacji bezdomności skazane są na odmowę wstępu do przestrzeni publicznej. Ich obecność na dworcach, w parkach i innych widocznych w mieście miejscach jest ostatnim wołaniem o możliwość uczestnictwa w życiu społecznym.

54 G. Simmel, *Socjologia*, PWN: Warszawa 2006, s. 506.

Negatywna rola rodziny w kształtowaniu postawy społecznego wyizolowania zauważalna jest choćby w kontekście braku możliwości kształcenia się. Wynika to często z braku zainteresowania rodzin sytuacją szkolną dziecka. Wczesne zaniedbania w zakresie edukacji mają wpływ na niezaradność jednostek w przyszłości, a także na nieumiejętność przewidywania konsekwencji swoich wyborów oraz wnioskowania na podstawie wcześniejszych doświadczeń⁵⁵.

Kolejnymi konsekwencjami nieprawidłowości w procesie socjalizacji w okresie dzieciństwa są sposób wypowiadania się oraz konkretno-obrazowa analiza rzeczywistości. Sama instytucja szkoły była dla osób w kryzysie bezdomności placówką marginalizującą. Rodziny dotknięte bezrobociem, z których często wywodzą się osoby doświadczające bezdomności, poprzez niskie dochody zostają odsuwane na margines życia społecznego⁵⁶. To błędne koło, z którego jednostka jest w stanie wydostać się tylko przy odpowiednim wsparciu. S. Kawula opisuje trzy podstawowe problemy dotyczące rodziny dysfunkcyjne: bezrobocie, biedę oraz bezdomność i określa je mianem „syndromu 3B”. Stwierdza iż „dzisiejsze chroniczne bezrobocie generuje główne obszary biedy, niedostat-

55 M. Oliwa-Ciesielska, *Pożądaný i unikany absenteizm członków rodziny w oczekiwaniach osób bezdomnych*, dz. cyt., s. 153.

56 Por. D. Graniewska, *Rodzina a bezrobocie-sytuacja w Polsce*, „Problemy Rodziny”, nr 3/2001, s. 14-15.

ku czy ubóstwa. Są to obszary socjalnego i kulturowego ryzyka, a nawet ryzyka podwyższonego”⁵⁷. Ryzyko to wiąże się z faktem, iż rodziny te żyją w permanentnej niepewności oraz poczuciu braku sił do podejmowania działań mających na celu zmianę niekorzystnej sytuacji życiowej. Dlatego należy im się wsparcie psychiczne, odnawiające ich sens istnienia oraz przywracające nadzieję na przetrwanie trudnego etapu egzystencjalnego, a także pobudzające ich wewnętrzny potencjał do wyjścia z zapaści⁵⁸.

Proces socjalizacji zakłada ważność procesów intrapsychicznych, jak i stosunku jednostki do środowiska zewnętrznego. Prowadzi on do kreowania indywidualizmu twórczego danej osoby. W wyniku tego procesu, jednostka jest w stanie rozpoznać negatywne bodźce z otoczenia i je odrzucić. Osoby doświadczające bezdomności, w wyniku negatywnej socjalizacji, mają trudność w definiowaniu tego, co dobre i złe oraz z umiejętnością wpływania na własne życie. Jak obserwuje K. Hurrelmann, cechy charakteru i typy osobowości kształtują się właśnie poprzez proces socjalizacji, który wpływa również na to, czy jednostka może dostosować się do ogólnie przyjętych norm społecznych, a także czy ma zdolność do ich kształto-

57 Por. S. Kawuła, *Pedagogika społeczna dzisiaj i jutro*, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”: Toruń 2012, s. 199.

58 Por. S. Kawuła, *Pedagogika społeczna w początkach XXI wieku - perspektywa koncepcji społeczeństwa ryzyka*, *Chowanna* 2, 25-43 (2003).

wania. W tym świetle osoby w kryzysie bezdomności wykazują głębokie deficyty w sferach: emocjonalnej, intelektualnej oraz materialnej, co wiąże się z deprivacjami na tych podłożach, obecnymi w ich rodzinach⁵⁹. Wzrastanie w tego typu środowisku jest poważną przeszkodą w wykreowaniu w jednostce poczucia podmiotowości oraz możliwości społecznego działania. Regularny kontakt z osobami biernymi zawodowo i życiowo oraz trwającymi w apatii od pokoleń, może stanowić negatywne odniesienie i wzór do naśladowania. Jednym ze sposobów reagowania na realia, w których znajduje się w danym momencie osoba w kryzysie bezdomności jest bierność, która przejawia się w przeświadczeniu, że nie można w życiu zmienić wszystkiego, dlatego nie warto podejmować jakiejkolwiek aktywności. Na tego typu postawę duży wpływ ma właśnie socjalizacja pierwotna⁶⁰. A. Kelm wyróżnia następujące czynniki wpływające na negatywną socjalizację w rodzinie: sieroctwo naturalne i społeczne, pozbawienie opieki nad dzieckiem z powodu choroby lub zaniedbania, całkowity lub częściowy brak środków materialnych, brak wystarczającej opieki ze względu na pracę zawodową obojga rodziców oraz zaburzenia funkcjonowania rodziny ze względu na rozwód, błędy wychowawcze oraz brak

59 A. Kotlarska-Michalska, *Rodzina a bezrobocie*, „Polityka Społeczna”, nr 5/1994, s. 21.

60 M. Oliwa-Ciesielska, *Pożądaný i unikany absenteizm członków rodziny w oczekiwaniach osób bezdomnych*, dz. cyt., s. 159.

troski o dziecko. W konsekwencji, osoby doświadczające bezdomności często powielają negatywne zachowania w swoich rodzinach i środowiskach. W badaniach przeprowadzonych przez Oliwę-Ciesielską, osoby w kryzysie bezdomności najczęściej wykazywały związek pomiędzy zachowaniem doświadczanym w dzieciństwie a generowanym we własnych rodzinach na diadach: utracenie cennych przedmiotów-drobne kradzieże, poważne problemy z rodzicami-poważne problemy z wychowaniem własnych dzieci, libacje w domu rodzinnym-libacje alkoholowe we własnym domu, problem alkoholowy rodziców-trudności z nałogiem alkoholowym i innymi substancjami psychoaktywnymi. Negatywne doświadczenia indywidualne doznawane w przeszłości wraz z doświadczeniami generowanymi przez jednostkę, współtworzą podobne problemy. Całość przedstawiono na schemacie. (Il. 1)

Przyczyną generowania wielu problemów było doświadczenie alkoholizmu członków rodziny, w tym rodziców i opiekunów prawnych. Problem alkoholowy wiązał się zazwyczaj z zakłóceniem spokoju życia w rodzinie, z przemocą oraz znacznym obniżeniem budżetu rodzinnego⁶¹. Konsekwencją tego problemu było dokonywanie przestępstw, najczęściej w celu zdobycia środków na utrzymanie. Wiele spośród osób

61 M. Oliwa-Ciesielska, *Pożądaný i unikany absenteizm członków rodziny w oczekiwaniach osób bezdomnych*, dz. cyt., s. 161.

w kryzysie bezdomności deklaruje dopuszczanie się drobnych kradzieży już w dzieciństwie. Niewielka grupa osób w sytuacji bezdomności przedstawia stan bezdomności i negatywne doświadczenia z nim związane jako zupełnie nowe doznanie. Jest to związane z kłopotami z policją, pobytem w więzieniu, chorobami, alkoholizmem oraz innymi negatywnymi doświadczeniami z czasów życia ze swoją rodziną⁶². Rozłąka z rodziną nie jest więc związana jedynie z następstwem życia w bezdomności. Rozluźnienie kontaktów wywodzi się często z zaniedbania podstawowych ról i funkcji wypełnianych w rodzinie wobec poszczególnych członków rodziny pierwotnej. Emocjonalne odseparowanie od rodziny to początek procesu izolacji, który skutkuje osamotnieniem i brakiem poczucia sensu istnienia w późniejszym okresie życia⁶³.

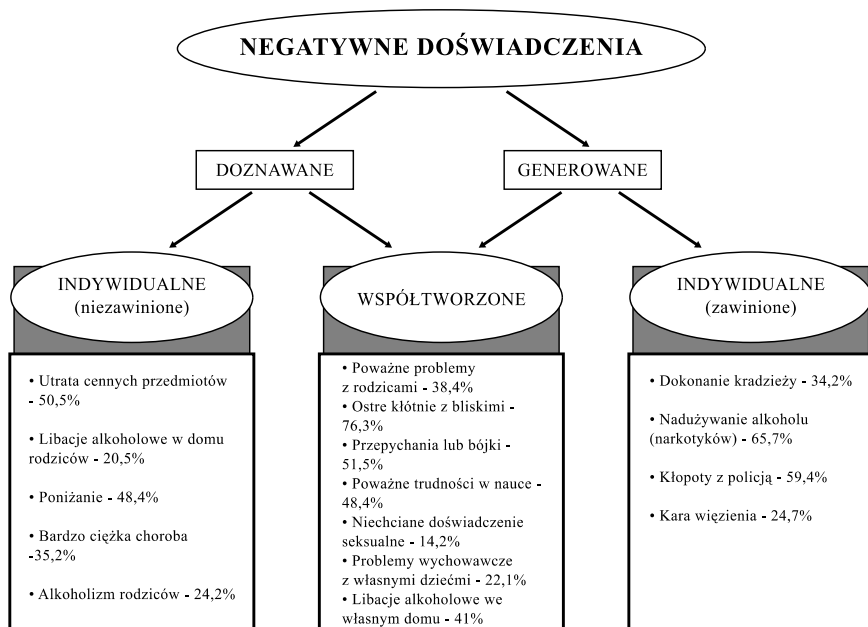
62 Tamże.

63 Tamże, s. 161, por. M. Tucker, *Family Functioning and Social Isolation as Moderators Between Stress and Child Abuse Potential*, University of North Carolina: Greensboro 2011.

Wpływ zjawiska bezdomności na życie rodzinne

Analiza literatury poruszającej tematykę bezdomności pozwala dostrzec dwojaką zależność pomiędzy bezdomnością i jakością relacji rodzinnych. Z jednej strony, analiza tak zwanych rodzin dysfunkcyjnych wskazuje na fakt, iż jakość relacji rodzinnych

Il. 1 Doznawane i generowane negatywne doświadczenia osób w kryzysie bezdomności

Wyniki nie sumują się do 100% z powodu wielokrotności wskazań

Źródło: M. Oliwa-Ciesielska, *Pożądany i unikany absenteizm członków rodziny w oczekiwaniach osób bezdomnych* „Roczniki Socjologii Rodziny”, nr 16/2005, s. 161.

może stanowić bezpośrednią lub pośrednią przyczynę bezdomności. Z drugiej strony, rozłożony w czasie proces stawania się osobą w sytuacji bezdomności może stać się determinantem do stopniowego rozpadu więzów rodzinnych i kontaktów z rodziną. W kontekście pierwszej zależności warto zacząć od pojęcia rodziny dysfunkcyjnej. Według M. Płopy rodzina dysfunkcyjna to ta, w obrębie której zachodzi niewykonalność poszczególnych zadań oraz pojawiają się oznaki stresu u danych członków systemu rodzinnego⁶⁴. S. Kawula dzieli rodziny na rodziny wzorowe, wychowawczo, normalne, jeszcze wydolne, niewydolne i patologiczne⁶⁵.

Zgodnie z tą typologią do rodzin dysfunkcyjnych zalicza się rodziny niewydolne i patologiczne. Literatura dotycząca zagadnienia określa rodziny niewydolne jako rozbite, skłócone, o nieprawidłowych wzorcach rodzinnych⁶⁶. Rodziny patologiczne są zaś związane ze zjawiskami takimi jak: nadużywanie alkoholu, narkomania, prostytutka i przestępczość. Dzieci wzrastające w tego typu rodzinach mają trudności w przystosowaniu społecznym⁶⁷.

64 Por. M. Płopa, *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, wyd. EUH-E: Elbląg 2004.

65 Por. S. Kawula, *Funkcja opiekuńcza współczesnej rodziny polskiej*, WSiP: Białystok 1988.

66 Por. M. Ziemska, *Patologia rodziny*, w: A. Podgórecki (red.), *Zagadnienia patologii społecznej*, PWN: Warszawa 1976.

67 Por. Z. Tyszka, *Rodzina a struktura społeczna*, Wydawnictwo Pomorze: Bydgoszcz 1984;

Dziedziczą one także szereg negatywnych zachowań, związanych między innymi z uzależnieniem czy przestępczością. Dzieci z rodzin dysfunkcyjnych przejawiają również deficyty w funkcjonowaniu społecznym, które wiążą się z trudnościami w relacjach interpersonalnych, z wrogą postawą wobec otoczenia oraz obniżoną kondycją psychiczną (brak poczucia sprawstwa, zaniżanie własnej wartości). Nie tylko dzieci z rodzin patologicznych mogą przejawiać podobne problemy. Zaburzenia w kształtowaniu tożsamości osobowej członków danej rodziny mogą być zdeterminowane czynnikami takimi jak: niewydolność rodziny, brak więzów emocjonalnych, zaburzona komunikacja wewnątrzrodzinna, nadmierna kontrola rodziców, a także zaburzenie układu relacji wewnątrzrodzinnej. Niewydolność rodzin może mieć również związek z nadmiernie chroniącymi lub wymagającymi postawami rodziców. W przypadku pierwszej postawy szczególnie niebezpieczna w kontekście zjawiska bezdomności może być postawa wyręczania dzieci w codziennych trudnościach i problemach, co uniemożliwia kształtowanie umiejętności zaradczych i postawy konfrontującej z rzeczywistością. Niewydolność rodzin związana jest także z deficytami w zaspokajaniu podstawowych potrzeb dziecka takich jak poczucie bezpieczeństwa, potrzeba miłości i akceptacji.

I. Budrewicz, *Społeczne uwarunkowania przestępstw młodocianych mężczyzn przeciwko mieniu*, WSP: Bydgoszcz 1992.

Bezdomność może stanowić przyczynę rozpadu więzów rodzinnych, co z kolei wpływa na zmiany w tożsamości osób w kryzysie bezdomności, stan ich kondycji psychicznej, uzależnienie od alkoholu oraz proces stopniowej adaptacji do bezdomności. Już w pierwszej, wstępnej fazie rozwoju, syndromu bezdomności, zaproponowanej przez M. Jażdżikowskiego (do dwóch lat), można zaobserwować słabnące kontakty z rodziną⁶⁸. Charakterystyczne na tym etapie jest zaprzeczanie własnej bezdomności oraz bezdomności w swojej rodzinie. Jest to spowodowane poczuciem winy i wstydem wobec siebie i rodziny. Osoba bezdomna na tym etapie traktuje zastaną sytuację jako przejściową, żywiąc nadzieję powrotu do rodziny. Jednak postępujący problem alkoholowy powoduje pogorszenie się sytuacji osoby doświadczającej bezdomności oraz jej stanu zdrowia psychicznego. Faza ostrzegawcza (2-4 lata) to nie tylko zaprzeczanie bezdomności, ale przekonanie, że kontakt z rodziną jest tylko kwestią czasu. Sytuacja, w której znajdują się osoby w kryzysie bezdomności, na tym etapie, tłumaczona jest czynnikami zewnętrznymi, np. nieprzychylnością otoczenia lub nieporozumieniami ze współmałżonkiem. W trakcie kolejnej, adaptacyjnej fazy (4-6 lat) następują naprzemienne okresy wychodzenia i powrotu do bezdomności. Wychodzenie najczęściej oparte jest na poszukiwaniu zatrudnienia

⁶⁸ M. Jażdżikowski, *Syndrom bezdomności*, w: „Pomost – pismo samopomocy”, PFWB, RCI, TPBA: Gdańsk, 2000, s. 9.

oraz na próbach powrotu do rodziny. Ciągi alkoholowe i utrzymywanie kontaktu z uzależnionymi osobami doświadczającymi bezdomności powoduje całkowite zerwanie więzi z rodziną, która odsuwa się w końcu, po wielokrotnym przebaczeniu, od powracającego do nałogu bezdomnego. W kolejnych fazach – bezdomności chronicznej (6-10 lat) i trwałej (powyżej 10 lat) w wyniku braku motywacji do podejmowania prób wyjścia ze stanu bezdomności, syndromu wyuczonej bezradności oraz w związku z problemami zdrowotnymi, powrót do rodziny wydaje się być niemożliwy.

E. Moraczewska zwraca uwagę, iż przejście do stanu bezdomności poprzedzone jest wieloma negatywnymi zjawiskami, z którymi człowiek próbuje się zmagać, aby odsunąć od siebie perspektywę bezdomności. Pierwszym etapem jest załamanie planu życiowego i rozpad rodziny. Na tym poziomie jednostka sięga często po używki, co prowadzi do długotrwałego ich zażywania, a w konsekwencji do utraty pracy zawodowej i utrudnionych relacji z rodziną. Najłatwiejszym rozwiązaniem staje się często odseparowanie się od sytuacji problemowych, co z kolei prowadzi do opuszczenia domu. Kolejne etapy prowadzą do ubóstwa i bezdomności na poziomach: kulturalnym, egzystencjalnym, psychologicznym i etyczno-moralnym, przystosowania do bezdomności, aż do etapu bezdomności właściwej.

Koncepcja percepcji środowiska F. Streita trafnie przedstawia sytuację życiową osób, które w dzieciństwie doświadczały negatywnych kontaktów z rodziną. Głównym założeniem tej koncepcji jest bezpośredni związek pomiędzy zachowaniami patologicznymi dzieci oraz postrzeganiem przez nich własnego środowiska rodzinnego. Wśród najczęściej wymienianych opinii respondentów badania, czyli dzieci i młodzieży w wieku 12-18 lat, można było spotkać następujące stwierdzenia: „życie jest nudne”, „jestem niešťczęśliwy”, „lubię robić rzeczy, które szokują innych”, „rzadko czuję się blisko ludzi”, „nie potrafię kontrolować własnego życia”, „nie martwię się swoimi szkolnymi ocenami”, „mam wątpliwości co do możliwości zdobycia dobrego wykształcenia w przyszłości”. Badania M. Oliwy-Ciesielskiej wykazują bezpośredni związek teorii Streita z doświadczeniem osamotnienia osób w kryzysie bezdomności, którego doświadczyli w swojej rodzinie pierwotnej, a które następnie generowali w założonych przez siebie rodzinach⁶⁹. Za najgorsze trudności badane osoby uznały poczucie bezsensu życia i bezużyteczność, poczucie braku sprawczości oraz niezaradność. Brak więzi z rodziną, odrzucenie i izolacja to jednak nie tylko wpływ rodziny, ale sytuacje, których doświadczały osoby w kryzysie bezdomności w późniejszym okresie: kara pozbawienia wolności, kłopoty z policją,

69 M. Oliwa-Ciesielska, *Pożądany i unikany absenteizm członków rodziny w oczekiwaniach osób bezdomnych*, dz. cyt., s.162-163.

nadużywanie alkoholu. Za najgorsze doświadczenie grupa badanych wskazała odrzucenie przez rodzinę oraz przemoc fizyczną ze strony najbliższych. Pomimo względnie pozytywnych relacji z rodziną, osoby w kryzysie bezdomności wyrażały niechęć do kontaktu z jej członkami. Było to podyktowane obawą przed niezrozumieniem związanym z obecną sytuacją oraz strachem przed odrzuceniem. Stan bezdomności wiązał się często u badanych z nieumiejętnością rozwiązywania problemów, pomimo otrzymywanej pomocy oraz z pasywnym oczekiwaniem na zmianę w swoim życiu, bez aktywnego zaangażowania się w ten proces. Z analizy wyuczonej bezradności osób w kryzysie bezdomności wynika, iż ma ona swoje źródło w dysfunkcjonalności relacji w rodzinach pierwotnych. Poczucie współuczestnictwa najbliższego otoczenia w powszechnej bezradności ma dodatkowo negatywny wpływ na jednostki doświadczające bezdomności. Osoby te „zarażają się” bezradnością od innych, zgodnie z tendencjami grupy do przejmowania wewnątrz środowiska danych przekonań jako własne⁷⁰. Zgodnie z terminologią zaczerpniętą z literatury socjologicznej i psychologicznej, zjawisko to nazwane zostało zbiorową bezsilnością, powodującą wrażenie wyższości trudności nad możliwościami. Brak szansy na zmianę wywołuje zgodę i przyzwolenie na dalsze życie w ubóstwie. Pomoc oferowana osobom w kryzysie

70 H. Sęk (red.), *Spółeczna psychologia kliniczna*, PWN: Warszawa 2014, s. 89.

bezdomności, według nich samych, zdecydowanie przewyższa korzyści, jakie otrzymywali w swoich dysfunkcyjnych rodzinach, dlatego nie podejmują oni działań z własnej inicjatywy.

Osoby w kryzysie bezdomności rzadko utrzymują kontakt z innymi ludźmi. Większość z nich, według badania Oliwy-Ciesielskiej, utrzymuje kontakt tylko z jedną osobą z rodziny⁷¹. Jednak ten kontakt jest bardzo nieregularny, czasem wręcz przypadkowy. 13% osób w kryzysie bezdomności utrzymuje kontakt poprzez wysyłanie pocztówek, najczęściej bożonarodzeniowych lub telefonów do bliskiej osoby. Kontakty te są źródłem stresu dla osób w sytuacji bezdomności. Najbardziej dotkliwe są jednak sytuacje, w których osoby w kryzysie bezdomności straciły bliskie osoby w wyniku nagłej sytuacji, na przykład ciężkiej choroby lub śmierci. Osoby doświadczające bezdomności często stawiają się w określonej hierarchii w stosunku do psychofizycznej i materialnej kondycji członków rodziny, stawiając siebie jako osoby lepsze lub gorsze od innych. Pomimo dystansu ze strony rodziny, ponad 23% osób w kryzysie bezdomności jest gotowa za swój wzór życiowy podać właśnie członków najbliższej rodziny⁷².

71 M. Oliwa-Ciesielska, *Pożądaný i unikany absenteizm członków rodziny w oczekiwaniach osób bezdomnych*, dz. cyt., s. 164

72 M. Oliwa-Ciesielska, *Piętno nieprzypisania. Studium o wyizolowaniu społecznym bezdomnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A.

Możliwość zamieszkania w placówce dla wielu osób w kryzysie bezdomności stanowi cenną alternatywę w stosunku do życia w dysfunkcyjnych rodzinach. Opinia ta towarzyszy zazwyczaj osobom, które nie angażują się aktywnie w życie placówki oraz tym, które pochodzą ze skrajnie ubogich rodzin⁷³.

Kolejną grupą są osoby, które w placówce dla osób w kryzysie bezdomności widzą brak obowiązku odpowiedzialności za rodzinę. Jeszcze inni życie w placówce utożsamiają z bezpieczeństwem oraz odejściem od konfliktów, bójek i libacji, zwłaszcza w dysfunkcyjnych rodzinach. Mimo korzyści wpływających z życia w placówkach, osoby w sytuacji bezdomności doświadczają zjawiska trajektorii cierpienia⁷⁴, czyli doświadczenia coraz boleśniejszego cierpienia. Jest to spowodowane między innymi niedostatkiem i anomią interakcyjną, co sprawia, iż osoby te są w coraz mniejszym stopniu zdolne do samodzielnego działania, a coraz częściej działają w sposób reaktywny. Tego typu percepcja może być przy-

Mickiewicza: Poznań 2004, s. 111.

73 Tamże.

74 D. Podgórska-Jachnik, *Praca socjalna z osobami bezdomnymi*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich: Warszawa 2014, s. 40; Por. J. Rzeźnicka-Krupa, *Niepełnoprawność i świat społeczny. Szkice metodologiczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”: Kraków 2009, s. 204–206; por. M. Grochalska, *Transgresyjne trajektorie. Zmiany Statusu społecznego w perspektywie biograficznej*, Impuls: Kraków 2011.

czyną zatracenia ufności w trwałość i sens ukształtowanych do tej pory układów życiowych. Towarzyszy ona zazwyczaj początkowym fazom bezdomności. Osoby w kryzysie bezdomności twierdzą, iż samotność i osamotnienie są przypisane do bezdomności. Samotność odczuwają nawet w momentach, kiedy placówki dla osób w kryzysie bezdomności są wypełnione. Świadczy to o braku więzi, powierzchowności relacji pomiędzy osobami doświadczającymi bezdomności, a w skrajnych przypadkach o agresji i nienawiści. Zachowaniami, które według osób w sytuacji bezdomności wpłynęły na utratę ich godności były: znęcanie się pod kątem fizycznym i psychicznym w domu rodzinnym, nieludzkie traktowanie przez urzędników, przypadkowe osoby w życiu codziennym oraz poczucie samotności i opuszczenia spowodowane obojętnością najbliższych. Pomimo to wiele osób w kryzysie bezdomności ceni sobie możliwość spotkania z rodziną. Samotność osób w sytuacji bezdomności jest też przyczyną braku poczucia własnej wartości. Odczucie to idzie najczęściej w parze z nieumiejętnością życia w społeczeństwie, izolacją oraz brakiem poczucia sensu życia. Jest to wynikiem braku osoby, z którą można porozmawiać na temat swoich problemów oraz odrzuceniem przez rodzinę⁷⁵. Na

75 Por. V. L. Banyard, S. A. Graham-Bermann, *Building an empowerment policy paradigm: Self-reported strengths of homeless mothers*. „American Journal of Orthopsychiatry”, nr 65/1995, s. 479–491; L. Cosgrove, C. Flynn, *Marginalized mothers:*

izolację duży wpływ mają również cechy osobowościowe osób w kryzysie bezdomności oraz procesy socjalizacyjne, takie jak powielanie negatywnych procesów z przeszłości⁷⁶. Badania pokazują, iż rozłąka z rodziną nie jest spowodowana życiem w placówce, ale jest wynikiem zaniedbania wypełniania podstawowych funkcji rodzicielskich w rodzinach pierwotnych⁷⁷. Rozłąka fizyczna była najczęściej poprzedzona separacją emocjonalną, związaną z procesem izolacji i poczuciem inności w okresie dzieciństwa. Jako za-

Parenting without a home, „Analyses of Social Issues and Public Policy”, nr 5(1)/2015, s. 127–143; P.A. Thrasher, C. T. Mowbray, *a strengths perspective: An ethnographic study of homeless women and children*. „Health & Social Work”, nr 20/1995, s. 93–101.

76 J. M. Nogowski, *Wykluczenie społeczne w kontekście ubóstwa i bezdomności*, „Civitas et Lex”, nr 1 (5)/2015, s. 7.

77 M. Oliwa-Ciesielska, *Pożądany i unikany absenteizm członków rodziny w oczekiwaniach osób bezdomnych*, dz. cyt., s. 164; Por. D. Friedman, *Parenting in public: Family shelter and public assistance*, Columbia University Press: New York 2000; B. Hausman, C. Hammen, *Parenting homeless families: The double crisis*, „American Journal of Orthopsychiatry”, nr 63(3)/1993, s. 358–369; E.W. Lindsey, *The impact of homelessness and shelter life on family relationships*, „Family Relations”, nr 47/1998, s. 243–252; J. C. Torquati, *Parenting*, w: D. Levinson, (red.) *Encyclopedia of homelessness*, Sage Publications: Newbury Park 2004.

bezpieczenie przed samotnością osoby w kryzysie bezdomności podają życie z rodziną⁷⁸.

Podsumowując, rodzina stanowi system złożony z elementów połączonych ze sobą szeregiem obowiązujących w niej norm i zasad. Każda jednostka w rodzinie stanowi element tworzący cały system. W systemie rodzinnym ważne są nie tylko związki pomiędzy członkami rodziny, ale także ich zanik lub brak. Kryzys jednostki ma wpływ na funkcjonowanie całej rodziny. Bezrobocie stanowi jeden z czynników generujących zaburzenie trwałości systemu rodzinnego. Niesie za sobą konsekwencje oddziałujące na samą jednostkę, rodzinę oraz społeczeństwo. Jedną z najboleśniejszych reperkusji tego zjawiska jest bezdomność, która może stanowić przyczynę rozpadu więzów rodzinnych, co z kolei ma wpływ na zmiany w tożsamości osób w kryzysie bezdomności, stan ich kondycji psychicznej, uzależnienie od alkoholu oraz proces stopniowej adaptacji do sytuacji bezdomności. Wykluczenie i izolowanie przez innych prowadzi zaś do spirali degradacji na wielu płaszczyznach, zwłaszcza jeśli jednostka nie posiada substytutów kompensujących jej braki.

⁷⁸ M. Oliwa-Ciesielska, *Pożądany i unikany absenteizm członków rodziny w oczekiwaniach osób bezdomnych*, dz. cyt., s. 167.

II. ZJAWISKO BEZROBOCIA A PROBLEM BEZDOMNOŚCI

W niniejszym rozdziale opisano zjawisko bezrobocia poprzez dokonanie analizy pod kątem definicji, przyczyn oraz konsekwencji tego problemu. Następnie, podjęto próbę scharakteryzowania tego zjawiska oraz jego rozwoju na terenie Polski. Kolejnym krokiem jest przedstawienie społeczno-demograficznego przekroju grupy osób doświadczających bezrobocia w Polsce oraz w mieście, w którym przeprowadzone zostały badania. Następnie zobrazowano skalę i źródła bezrobocia osób w kryzysie bezdomności. Na koniec, przedstawiono metody wykorzystywane przy aktywizacji zawodowej osób doświadczających bezdomności.

Definicja bezrobocia oraz jego przyczyny i konsekwencje

Bezrobocie w kontekście makrospołecznym można analizować na dwóch płaszczyznach – w ujęciu podmiotowym oraz przedmiotowym. Podejście podmiotowe zakłada, iż bezrobocie to „stan bezczynności zawodowej osób zdolnych do pracy i zgłaszających gotowość do jej podjęcia, dla których podstawą

egzystencji są dochody z pracy”⁷⁹. W ujęciu przedmiotowym bezrobocie postrzegane jest jako „niezrealizowana podaż pracy, będącą rezultatem nierównowagi między podażą siły roboczej (zasobów ludzkich) a popytem na pracę (chłonność zatrudnieniowa gospodarki)”. Szybki wzrost bezrobocia oraz jego utrzymywanie się na wysokim poziomie stały się przyczyną poszukiwania odpowiedzi na pytanie o przyczyny tego zjawiska oraz o sposoby walki z nim. W wyniku tego procesu zaczęły powstawać modele teoretyczne, które koncentrują się na pięciu rodzajach bezrobocia.

Klasyfikacje zjawiska bezrobocia

Pierwszym rodzajem bezrobocia jest bezrobocie frykcyjne, które można zdefiniować jako „niemożliwy do obniżenia, minimalny poziom bezrobocia, występujący w każdej gospodarce”⁸⁰. Bezrobocie pojawia się choćby ze względu na zmianę miejsca zatrudnienia. Bezrobocie frykcyjne pojawia się także

79 K. Młonek, *Tradycja badań bezrobocia w Polsce – zagadnienia metodologiczne*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 6/1992, s. 1.

80 Ł. Arendt, A. Hryniewicka et al., *Bezrobocie – między diagnozą a działaniem*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich: Warszawa 2012, s. 10, por. M. Smaga, T. Włudyka, *Instytucje gospodarki rynkowej*, Wolters Kluwer Polska: Warszawa 2018, s. 285.; R. Muster, *Nowe perspektywy rynku pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice 2017, s. 30.

w przypadku osób, które nie są w stanie podjąć pracy oferowanej przez pracodawcę na konkretnych warunkach płacowych lub nie chcą jej podjąć poza miejscem zamieszkania. Występowanie tego typu bezrobocia związane jest również z niedostateczną sprawnością pośrednictwa pracy, które nie informuje o wolnych miejscach pracy osób chcących podjąć zatrudnienie i posiadających odpowiednie kwalifikacje.

Kolejnym rodzajem bezrobocia jest „bezrobocie keynesowskie”, zwane również cyklicznym lub koniunkturalnym, które „występuje w efekcie zmniejszenia się popytu globalnego i wolnego dostosowania się płac i cen do nowej sytuacji”. Jest ono związane z sytuacją firm, które nie mogą domagać się obniżki wynagrodzeń pracowników z powodu braku zbytu dla swoich produktów i ich zwalniają. Ten rodzaj bezrobocia jest charakterystyczny dla okresu kryzysu gospodarczego.

Bezrobocie klasyczne jest „efektem umyślnego utrzymywania płacy realnej powyżej poziomu wyznaczonego przez przecięcie się krzywych podaży i popytu na pracę”. Oznacza to, iż pracodawcy są w stanie zatrudniać tylko do pewnego poziomu płac. Jeśli poziom płac minimalnych został zawyżony na przykład ze względu na negocjacje ze związkami zawodowymi, pracodawca zrezygnuje z dodatkowych etatów. Zatrudnienie większej liczby osób byłoby jednak możliwe w przypadku obniżenia płacy minimalnej.

Bezrobocie sezonowe związane jest przede wszystkim z sektorami, które w określonych porach roku zwiększają i zmniejszają swoje zatrudnienie. Tak jest na przykład w budownictwie, gdzie pracownicy nie są potrzebni w poszczególnych miesiącach ze względu na warunki pogodowe uniemożliwiające im pracę. Stąd często można spotkać się z terminem „wyrównanie sezonowe”, które pozwala na porównanie pomiędzy stanem bezrobocia w poszczególnych latach bez obawy na wyciągnięcie błędnych wniosków związanych z sezonowością⁸¹.

Ostatni rodzaj bezrobocia to bezrobocie strukturalne, które „związane jest ze zmianami, jakie zachodzą w gospodarce, których efektem jest niedopasowanie siły roboczej do potrzeb pracodawców”. Przykładem tego rodzaju zjawiska może być sytuacja zatrudnienia górników w kopalniach, które ze względu na nierentowność musiały zakończyć swoją działalność. W wyniku restrukturyzacji lub likwidacji produkcji, ze względu na wąskie kwalifikacje zawodowe, górnicy nie są w stanie podjąć innego zatrudnienia.

W oparciu o powyższą klasyfikację można mówić również o dwóch typach bezrobocia z perspekty-

81 Ł. Arendt, A. Hryniewicka et al., *Bezrobocie – między diagnozą a działaniem*, dz. cyt., s. 10, por. E. Dolny, Z. Wiśniewski, *Zarys polityki zatrudnienia*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne: Warszawa 1990, s. 13.

wy relacji ze zmianami koniunktury, które występują w każdej gospodarce. Wyróżnia się bezrobocie naturalne lub dobrowolne, do którego można zaliczyć bezrobocie frykcyjne, strukturalne i klasyczne oraz bezrobocie przymusowe, którego przykładem jest bezrobocie koniunkturalne.

Bezrobocie można podzielić również ze względu na czas trwania (przejściowe i długotrwałe)⁸², czy też na podstawie danych statystyki publicznej (bezrobocie ukryte)⁸³. Bezrobocie krótkookresowe to wcześniej wspomniane bezrobocie frykcyjne i cykliczne, zaś długookresowe to bezrobocie strukturalne, powstające w wyniku niedopasowań struktury podaży i popytu⁸⁴.

Kolejny podział wyróżnia bezrobocie rejestrowane, które dotyczy osób powyżej osiemnastego roku życia, zarejestrowanych w urzędzie pracy jako osoby bezrobotne oraz spełniające warunki określone

82 M. Socha, U. Sztanderska, *Strukturalne podstawy bezrobocia w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa 2002, s. 105.

83 Por. E. Kwiatkowski, *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2006; E. Kwiatkowski, *Rynek pracy i bezrobocie*, w: A. Z. Nowak, T. Zalega (red.), *Makroekonomia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne: Warszawa 2015, s. 390-427.

84 Por. Z. Dach, *Bezrobocie w okresie przemian systemowych gospodarki polskiej. Prace Komisji Nauk Ekonomicznych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich: Wrocław 1993-98, s. 20-93.

w ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy oraz ekonomiczne, koncentrujące się na osobach w wieku od 15 do 74 roku życia, które w trakcie badań BAEL (Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności) nie pracowały, ale aktywnie poszukiwały pracy w okresie do miesiąca przed rozpoczęciem badań, były gotowe na podjęcie zatrudnienia, a także osoby czekające na rozpoczęcie pracy⁸⁵.

Definicja bezrobocia

Od początku lat 90. minionego stulecia, definicja osoby bezrobotnej w polskim prawodawstwie ulegała ciągłej ewolucji. Jedną z najpopularniejszych definicji znajduje się w ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Według niej, bezrobotny oznacza „osobę (...), która bezpośrednio przed rejestracją jako bezrobotna była zatrudniona nieprzerwanie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przez okres co najmniej 6 miesięcy, oraz osobę (...) niezatrudnioną i niewykonującą innej pracy zarobkowej, zdolną i gotową do podjęcia zatrudnienia w pełnym wymiarze czasu pracy obowiązującym w danym zawodzie lub w danej służbie albo innej pracy zarobkowej albo jeżeli jest osobą niepełnosprawną, zdolną i gotową do podjęcia za-

85 B. Ptaszyńska, *Transformacja systemowa a transformacyjne bezrobocie strukturalne w Polsce*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej: Poznań 2006, s. 28.

trudnienia co najmniej w połowie tego wymiaru czasu pracy, nieuczącą się w szkole, z wyjątkiem uczącej się w szkole dla dorosłych lub przystępującej do egzaminu eksternistycznego z zakresu programu nauczania tej szkoły lub w szkole wyższej, gdzie studiuje na studiach niestacjonarnych, zarejestrowaną we właściwym dla miejsca zameldowania stałego lub czasowego powiatowym urzędzie pracy oraz poszukującą zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej”.

Ponadto, musi to być osoba, która ukończyła 18 lat, a przy tym nie ukończyła 60 lat w przypadku kobiet lub 65 lat w przypadku mężczyzn. Osoba bezrobotna to ta, która nie nabyła prawa do emerytury lub renty z tytułu niezdolności do pracy, renty szkoleniowej, renty socjalnej, renty rodzinnej, nauczycielskiego świadczenia kompensacyjnego, zasiłku przedemerytalnego, świadczenia przedemerytalnego, świadczenia rehabilitacyjnego, zasiłku chorobowego, zasiłku macierzyńskiego, nie jest właścicielem lub posiadaczem samoistnym lub zależnym nieruchomości rolnej, nie jest osobą tymczasowo aresztowaną lub nie odbywa kary pozbawienia wolności, z wyjątkiem kary pozbawienia wolności odbywanej poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego, nie uzyskuje miesięcznie przychodu w wysokości przekraczającej połowę minimalnego wynagrodzenia za pracę, z wyłączeniem przychodów uzyskanych z tytułu odsetek lub innych przychodów od środków pie-

nieżnych zgromadzonych na rachunkach bankowych, nie pobiera na podstawie przepisów o pomocy społecznej zasiłku stałego, nie pobiera, na podstawie przepisów o świadczeniach rodzinnych, świadczenia pielęgnacyjnego, specjalnego zasiłku opiekuńczego lub dodatku do zasiłku rodzinnego z tytułu samotnego wychowywania dziecka i utraty prawa do zasiłku dla bezrobotnych na skutek upływu ustawowego okresu jego pobierania, nie podlega, na podstawie odrębnych przepisów, obowiązkowi ubezpieczenia społecznego, z wyjątkiem ubezpieczenia społecznego rolników, nie pobiera na podstawie przepisów o ustaleniu i wypłacie zasiłków dla opiekunów zasiłku dla opiekuna.

Przyczyny bezrobocia

Przywołana powyżej definicja bezrobocia prowadzi do rozpoznania przyczyn tego zjawiska. Dla lepszego ich zrozumienia należy skupić się na źródłach leżących u jego podstaw. Są one podzielone na trzy grupy: czynniki indywidualne, koniunkturalne oraz instytucjonalne⁸⁶. Grupy te mogą na siebie wzajemnie oddziaływać.

Do czynników indywidualnych zalicza się te związane z jednostkowymi preferencjami osoby, a także te, które odnoszą się do jej charakterystyki.

⁸⁶ Ł. Arendt, A. Hryniewicka et al., *Bezrobocie – między diagnozą a działaniem*, dz. cyt. s. 14.

Indywidualne preferencje to na przykład porzucenie aktualnego zatrudnienia z powodu chęci znalezienia lepszej pracy lub zatrudnienia znajdującego się bliżej miejsca zamieszkania, czy choćby brak propozycji pracy zgodnej z oczekiwaniami bezrobotnego względem formy lub rodzaju zatrudnienia. Preferencje jednostki mogą ulec zmianie ze względu na czynniki instytucjonalne, jak w przypadku zniechęcenia do podjęcia pracy przez klientów ośrodków pomocy społecznej w związku z relatywnie wysokimi dochodami otrzymywanymi w postaci zasiłków⁸⁷. Z drugiej strony, wysokie obciążenia podatkowe mogą wywołać niechęć do podjęcia pracy ze względu na dochód netto zbliżony do tego, który można potencjalnie uzyskać dzięki pracy zarobkowej⁸⁸.

Kolejnym czynnikiem, który wpływa na prawdopodobieństwo znalezienia się w grupie osób bezrobotnych są zasoby własne. Prawdopodobieństwo bezrobocia jest tym wyższe, im niższe jest wykształcenie czy sprawność fizyczna. Wiążący jest w tej kwestii również kierunek wykształcenia oraz dodatkowe umiejętności, takie jak zdolności interpersonalne czy

87 Por. T. Borkowski, A. Marcinkowski, *Socjologia bezrobocia*, Śląsk: Katowice 1999, s. 187.

88 R. Rychicki, *Rzut oka na inflację i bezrobocie*, 2008, https://books.google.pl/booksid=Oo_Fp3YaCL8C&lpg=PA9&dq=podatki%20jako%20przyczyna%20bezrobocia&hl=pl&pg=PA9#v=onepage&q=podatki%20jako%20przyczyna%20bezrobocia&f=false, (dostęp: 11.11.2019 r.)

adaptacyjność. Czynniki koniunkturalne to te, które wpływają na wielkość zapotrzebowania na pracowników. Wiązało się to dotychczas głównie ze spadkiem siły nabywczej ludności, czyli zmniejszenia popytu na produkcję i usługi. W tej grupie czynników znajdziemy również wprowadzanie nowych technologii zastępujących pracę ludzką oraz przyczyny demograficzne, takie jak liczbę osób wchodzących na rynek i poszukujących zatrudnienia.

Ostatnią grupą czynników powodujących bezrobocie są czynniki instytucjonalne. W grupie tej znajdują się m.in.: mechanizm płacy minimalnej, klin podatkowy, działalność związków zawodowych oraz system pomocy osobom bezrobotnym. Płaca minimalna staje się przyczyną wzrostu bezrobocia w tych częściach gospodarki, w których poziom płacy rynkowej jest poniżej wyznaczonej przez instytucję płacy minimalnej. W wyniku tego działania pracodawcy zobowiązani do wypłacania wyższych wynagrodzeń, ograniczają zatrudnienie w celu redukcji kosztów. Podobny mechanizm kieruje zjawiskiem klina podatkowego, gdzie nałożenie wysokiego poziomu obciążeń związanych z zatrudnieniem pracownika wiąże się z redukcją zatrudnienia przez pracodawcę. System pomocy osobom bezrobotnym, który zaprojektowany został w sposób nieumiejętny, może paradoksalnie prowadzić do wzrostu bezrobocia, zwłaszcza zarejestrowanego. Rejestracja w Powiatowym Urzę-

dzie Pracy (PUP) wiąże się z otrzymaniem ubezpieczenia zdrowotnego, co przekłada się na ilość osób zarejestrowanych jako bezrobotne. Do innych czynników prawnych zaliczamy: niedostateczną efektywność programów pobudzających aktywność osób bezrobotnych, zmiany w systemie prawnym oraz niedostosowanie urzędów pracy do rynku pracy.

Skutki bezrobocia

Konsekwencje problemu bezrobocia najczęściej odnoszą się do ekonomicznego wymiaru tego zjawiska. Wśród nich do najczęściej wymienianych należą: spadek dochodów fiskalnych i wzrost wydatków budżetu państwa, migracje i wzrost zróżnicowania wydatków w społeczeństwie, a także proces dezaktywizacji zawodowej. Jednak dobrobyt jednostki nie ogranicza się jedynie do kwestii ekonomicznych, ale związany jest również z innymi sferami życia. Według badań empirycznych prowadzonych przez psychologów, status bezrobotnego jest jednym z najważniejszych powodów wymienianych wśród przyczyn bycia nieszczęśliwym⁸⁹. Kolejnymi konsekwencjami psychologicznymi są utrata tożsamości czy niska samoocena, co z kolei wiąże się z obniżeniem poziomu

89 Por. J. Paruse, D. Dooley, *Favourable employment status change and psychological depression: a two-
tear follow-up analysis of the national longitudinal
survey of youth*, „Applied Psychology”, nr 50
(2)/2001, s. 282-304.

zadowolenia z życia. Pochodną tych reperkusji są stres i depresja⁹⁰.

Z perspektywy pomocy społecznej najbardziej dotkliwą konsekwencją bezrobocia jest dezaktywizacja zawodowa. Może stać się ona bezpośrednią przyczyną marginalizacji nie tylko jednostki, ale jej całego najbliższego otoczenia. Brak aktywności zawodowej „głowy rodziny” negatywnie rezonuje na wszystkich jej członków, a zwłaszcza na szanse rozwoju dzieci. W konsekwencji, bezrobocie będzie miało bezpośrednie oddziaływanie na całe pokolenia. Nieaktywne zawodowo sąsiedztwo może być przyczyną degradacji społecznej całego rejonu. Proces ten jest niejednokrotnie trudny do odwrócenia, często przez deprecjację kapitału ludzkiego, czyli utratę przez jednostkę umiejętności przydatnych na rynku pracy, jak i brak zainteresowania ze strony samych bezrobotnych, którzy często ograniczają się tylko do zasiłków uzyskiwanych z pomocy społecznej⁹¹. Zjawisko to widoczne jest na przykład na terenach gospodarstw popegeerowskich, gdzie bezrobocie stało się swoistą „plagą”

90 Por. D. Krzysztofiak, E. Włodarczyk, J. Spętana, *Od wykluczenia do wsparcia: w przestrzeni współczesnych problemów społecznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls: Kraków 2016, s. 23.

91 Por. A. Lipka, A. Winnicka-Wejs, *Dynamika lojalności pracowników a deprecjacja kapitału ludzkiego organizacji*, „Studia Ekonomiczne” Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, nr 136 (2013), s. 193-207.

społeczną, modą na niepracowanie lub też zbiorowym wykluczeniem z rynku pracy.

Bezrobocie wiąże się również z podwyższeniem poziomu biedy oraz rozwarstwieniem dochodowym społeczeństwa. Długotrwałe zjawisko bezrobocia w danej społeczności skutkuje kształtowaniem się zjawiska tzw. „kultury bezrobocia”. Oznacza to postawę akceptacji i asymilacji do gorszych warunków egzystencjalnych przy jednoczesnych niskich umiejętnościach adaptacyjnych do nowych warunków życiowych. Utrata pracy postrzegana jest wtedy jako wina systemu, instytucji czy też poszczególnych osób. Jednostka skierowana jest bardziej na przetrwanie, niż na wyjście z trudnej sytuacji, nie myśli perspektywicznie⁹². Długotrwałe utrzymywanie się bezrobocia może również skutkować odpływem siły roboczej z terenów dotkniętych bezrobociem, co w konsekwencji oznacza również migrację zagraniczną. Jest to kolejny krok do rozluźnienia więzi pomiędzy członkami rodziny, a w ostateczności może doprowadzić do jej rozpadu.

Utrata zatrudnienia wiąże się również z dyskomfortem psychicznym, spowodowanym konfrontacją z trudnym doświadczeniem życiowym. Reakcje na sytuację kryzysową spowodowaną bezrobociem zale-

⁹² A. Sadowska, *Kultura bezrobotnych*, w: M. Malikowski, D. Markowski red., *Struktura społeczna – rynek pracy – bezrobocie*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie: Rzeszów 1995.

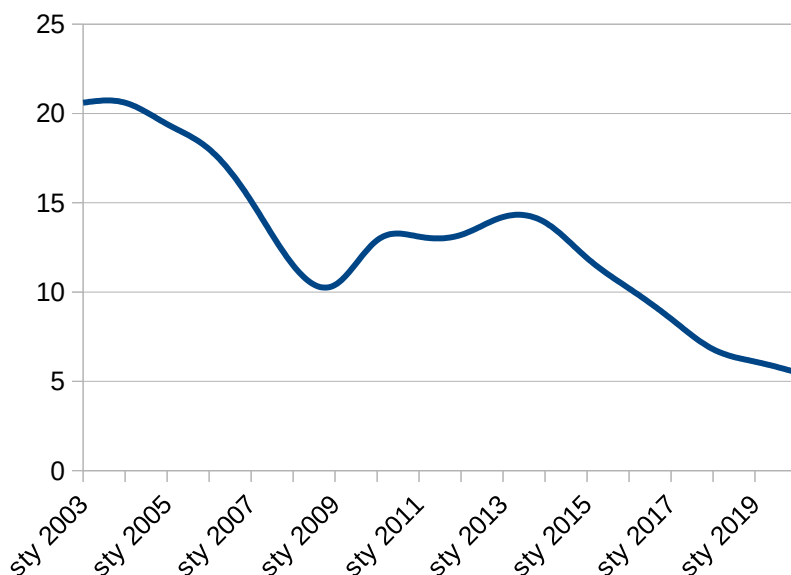
żą od indywidualnych predyspozycji jednostki, takich jak: typ temperamentu, poziom odporności psychicznej, schematy reagowania na zmianę, postawa środowiska społecznego, w tym rodziny, wobec osób w sytuacji bezrobocia, frekwencji doświadczania utraty pracy⁹³.

Reakcja na utratę pracy również stanowi kwestię bardzo indywidualną A. Kulpa wyróżnia cztery etapy: fazę szoku (około trzech miesięcy), która na ogół wywołuje wstrząs psychiczny, uczucie złości, agresji oraz zagubienia, fazę pseudo- optymizmu, która stwarza złudną nadzieję na zmianę sytuacji. Osoba doświadczająca bezrobocia zaczyna zwracać uwagę na możliwości, jakie daje sytuacja bezrobocia, takie jak wysypianie się czy znalezienie lub rozwijanie swojego hobby. Po pewnym czasie osoba ta spostrzega brak gratyfikacji emocjonalnych oraz utratę związków ze środowiskiem pracy. Kolejna jest faza pesymizmu, w której po upływie około pół roku poczucie niepokoju i zagrożenia wzrasta w związku z niepowodzeniem w poszukiwaniu pracy, pogłębia się strach przed przyszłością. Ostatnia jest faza fatalizmu, w której dominującymi uczuciami są beznadziejność i apatia. Osoba w sytuacji bezrobocia zaprzestaje poszukiwania pracy, mogą pojawić się zaburzenia psychosomatyczne, a często także depersonalizacja i dehumanizacja.

93 Tamże.

Wyk. 1. Stopa bezrobocia w Polsce w latach 2003-2020 [dane w %]

STOPA BEZROBOCIA w POLSCE

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2021,4,1.html> [dostęp: 10.06.2021 r.]

B. Krzesicka-Żach przedstawia trzy syndromy reakcji psychicznych na kryzys bezrobocia, uwarunkowane wiekiem osób w sytuacji bezrobocia. Pierwszy z nich, pojawiający się u osób bezrobotnych do 24 roku życia, to „syndrom braku perspektyw”, który wiąże się z poczuciem braku możliwości rozwoju osobistego, niepewności i strachu, brakiem nadziei oraz niemożnością realizacji planów życiowych. Grupa osób

między 25 a 50 rokiem życia doświadczą „syndromu degradacji społecznej”. Osoby bezrobotne wypowiadają się na temat upokorzenia, jakiego doznali w przeszłości z powodu pobierania zasiłku, degradacji pozycji w rodzinie, brakiem możliwości zapewnienia środków na jej utrzymanie oraz na temat osamotnienia towarzyszącego sytuacji bezrobocia. Najstarsi bezrobotni w wieku 50 lat i więcej charakteryzują się „syndromem bezradności”. W tym stanie osoby doświadczające bezrobocia nie widzą już szansy na wyjście z tej sytuacji, nie mają nadziei na znalezienie pracy czy na przekwalifikowanie się. Negatywnie oceniają całe swoje życie oraz często ulegają załamaniu. Pozbawienie dochodu z tytułu zatrudnienia powoduje także obniżenie standardu ich życia⁹⁴.

Pierwszy znaczny wzrost bezrobocia w Polsce można było zaobserwować po roku 1989, w trakcie transformacji ustrojowej. Brak oficjalnych statystyk dotyczących bezrobocia w okresie PRL oraz upadek dużych zakładów pracy i Państwowych Gospodarstw Rolnych (PGR) spowodowały lawinowy wzrost bezrobocia. Kryzys gospodarczy na świecie po roku 2000 spowodował wzrost bezrobocia prawie we wszystkich krajach Unii Europejskiej. Następstwem tego zjawiska było także pogorszenie sytuacji na rynku pracy w Polsce, choć jego siła była znacznie słabsza. Dane GUS przedstawione na wykresie 1, pokazują iż w latach 2003-2020 stopa bezrobocia początkowo rela-

94 B. Krzesicka-Zach, dz. cyt.

tywnie wysoka (20,6 % w styczniu 2003 roku), utrzymywała się na kilkunastostopniowym poziomie aż do roku 2016, z niewielką fluktuacją w roku 2008, aby osiągnąć 5,5 % w styczniu 2020 roku (wyk. 1)⁹⁵.

Charakterystyka i rozwój bezrobocia w Polsce

Jak wynika z badań przeprowadzonych w ciągu ostatnich pięciu lat, bezrobocie w polskich rodzinach spada. Z deklaracji osób badanych w marcu i kwiet-

Tab. 1: Stopa bezrobocia rejestrowanego wyrównana sezonowo w latach 2011-2018

Rok/Miesiąc Year/Month	Styczeń January	Luty February	Marzec March	Kwiecień April	Maj May	Czerwiec June	Lipiec July	Sierpień August	Wrzesień September	Październik October	Listopad November	Grudzień December
2011	12,4	12,5	12,5	12,5	12,4	12,3	12,3	12,3	12,3	12,3	12,4	12,4
2012	12,5	12,5	12,5	12,6	12,6	12,7	12,8	12,9	12,9	13,0	13,2	13,3
2013	13,4	13,4	13,5	13,7	13,6	13,7	13,6	13,5	13,5	13,5	13,5	13,3
2014	13,1	13,0	12,8	12,7	12,6	12,4	12,3	12,1	12,0	11,8	11,6	11,4
2015	11,2	11,1	10,9	10,9	10,8	10,6	10,4	10,2	10,1	10,0	9,8	9,7
2016	9,6	9,5	9,4	9,2	9,2	9,0	8,8	8,7	8,6	8,5	8,4	8,2
2017	8,0	7,9	7,6	7,5	7,4	7,3	7,3	7,2	7,0	6,8	6,6	6,5
2018	6,4	6,3	6,3	6,2	6,1	6,1	6,0	6,0	5,9	5,9	5,8	5,8
2019	5,7	5,7	5,6	5,5	5,5	5,5	5,4	5,4	5,3	5,2	5,2	5,2
2020	5,2	5,1	5,2	5,7	6,1	6,4	6,4	6,3	6,3	6,3	6,2	6,2
2021	6,1	6,1	6,1	6,2								

Źródło:

<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/wyrownania-sezonowe-bezrobotni-zarejestrowani-i-stop-a-bezrobocia-w-latach-2011-2021,5,1.html> (dostęp: 10.06.2021 r.)

⁹⁵ Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obsz>

niu 2018 roku można wywnioskować, iż co ósma rodzina doświadcza problemu bezrobocia, a jej członkowie zaangażowani są w proces poszukiwania pracy (13%). Wynik ten zmniejszył się w stosunku do 2017 roku o dwa punkty procentowe. W roku 2018 poziom bezrobocia rejestrowanego systematycznie malał i pozostawał najniższy po 1990 roku (Tab. 1 i Tab. 2). Sytuację na rynku pracy drastycznie zmieniła epidemia COVID-19. Jak wskazują dane naukowców z Uniwersytetu Warszawskiego w badaniu „Diagnoza+”, liczba osób bezrobotnych wzrosła w kwietniu 2020 roku do ok. 1,5 mln, a bezrobocie wyniosło wtedy 10,3 %. W czasie epidemii koronawirusa zatrudnienie straciło ok. 660 tysięcy Polaków. Według badań tylko ok. 120 tysięcy, które zostały bez zatrudnienia (18%), zarejestrowało się w urzędach pracy, tymczasem normalnie rejestruje się 51%⁹⁶. Problem bezrobocia (rozumiany jako brak pracy związany z poszukiwaniem zatrudnienia i gotowością do szybkiego podjęcia pracy) związany jest najczęściej z odpowiedziami respondentów o najniższych dochodach *per capita* (38%) i najgorzej oceniających własne warunki bytowo-materialne (25%), co należy odbierać jako skutek zjawiska bezrobocia. Zgodnie z badaniami CBOS, problem bezrobocia w 2018 roku dotyczył 13% gospodarstw domowych, zaś mianem bezrobotnego

⁹⁶ Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego, strona projektu „Diagnoza+”: <https://diagnoza.plus/bezrobocie-w-kwietniu-2020/>

określa się 7% dorosłych Polaków, przy czym tylko 4% nie ma zatrudnienia, poszukuje pracy oraz wyraża gotowość jej podjęcia. Niewielką grupę stanowią również bezrobotni zarejestrowani w urzędzie pracy (3% ogółu badanych), a jedynie 2% dorosłych Polaków spełnia wszystkie z wyżej wymienionych kryteriów. Pojęcie bezrobocia, według którego bezrobotny to osoba zarejestrowana w urzędzie pracy, poszukująca zatrudnienia i gotowa do jego podjęcia w najbliższym czasie, pokazuje zatem, iż – na podstawie deklaracji – bezrobotni to zaledwie 2% spośród ogółu badanych⁹⁷.

Tab. 2: Liczba bezrobotnych zarejestrowanych wyrównana sezonowo w latach 2011-2020 (w tys.)

Rok/Miesiąc Year/Month	Styczeń January	Luty February	Marzec March	Kwiecień April	Maj May	Czerwiec June	Lipiec July	Sierpień August	Wrzesień September	Październik October	Listopad November	Grudzień December
2011	1962,4	1972,8	1980,3	1977,6	1969,7	1962,7	1959,5	1959,2	1962,0	1965,8	1968,8	1973,7
2012	1981,8	1991,4	1998,6	2007,9	2024,2	2040,7	2052,9	2066,5	2081,3	2096,6	2112,0	2128,1
2013	2143,6	2155,5	2171,3	2187,5	2191,5	2191,3	2190,4	2186,2	2182,9	2178,4	2168,2	2146,3
2014	2115,2	2083,5	2052,8	2024,3	2002,3	1985,5	1965,1	1938,7	1906,8	1873,6	1844,3	1817,5
2015	1794,0	1773,0	1754,4	1737,5	1714,3	1685,2	1656,9	1631,8	1609,5	1589,0	1570,9	1555,4
2016	1541,5	1528,2	1511,2	1490,5	1469,7	1446,5	1421,7	1399,7	1381,2	1364,6	1346,8	1327,7
2017	1306,6	1282,1	1255,6	1233,0	1215,4	1199,4	1187,4	1176,4	1160,9	1113,2	1092,9	1075,3
2018	1060,1	1047,7	1038,1	1028,2	1017,0	1007,4	999,5	991,1	982,6	975,9	970,9	964,4
2019	956,0	946,8	936,9	927,3	919,4	911,0	901,6	892,5	882,4	873,9	868,1	864,1
2020	862,4	859,0	867,7	955,9	1027,2	1066,2	1064,1	1060,1	1058,0	1054,9	1048,5	1042,0
2021	1021,4	1030,3	1030,1	1044,7								

Źródło: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/wyrownania-sezonowe-bezrobotni-zarejestrowani-i-stop-a-bezrobocia-w-latach-2011-2021,5,1.html>

⁹⁷ *Bezrobotni 2018, Komunikat z Badań CBOS*, nr 55/2018, (dostęp: 31.01.2019 r.), s. 1.

Długość trwania w bezrobociu wśród Polaków

Według badań z marca i kwietnia 2018 roku, bezrobocie w Polsce jest w przeważającym stopniu bezrobociem długotrwałym (strukturalnym). Trzy piąte osób bezrobotnych (60%) pozostaje bez zatrudnienia przez dłużej niż rok, w tym jedna szóstą (17%) nie posiada pracy przez dłużej niż dwa lata, a niemalże jedna trzecia (30%) nie jest zatrudniona od ponad pięciu lat.

Respondenci deklarujący bezrobocie nie dłuższe niż rok (40%), to w dużej mierze osoby, które nie są zatrudnione od sześciu do dwunastu miesięcy (11% ogółu osób bezrobotnych), od trzech miesięcy do pół roku nie pracuje 13% deklarujących, natomiast 16% straciło zatrudnienie w ostatnim kwartale.

Rejestracja w urzędzie pracy

Jedynie połowa osób doświadczających bezrobocia jest zarejestrowana w urzędach pracy. Odsetek tych osób jest aktualnie najniższy od kilkunastu lat. Brak rejestracji w urzędzie pracy dotyczy najczęściej bezrobotnych z wyższym wykształceniem (67%), mieszkających w dużych miastach (63%) oraz w wieku od 18 do 24 lat (71%) lub od 35 do 44 lat (61%). Interesującym zdaje się fakt, iż brak rejestracji

w urzędzie pracy nie wpływa znacząco na okres pozostawania bez zatrudnienia. Zarejestrowani pozostający bez zatrudnienia nie dłużej niż rok stanowią 54% respondentów, natomiast bezrobotni ponad dwanaście miesięcy to 49% odpowiadających.

Poszukiwanie zatrudnienia i gotowość do podjęcia pracy

Zdecydowana większość bezrobotnych (62%) chciałaby zmienić swoją sytuację, co wiąże z poszukiwaniem pracy (57%) lub jej znalezieniem (5%). Bliższe dwie piąte (38%) stanowią bezrobotni, którzy nie podejmują żadnych działań w kierunku zmiany. Rośnie odsetek osób bezrobotnych skłonnych, aby zatrudnić się niezwłocznie (54%). Osób niegotowych do natychmiastowego podjęcia pracy w 2018 roku było 43%, co stanowi dwukrotność deklaracji z lat 2005-2006. Respondentów pytano również o wyrzeczenia, do których byliby skłonni, aby otrzymać zatrudnienie i wymieniali oni najczęściej: przekwalifikowanie się lub nauczanie nowego zawodu (72%), zmianę miejsca pracy i dojazdu (55%) oraz skorzystanie z dofinansowania z urzędu pracy na założenie własnej firmy (44%). Ponad jedna czwarta osób bezrobotnych (28%) byłaby zdolna podjąć każdą pracę, nawet związaną z niższym dochodem lub niezgodną z wyuczonym zawodem. 28% osób jest gotowych podjąć pracę za granicą. Przeprowadzkę do innej miejscowości

związaną z gwarancją zatrudnienia deklaruje jedynie 25% respondentów⁹⁸.

Analiza społeczno - demograficzna osób bezrobotnych w Polsce

Po dokonaniu wstępnej charakterystyki zjawiska bezrobocia w Polsce, rozważania na temat tego fenomenu zostaną poszerzone o analizę pod kątem społeczno-demograficznym. Bezrobocie zostało tu przedstawione w kontekście zróżnicowania terytorialnego, płci i wieku, wykształcenia oraz źródła utrzymania osób doświadczających bezrobocia.

Zróżnicowanie terytorialne bezrobocia

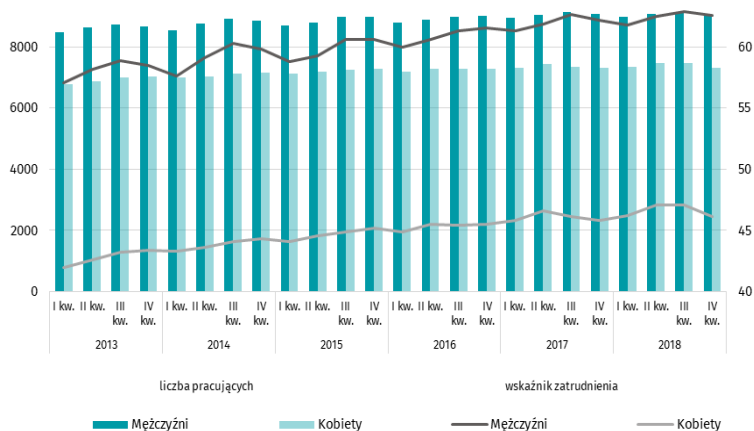
Według danych Departamentu Rynku Pracy Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, poziom bezrobocia pod koniec 2019 roku wynosił od 18,5 tysiąca bezrobotnych w województwie lubuskim do 123,2 tysięcy w województwie mazowieckim. Na poziomie powiatu najniższy poziom bezrobocia zauważalny był w mieście Sopot – 269 osób, natomiast najwięcej osób bezrobotnych było w mieście Warszawie – 17,4 tysięcy osób⁹⁹.

98 Tamże, s. 7

99 *Terytorialne zróżnicowanie bezrobocia w Polsce*, Departament Rynku Pracy, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2019,

W roku 2019 najwyższą stopę bezrobocia odnotowano w województwie warmińsko-mazurskim (9%), a najniższą w województwie wielkopolskim (2,8%).

Wyk. 2. Liczba pracujących i wskaźnik zatrudnienia dla osób w wieku 15 lat i więcej według płci

Źródło: Informacja o rynku pracy w czwartym kwartale 2018 roku (dane wstępne), Główny Urząd Statystyczny,

<https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosc/5475/12/36/1/>

informacja_o_rynku_pracy_w_czwartym_kwartale_2018_roku.pdf

(dostęp: 10.06.2021 r.), s. 2.

Płeć i wiek osób bezrobotnych

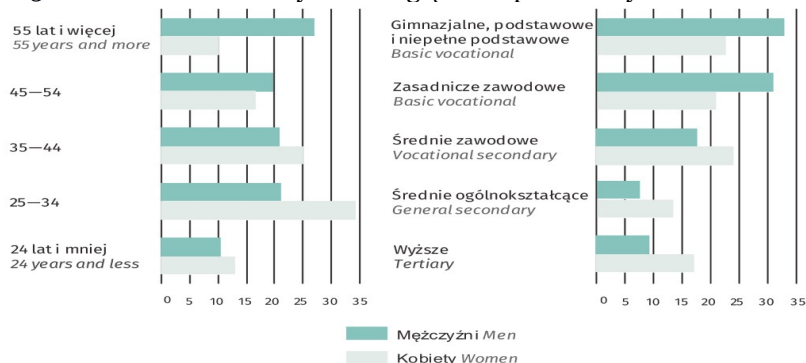
W czwartym kwartale 2018 roku wśród ogółu pracujących przeważają mężczyźni. Ich udział wyniósł 55,4%. Wskaźnik zatrudnienia zmniejszył się w porównaniu z poprzednim kwartałem. Spadek odnotowano niezależnie od płci, jak i miejsca zamieszkania (największy – o jeden punkt procentowy – w populacji kobiet). W skali roku wystąpił wzrost wskaźnika. Był on niezależny od płci, jak i miejsca zamieszkania. Nadal wyraźnie wyższy wskaźnik zatrudnienia obserwowano wśród mężczyzn (62,6% do 46,1%)¹⁰⁰. (Wyk. 2).

Wykształcenie osób bezrobotnych

Większość bezrobotnych zarejestrowanych w urzędach pracy to osoby o stosunkowo niskim poziomie wykształcenia. Do dwóch najliczniejszych grup osób bezrobotnych można zaliczyć osoby posiadające wykształcenie zasadnicze zawodowe oraz gimnazjalne, podstawowe i niepełne podstawowe (odpowiednio 26% i 27,8% w ogólnej liczby bezrobotnych zarejestrowanych pod koniec marca 2018 roku).

¹⁰⁰ GUS, *Informacja o rynku pracy w czwartym kwartale 2018 roku (dane wstępne)*, 25.02.2019 r. [https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5475/12/36/1/informacja_o_rynku_pracy_w_czwartym_kwartale_2018_roku.pdf]

Wyk. 3. Struktura bezrobotnych ze względu na poziom wykształcenia

Źródło: *Bezrobocie rejestrowane, i kwartał 2018*, Główny Urząd Statystyczny,

https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5473/3/32/1/bezrobocie_rejestrowane_i_kwartal_2018_r..pdf (dostęp: 10.06.2021 r.), s. 12.

Ukończeniem szkół policealnych i średnich zawodowych charakteryzowało się 21,5% ogółu bezrobotnych, średnich ogólnokształcących – 11%, a dyplomem ukończenia szkół wyższych – 13,7%. Bezrobotne kobiety posiadają odmienną strukturę wykształcenia niż mężczyźni, bowiem 55,7% kobiet bezrobotnych charakteryzowało wykształcenie średnie i wyższe, podczas gdy mężczyźni o tym poziomie wykształcenia stanowili zaledwie 35,1%¹⁰¹. (Wyk. 3).

101 *Bezrobocie rejestrowane, i kwartał 2018*, Główny Urząd Statystyczny, https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5473/3/32/1/bezrobocie_rejestrowane_i_kwartal_2018_r..pdf (dostęp: 31.01.2019 r.), s. 14.

Źródła utrzymania

Przeważająca liczba osób bezrobotnych przyznaje się do utrzymania z dochodów innych członków rodziny (71%). Własna praca, najczęściej dorywcza, stanowi 14% dochodów badanych (spadek o 7% w stosunku do roku 2017). Kolejnym źródłem są wcześniej poczynione oszczędności, które stanowią 21% ogólnej liczby (4%więcej), świadczenia z pomocy społecznej, pomoc instytucji charytatywnych i Kościoła (20%, wzrost o dziewięć punktów procentowych) oraz zasiłek dla bezrobotnych (10%, wzrost o 5%). Tylko nieliczni respondenci przyznają się do wyprzedaży posiadanych dóbr (1%)¹⁰².

Cechy psychospołeczne osób bezrobotnych

Generatywna analiza demograficzna osób bezrobotnych prowadzi do skoncentrowania się na jednostce i jej uwarunkowaniach do doświadczania bezrobocia. Osoby pomagające bezrobotnym wyrażają często negatywną opinię o postawach, jakie przejawiają one w kontekście szukania zatrudnienia. Wynika to głównie z obserwacji zachowań osób bezrobotnych, które na propozycje podjęcia aktywności na tym podłożu, reagują zwykle niechęcią, podając róż-

102 *Bezrobotni 2018*, Komunikat z Badań CBOS, dz. cyt., s. 6.

norakie powody niemożności uczestnictwa w działaniach na rzecz podjęcia zatrudnienia. Osoby bezrobotne przejawiają często niską mobilizację i aktywność w tym zakresie¹⁰³. Może to wynikać z obniżonego poczucia wartości, które rodzi się wraz z utratą pracy lub na początku życia zawodowego. Wpływa to również na ogólną aktywność życiową oraz na stan psychofizyczny. Gwałtowne obniżenie własnej samooceny w związku z faktem, iż posiadanie zatrudnienia jest wartością wysoko cenioną w polskim społeczeństwie, może wyrażać się w stwierdzeniach: „Dlaczego mnie to spotkało, co jest ze mną nie tak, że straciłem pracę? Jestem beznadziejny/a”. Postawa ta wzmacnia wrażliwość na porażki oraz zwiększa poczucie bezradności i bezsilności związane na przykład z kolejną nieudaną rozmową o pracę. Utrata zatrudnienia oznacza też często pogorszenie sytuacji materialnej lub – jak w przypadku osób samotnych lub jedynych żywicieli rodziny – utratę środków do życia. Prowadzi to do konieczności zwrócenia się o pomoc finansową do rodziny bądź instytucji. Wiąże się to z poczuciem zależności od innych oraz zobowiązań wobec warunków wyznaczonych przez instytucję.

Doświadczenie niepowodzenia związane z wielokrotnymi próbami podjęcia pracy osłabia poczucie sprawstwa oraz kreowania rzeczywistości. Prowadzi

¹⁰³ Por. M. Danecka, *Bezrobocie i instytucje rynku pracy*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk: Warszawa 2005, s. 101.

to często do postaw roszczeniowych wobec systemu pomocy, co z kolei może doprowadzić do powstania zjawiska wyuczonej bezradności¹⁰⁴. Niedostatek, izolacja społeczna, poczucie zależności, niepokój o przyszłość i towarzyszące mu rozdrażnienie, powodują zaś pogorszenie samopoczucia psychicznego. W skrajnych przypadkach może się to wiązać z depresją i próbami samobójczymi. Wzrost stresu może powodować również pogorszenie stanu zdrowia somatycznego, na przykład problemy z krążeniem, wrzody żołądka, ogólne zmęczenie czy bezsenność¹⁰⁵.

Bezrobocie wiąże się również z rezygnacją osób, które go doświadczają, z wizyt lekarskich i wykupu lekarstw z powodu braku środków do życia. Zmienia się również jakość żywienia, co prowadzi do osłabienia organizmu. W obliczu tego faktu błędnym okazuje się wrażenie symulowania chorób przez osoby bezrobotne. Długotrwałe bezrobocie może prowadzić również do braku podejmowania jakichkolwiek prób rozpoczęcia pracy z powodu braku wiary w efektywność swoich działań oraz z obawy przed porażką i zmianą dotychczasowego stylu życia. Długotrwałe

104 Por. J. Moczydłowska, *Wyuczona bezradność – psychologiczna bariera w ograniczaniu nierówności społecznych*, w: M. G. Woźniak (red.), *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Kapitał ludzki i intelektualny*, t. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego: Rzeszów 2005, s. 419-425.

105 Por. E. Zak-Rosiak, *Bezrobotni*, Centrum Rozwoju Służb Społecznych: Warszawa 1996, s. 25.

bezrobocie uczy pewnych strategii radzenia sobie w trudnych sytuacjach poprzez uzyskanie świadczeń z pomocy społecznej. Prowadzi również do załamania struktury czasu, co powoduje problemy z organizowaniem i efektywnym wykorzystaniem czasu¹⁰⁶.

Mężczyźni jako grupa społeczna doświadczająca bezrobocia

Jak wynika z wcześniejszych rozważań, mężczyźni stanowią większość osób bezrobotnych w Polsce. Utrata zatrudnienia przez mężczyznę może być bardziej dotkliwa niż w przypadku kobiet, co wynika z uwarunkowań kulturowych. W kulturze europejskiej zarabianie na rodzinę to główna treść roli społecznej mężczyzny. Niemożność jej spełnienia rzutuje na sytuację żony i dzieci. Dla niektórych mężczyzn, zwłaszcza dla tych młodszych, tego rodzaju sytuacja staje się motywacją do zmiany i podjęcia innej pracy, nawet w sposób nielegalny czy za granicą. Związane jest to również z wynikającym z wzorów kulturowych brakiem obowiązku bezpośredniej opieki nad dziećmi, zarezerwowanym dla kobiet. Starsi mężczyźni nie są jednak skłonni ryzykować i w podobnej sytuacji zamiast próby pracy poza granicami kraju, często sięgają po alkohol. Uzależnienie od alkoholu jest dość

106 Ł. Arendt, A. Hryniewicka et al., *Bezrobocie – między diagnozą a działaniem*, dz. cyt., s. 40-42.

poważnym problemem u bezrobotnych mężczyzn¹⁰⁷. Aktywizacja zawodowa tej grupy bezrobotnych wiąże się często także z terapią uzależnień, dla poprawy skuteczności działań.

Kolejnym problemem wśród bezrobotnych mężczyzn jest brak odpowiednich kwalifikacji zawodowych. Najczęściej dotyczy to mężczyzn po 50 roku życia, którzy przez dłuższy czas pracowali w jednym, zlikwidowanym po pewnym czasie, zakładzie pracy. Nie potrafią się oni odnaleźć na współczesnym rynku pracy, posługującym się nowymi narzędziami do poszukiwania zatrudnienia. Nie posiadają również umiejętności dostosowanych do wymagań pracodawców¹⁰⁸. W przypadku bezrobotnych mężczyzn ważne jest prowadzenie działań motywacyjnych w formie spotkań indywidualnych.

Kolejnym problemem wśród wspomnianej grupy jest obciążenie obowiązkiem alimentacyjnym na rzecz dzieci, co powoduje obawę przed podjęciem zatrudnienia, aby nie spłacać w ten sposób zaległych od dłuższego czasu powinności. Osoby te niechętnie poszukują rejestrowanej pracy. Często ukrywają też dochody z tytułu nielegalnego zatrudnienia¹⁰⁹.

107 Por. M. Gromadecka-Sutkiewicz, *Palenie papierosów i picie alkoholu wśród bezrobotnych*, „Przegląd Lekarski”, nr 10 (69)/2012, s. 973-977.

108 Por. E. Staszewska, *Środki prawne przeciwdziałania bezrobociu*, Wydawnictwo LEX: Warszawa 2012, s. 157.

Bezrobocie w Częstochowie

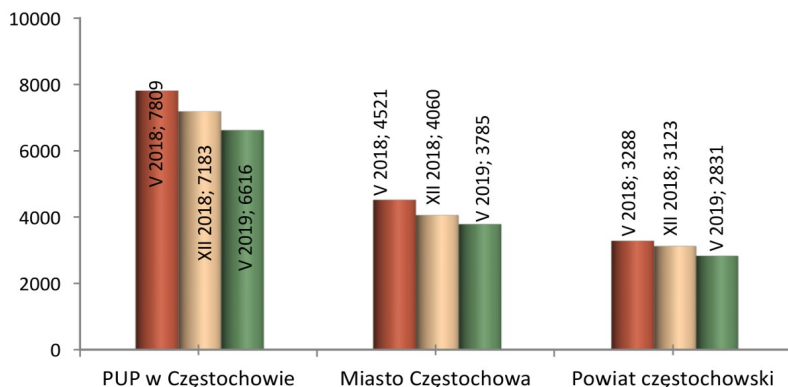
Dane statystyczne Powiatowego Urzędu Pracy w Częstochowie mówią o 3785 osobach bezrobotnych w mieście Częstochowie. To dane na maj 2019 roku, a w tej liczbie znajduje się 2110 kobiet. W porównaniu z kwietniem 2019 roku liczba ta zmniejszyła się o 282 osoby (4,1%). Stopa bezrobocia w Częstochowie w maju 2019 roku wynosiła 3,4%¹¹⁰.

W maju 2019 roku liczba zarejestrowanych osób w częstochowskim PUP wynosiła 6616 (w kwietniu 2019 roku – 6334 osoby), w tym 3785 osób z miasta Częstochowy, a z powiatu częstochowskiego – 2831. Po raz pierwszy do rejestracji zgłosiło się 179 osób, natomiast po raz kolejny – 963. W maju 2019 roku z ewidencji PUP wyłączono 1324 osoby (w kwietniu 2019 r. – 1137), w tym 820 osoby z miasta Częstochowy, natomiast z powiatu częstochowskiego – 604 (Wyk. 4).

109 Ł. Arendt, A. Hryniewicka et al., *Bezrobocie – między diagnozą a działaniem*, dz. cyt., s. 46-47.

110 https://czestochowa.praca.gov.pl/stopa-bezrobocia/?p_p_id=101_INSTANCE_IVeh9BAAtKoHe&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_column_id=column-1&p_p_col_count=1&p_r_p_564233524_resetCur=true&_101_INSTANCE_IVeh9BAAtKoHe_navCategoryId=8326940

Wyk. 4. Liczba zarejestrowanych bezrobotnych (stan w końcu miesiąca maja 2019 r.)

Źródło: Powiatowy Urząd Pracy w Częstochowie, *Informacja o sytuacji na lokalnym rynku pracy w maju 2019 roku*,

<https://czestochowa.praca.gov.pl/documents/2125880/9011889/Informacja%20o%20sytuacji%20na%20rynku%20pracy%20Miasta%20Cz%C4%99stochowy%20i%20powiatu%20cz%C4%99stochowskiego%20w%20maju%202019r%20%28.pdf%29/f819ea3c-62ef-4711-8e91-ba4a2f80277a?t=1560772324000>, (dostęp: 10.06.2021 r.).

Pracę w maju podjęły 563 osoby (z Częstochowy – 324, z powiatu – 239), czyli o 1118 mniej niż w kwietniu. Bezrobotni zostali wyłączeni m.in. Ze względu na brak potwierdzenia gotowości do pracy (322 osoby), podjęcie stażu (223 osoby), dobrowolną rezygnację ze statusu bezrobotnego (114 osób) oraz

odmowę przyjęcia propozycji odpowiedniej pracy lub innej formy pomocy (43 osób).

Płeć osób bezrobotnych

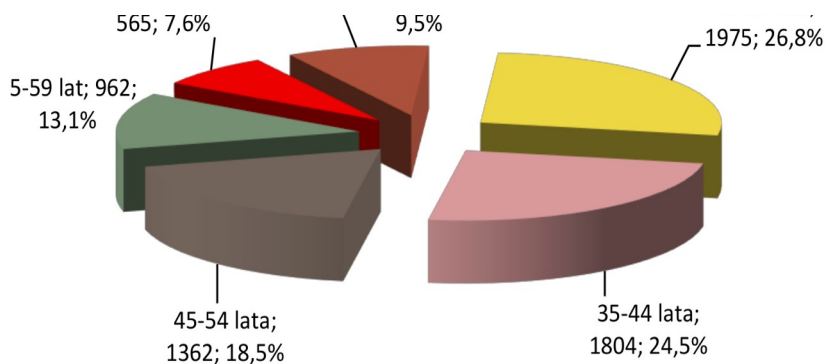
W maju 2019 roku w częstochowskim PUP zarejestrowało się 513 kobiet, co stanowiło 44,9% ogółu rejestrujących się bezrobotnych. Z ewidencji wyłączo-
no 666 kobiet (46,8% ogółu), głównie z powodu: podjęcia pracy, braku potwierdzenia gotowości do pracy oraz dobrowolnej rezygnacji ze statusu bezrobotnego.

Wiek osób bezrobotnych

Zgodnie ze stanem na dzień 31 marca 2019 roku większość osób bezrobotnych zarejestrowanych w PUP w Częstochowie stanowiły osoby w wieku 25-34 lata (26,8%). Drugą pod względem wielkości były osoby w wieku 35-44 lata (24,5%), następnie w wieku 45-54 lata (18,5%) oraz w przedziale wiekowym od 55 do 59 lat (13,1%). Najmniej osób bezrobotnych odnotowano w marcu 2018 roku i były to osoby w wieku 18-24 lata (9,5%) oraz powyżej 60 roku życia (7,6%)¹¹¹. Dane zostały przedstawione na wykresie 5.

¹¹¹ Tamże, s. 5.

Wyk. 5: Struktura bezrobotnych według wieku w PUP Częstochowa (stan na 31.03.2019 r)

Źródło: Powiatowy Urząd Pracy w Częstochowie, *Informacja o sytuacji na lokalnym rynku pracy w marcu 2019 roku*,

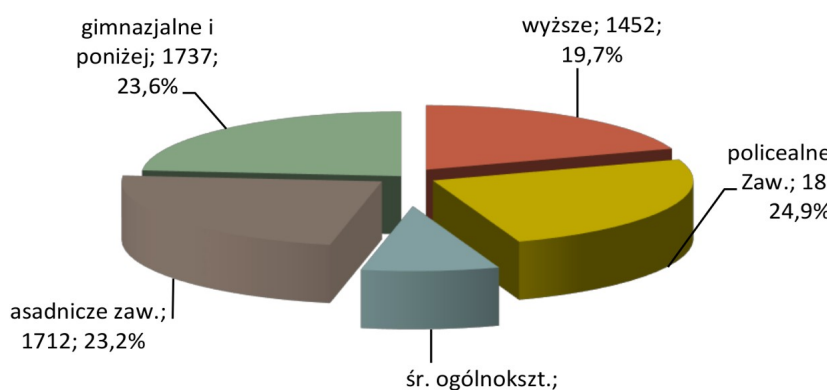
<http://czestochowa.praca.gov.pl/documents/2125880/9011889/Informacja%20o%20sytuacji%20na%20rynku%20pracy%20Miasta%20Cz%C4%99stochowy%20i%20powiatu%20cz%C4%99stochowskiego%20w%20marcu%202019r%20%28.pdf%29/37065733-6845-458c-9038-0c7c8837a040?t=1555585607731> (dostęp: 10.06.2021 r.)

Wykształcenie osób bezrobotnych

Największą grupę osób bezrobotnych, w marcu 2019 roku, stanowiły osoby z wykształceniem policealnym i średnim zawodowym (24,9%). Niewiele mniejsze grupy stanowiły osoby z wykształceniem

gimnazjalnym i podstawowym (23,6%) oraz zasadniczym zawodowym (23,2%). Osoby legitymujące się dyplomem ukończenia uczelni wyższej to 19,7%, natomiast osoby z wykształceniem średnim ogólnokształcącym – 8,6%¹¹². (Wyk. 6)

Wyk. 6: Struktura bezrobotnych w Częstochowie według wykształcenia

Źródło: Powiatowy Urząd Pracy w Częstochowie, *Informacja o sytuacji na lokalnym rynku pracy w marcu 2019 roku*,

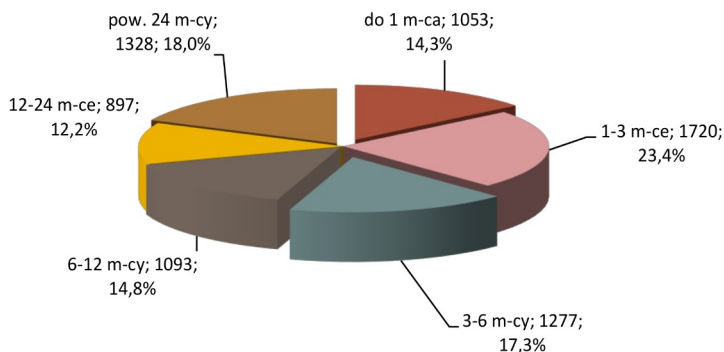
<http://czestochowa.praca.gov.pl/documents/2125880/9011889/Informacja%20o%20sytuacji%20na%20ryнку%20pracy%20Miasta%20Cz%C4%99stochowy%20i%20powiatu%20cz%C4%99stochowskiego%20w%20marcu%202019r%20%28.pdf%29/37065733-6845-458c-9038-0c7c8837a040?t=1555585607731> (dostęp: 10.06.2021 r.)

¹¹² Tamże.

Długość trwania bezrobocia

Bezrobocie zarejestrowane w PUP w Częstochowie jest u większości osób krótkotrwałe i wynosi od 1 do 3 miesiące (23,4%). Drugą grupę, pod względem wielkości, stanowią osoby doświadczające bezrobocia dłużej niż 24 miesiące (18%). Bezrobotni od 3 do 6 miesięcy stanowią 17,3% osób zarejestrowanych w częstochowskim PUP, natomiast doświadczających bezrobocia od pół roku do roku odnotowuje się 14,8%. Bezrobotni bez pracy do 1 miesiąca stanowili 14,3% ogółu bezrobotnych, zaś osoby bez zatrudnienia od 12 do 24 miesięcy to 12,2%¹¹³. (Wyk. 7)

Wyk. 7: Struktura bezrobotnych w Częstochowie według czasu pozostawania bez pracy

Źródło: Powiatowy Urząd Pracy w Częstochowie, *Informacja o sytuacji na lokalnym rynku pracy w marcu 2019 roku*, <http://czestochowa.praca.gov.pl/documents/2125880/9011889/Informacja%20o%20sytuacji%20na%20rynku%20pracy%20Miasta%20Cz%20C4%99stochowy%20i%20powiatu%20cz%20C4%99stochowskiego%20w%20marcu%202019r%20%28.pdf%29/37065733-6845-458c-9038-0c7c8837a040?t=1555585607731> (dostęp: 24.04.2019 r.)

Bezrobocie wśród osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy¹¹⁴

Liczba osób bezrobotnych na dzień 31 maja 2019 roku to 5138 osób zarejestrowanych w PUP w Częstochowie. Osoby w szczególnej sytuacji na rynku pracy stanowią 77,7% ogółu bezrobotnych. Kobiety to 56,8% tej grupy (2918 osób). Największą grupę stanowiły osoby długotrwale bezrobotne (2818 osób). Bezrobotni korzystający z pomocy społecznej, w tym osoby w kryzysie bezdomności, to 150 osób. (Wyk.8)

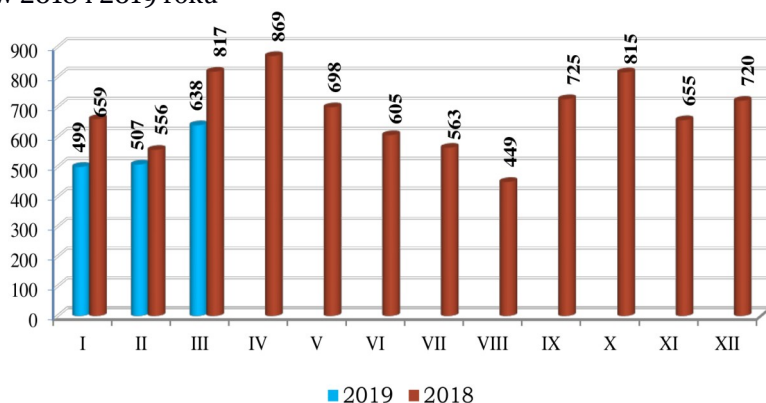
Osoby, które podjęły zatrudnienie

W maju 2019 roku podjęcie zatrudnienia zgłosiły 563 osoby bezrobotne, w tym 240 kobiet. Nie-subsydiowaną pracę rozpoczęło 431 osób, w tym 197

¹¹⁴ Według art. 49 ustawy z dnia 20.04.2004 r. O promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, osoby w szczególnej sytuacji na rynku pracy to: bezrobotni do 25 roku życia, bezrobotni długotrwale albo po zakończeniu realizacji kontraktu socjalnego albo kobiety, które nie podjęły zatrudnienia po urodzeniu dziecka, bezrobotni powyżej 50 roku życia, bezrobotni bez kwalifikacji zawodowych, bez doświadczenia zawodowego lub bez wykształcenia średniego, bezrobotni samotnie wychowujących co najmniej jedno dziecko do 18 roku życia, bezrobotni, którzy po odbyciu kary pozbawienia wolności nie podjęli zatrudnienia oraz bezrobotni z niepełnosprawnością.

kobiet, natomiast subsydiowaną 132 osoby, w tym 43 kobiety¹¹⁵. (Wyk. 9)

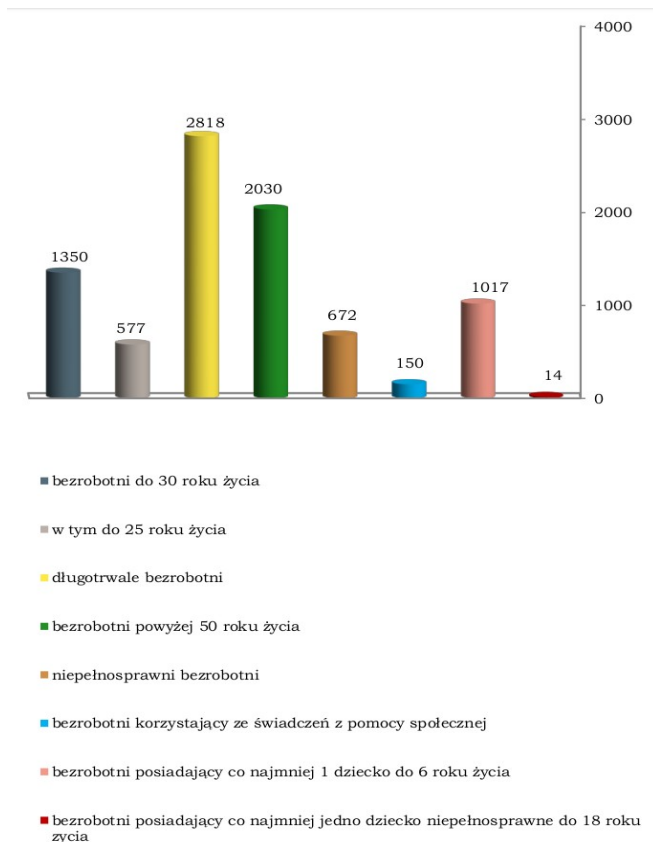
Wyk. 8: Liczba bezrobotnych w Częstochowie podejmujących pracę w 2018 i 2019 roku

Źródło: Powiatowy Urząd Pracy w Częstochowie, *Informacja o sytuacji na lokalnym rynku pracy w marcu 2019 roku*, <http://czestochowa.praca.gov.pl/documents/2125880/9011889/Informacja%20o%20sytuacji%20na%20rynku%20pracy%20Miasta%20Cz%C4%99stochowy%20i%20powiatu%20cz%C4%99stochowskiego%20w%20marcu%202019r%20%28.pdf%29/37065733-6845-458c-9038-0c7c8837a040?t=1555585607731> (dostęp: 10.06.2021 r.)

115 Powiatowy Urząd Pracy w Częstochowie, *Informacja o sytuacji na lokalnym rynku pracy w maju 2019 roku*, dz. cyt., s. 7.

Wyk. 9: Bezrobocie osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy w Częstochowie

Źródło: Powiatowy Urząd Pracy w Częstochowie, *Informacja o sytuacji na lokalnym rynku pracy w maju 2019 roku*,

<https://czestochowa.praca.gov.pl/documents/2125880/9011889/Informacja%20o%20sytuacji%20na%20rynku%20pracy%20Miasta%20Cz%C4%99stochowy%20i%20powiatu%20cz%C4%99stochowskiego%20w%20maju%202019r/f819ea3c-62ef-4711-8e91-ba4a2f80277a?t=1576495570000> (dostęp: 10.06.2021 r.)

Skala i źródła zjawiska bezrobocia osób doświadczających bezdomności

W opinii osób w kryzysie bezdomności, ich głównym problemem, towarzyszącym znalezieniu pracy, jest funkcjonowanie stereotypu osoby bezdomnej jako „mieszkańca kanału lub dworca, zbieracza puszek, alkoholika i degenerata, w pełni winnego swojej społecznej degradacji”. To napiętnowanie wynika również z faktu korzystania z pomocy społecznej w postaci schronienia w noclegowniach i schroniskach. Tego typu generalizowanie stawia osoby w kryzysie bezdomności w niekorzystnym świetle, co wiąże się z wykorzystywaniem ich jako taniej siły roboczej, niewypłacaniem pełnych świadczeń, oszukiwaniem. Osoby pozbawione meldunku nie są darzone zaufaniem, co przejawia się na przykład obawą powierzenia im narzędzi pracy oraz stanowisk, w których mają bezpośredni kontakt z pieniędzmi. Droge do wykonywania zawodów, na które w danej chwili istnieje zapotrzebowanie, zamyka również brak odpowiedniego wykształcenia, towarzyszący większości osób doświadczających bezdomności oraz brak ciągłości w zatrudnieniu. To z kolei może powodować utratę nawyku pracy oraz dezaktualizację umiejętności. Trudności ze znalezieniem pracy, w opinii osób w kryzysie bezdomności, wiążą się również z ich wiekiem, z długami alimentacyjnymi, problemami zdro-

wotnymi, w tym natury psychologicznej, alkoholizmem i jego konsekwencjami. Problemem jest również stygmat osoby mającej problemy z prawem i karą pozbawienia wolności. P. Olech wszystkie te trudności proponuje sklasyfikować w czterech kategoriach: psychologiczne, społeczne, prawne oraz systemowe¹¹⁶.

Z obserwacji osób w kryzysie bezdomności wynika, iż problemy psychologiczne są głównie spowodowane głęboką deprywacją trwania w rzeczywistości „tu i teraz”. Osoby doświadczające bezdomności nie snują planów na przyszłość ze względu na poczucie braku wpływu na swoje życie i wyuczoną bezradność¹¹⁷. Powoduje to sytuowanie problemów na zewnątrz, co z kolei wiąże się z poczuciem braku wpływu na otoczenie. Problemy życiowe związane z brakiem domu, rodziny, pracy urastają do stopnia nierozwiązywalnych, a brak uregulowania trudności związanych z bieżącą sytuacją, na przykład dokumentami, badaniami lekarskimi, zaświadczeniami o kwalifikacjach, zaburza myślenie perspektywiczne i plany na dalsze życie. Tymczasem możliwość powrotu na rynek pracy wydaje się być związany z dłuższą perspektywą czasową, na przykład podjęciem szkoleń,

116 P. Olech, *Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych*, Wydawnictwo Fundacji Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych: Warszawa 2006, s. 9.

117 Por. M. Oliwa-Ciesielska, *Piętno nieprzypisania: Studium o wyizolowaniu społecznym bezdomnych*, dz. cyt., s. 92.

kursów, wolontariatu, co odbiega od natychmiastowej gratyfikacji, często towarzyszącej osobom doświadczającym bezdomności. To sprawia, że wiele osób, pomimo posiadania wolnego czasu, nie podejmuje czynności, które w realny sposób są w stanie zmienić aktualną sytuację i wpłynąć na ich przyszłość¹¹⁸.

Perspektywa „tu i teraz” wiąże się z kolejnym elementem funkcjonowania osób w kryzysie bezdomności, jakim jest zaspokajanie wyłącznie potrzeb niższego rzędu. Nawiązuje to do powszechnie znanej teorii Masłowa, według której zaspokajanie potrzeb wyższego rzędu będzie możliwe jedynie w przypadku zaspokojenia potrzeb fizjologicznych i poczucia bezpieczeństwa, czyli potrzeb pierwszorzędowych. Osoba w kryzysie bezdomności będzie raczej poszukiwać możliwości zjedzenia posiłku niż zatrudnienia, które umożliwiłoby zakup posiłku w dalszej perspektywie. Z doświadczenia osób pracujących z osobami w sytuacji bezdomności widać często, iż dzień ich klientów sprowadza się do oczekiwania na posiłki wydawane o konkretnej porze i w konkretnym miejscu. To one przerywają okres „tułania się” i „nicnierobienia”. Widać więc wyraźnie, że dla tych osób aktywizacja zawodowa może oznaczać pozbawienie możliwości łatwej metody zaspokajania głodu. Tok myślenia przedstawiony powyżej może prowadzić do uzależ-

¹¹⁸ Por. P. Olech, *Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych*, dz. cyt., s. 11-13.

nienia od pomocy, a co za tym idzie do utrudnień w procesie reintegracji społecznej.

Bezdomność to przeżywanie konkretnych stanów emocjonalnych i budowanie systemów iluzji zaprzeczania. Poczucie winy związane z nierozliczoną przeszłością to kolejny aspekt psychologicznych problemów osób w kryzysie bezdomności. Często idzie ono w parze z poczuciem odpowiedzialności za rozpad związku partnerskiego. Przeszłość zamknięta w umysłach poszczególnych jednostek często nie może być opowiedziana, co z kolei prowadzi do zjawiska „zakłętego kręgu”, w którym niska samoocena i negatywne nastawienie do własnych dokonań z przeszłości, może prowadzić do niechęci podejmowania pozytywnych działań w przyszłości. To zaś prowadzi do utrwalenia poczucia winy. Kolejnym aspektem diagnozowanym przez psychologów i terapeutów u osób w sytuacji bezdomności jest rozpad systemu wartości. Permanentne uczucie lęku, wyizolowania, beznadziei, niezrozumienia, niechęci i zagrożenia oraz chroniczne pozostawanie w klimacie bezwartościowości, anonimowości oraz bezpodmiotowości powoduje degradację systemu wartości oraz poczucia własnej wartości. Jest również przyczyną braku motywacji do podejmowania zmian.

Przyczyną powrotu do bezdomności przez osoby, które wyszły z tego stanu, jest tzw. Uzależnienie

od bezdomności¹¹⁹. Potwierdzają to psychoterapeuci. Ten stan może być skutkiem reakcji m.in. na niepowodzenia czy być wynikiem spotkania znajomych z czasów doświadczania bezdomności. Bardzo często u pacjentów, którzy wyszli ze stanu bezdomności obserwuje się tęsknotę za powrotem do swobodnego, beztroskiego życia.

Kolejnym problemem natury psychicznej przeżywanym, jak się szacuje, przez 60 do 80% osób w kryzysie bezdomności, jest problem alkoholowy. Stanowi on zarówno przyczynę, jak i skutek bezdomności¹²⁰. Terapia alkoholowa powinna na stałe wpisywać się w proces reintegracji zarówno w sferze społecznej, jak i zawodowej. Niezależnie od przyczyny uzależnienia, osoby w kryzysie bezdomności, stan braku dachu nad głową postrzegają w sposób bardziej pejoratywny niż uzależnienie od substancji psychoaktywnych. Dzieje się to za sprawą większego obciążenia wstydem, które towarzyszy osobom w sytuacji bezdomności. Stosunek do własnej bezdomności w czasie leczenia ma podobne fazy do tych, które wyróżnia się w trakcie leczenia uzależnień. Do kolejnych

119 Por. M. Oliwa-Ciesielska, *Piętno nieprzypisania: Studium o wyizolowaniu społecznym bezdomnych*, dz. cyt., s. 94.

120 Por. B. Włodawiec, *Analiza efektywności terapii odwykowej osób bezdomnych, uzależnionych od alkoholu*, Warszawa 2012 [http://psychologia.net.pl/e-booki/raport_z_badan_analiza_efektywnosci_terapii_odwykowej_bezdomnych_alkoholików.pdf] (dostęp: 11.11.2019 r.)

problemów związanych ze sferą psychiczną należą m.in.: zaburzenia psychiczne, fatalizm, wyalienowanie, wyuczona bezradność, brak wiary w siebie, brak ufności w pomoc ludzi i instytucji.

Inną grupą problemów, z którymi zmagają się osoby w kryzysie bezdomności są problemy społeczne¹²¹. Jednym z nich jest starzenie się całej populacji Polaków, które dotyka również osoby w sytuacji bezdomności¹²². Programy aktywizacji zawodowej odnoszą się zazwyczaj do osób młodych i sprawnych. Kolejnym problemem jest fakt braku mieszkania. Jest to najczęściej podawaną przyczyną bezrobocia wśród osób doświadczających bezdomności. Posiadanie mieszkania zabezpiecza między innymi rzetelne wykonywanie pracy oraz zaspokaja podstawowe potrzeby egzystencjalne, a przede wszystkim przyczynia się do zwiększania chęci zatrudniania.

Wiążącym problemem, w znacznym stopniu utrudniającym znalezienie pracy, jest funkcjonujący w opinii powszechnej stygmat bezdomności. Opinia publiczna stereotypizuje osoby w kryzysie bezdomności skupiając się jedynie na wybranych aspektach zjawiska, przy zacieraniu różnic pomiędzy bezdomnością a na przykład zbieractwem czy żebractwem.

¹²¹ Por. P. Olech, *Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych*, dz. cyt. s. 13-16.

¹²² Por. A. Nowak, E. Wysocka, *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie: elementy patologii społecznej i kryminologii*, Śląsk: Katowice 2001, s. 223-224.

W tym kontekście osoby czyste i schludnie ubrane, przebywające w schroniskach dla osób w kryzysie bezdomności, najczęściej nie są utożsamiane ze zjawiskiem bezdomności. Stygmatyzacja oraz dyskryminacja osób w sytuacji bezdomności nie omija również pracodawców i instytucji pracy. Pierwsi obawiają się zatrudniać osoby w kryzysie bezdomności, utożsamiając je z problemem alkoholowym, chorobami, nieuczciwością i nieodpowiedzialnością, drugie często klasyfikują osoby w kryzysie bezdomności jako osoby nienadające się do integracji i aktywizacji zawodowej. Pracodawcy często uciekają się również do mobbingu, wykorzystując determinację oraz trudną sytuację osób w kryzysie bezdomności. Zatrudniają je jedynie do pracy „na czarno”, wypłacają najniższe możliwe stawki lub w ogóle nie płacą za wykonaną pracę.

Kolejnym czynnikiem wpływającym na brak zatrudnienia wśród osób w sytuacji bezdomności jest niski stan socjalizacji tej grupy osób, przejawiający się w braku umiejętności zachowań społecznych. Sytuacja ta dotyczy zwłaszcza nawiązywania relacji interpersonalnych, podejmowania ról społecznych, przystosowania się do zasad funkcjonujących w społeczeństwie oraz poruszania się po instytucjach pomocowych w celu znalezienia pracy¹²³.

123 Por. P. Olech, *Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych*, dz. cyt. s. 15.

Według Olecha niepodjęcie czynności takich jak: telefon do pracodawcy, zaprezentowanie siebie od najlepszej strony czy zarejestrowanie w urzędzie pracy nie jest kwestią woli osób w kryzysie bezdomności, lecz właśnie braku elementarnych umiejętności społecznych, w tym komunikacyjnych. Świadomość braku umiejętności interpersonalnych powoduje często izolację i wycofanie osób doświadczających bezdomności.

Wynikiem niskiego stopnia socjalizacji jest brak umiejętności racjonalnego zarządzania posiadanymi środkami finansowymi. Przejawia się to w wydatkowaniu posiadanych środków na rzeczy bezużyteczne lub nieadekwatne do rzeczywistych potrzeb osób w kryzysie bezdomności. Warunkuje to subiektywne poczucie niskiej wartości pracy, która nie przynosi zaspokojenia wszystkich potrzeb. Dlatego niektóre organizacje decydują się na pomoc w usamodzielnianiu osób w kryzysie bezdomności poprzez organizowanie warsztatów zarządzania własnym budżetem domowym¹²⁴.

Trudnością towarzyszącą znalezieniu zatrudnienia przez osoby doświadczające bezdomności jest również niski poziom wykształcenia oraz posiada-

¹²⁴ Por. J. Czapła, *Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta Koło Łódzkie*, w: J. Wilczek (red.), *Pokonać bezdomność. Dobre praktyki w zakresie pomocy osobom bezdomnym*, Ogólnopolska Federacja na rzecz Rozwiązywania Problemu Bezdomności: Zabrze 2018, s. 45.

nych kwalifikacji zawodowych niedostosowanych do aktualnych potrzeb rynku pracy. Brak dostępu do nowoczesnych technologii bądź lęk przed korzystaniem z nich, sprawia, iż osoby w kryzysie bezdomności nie nadążają za zmianami. W przypadku niewielkiej liczby osób w kryzysie bezdomności mamy również do czynienia z problemem analfabetyzmu wtórnego lub, wśród liczniejszej grupy, braku zrozumienia tekstu czytanego i wyrażenia swoich myśli na piśmie. Może się to wiązać z dysfunkcją rodziny we wczesnym etapie socjalizacji¹²⁵.

Istotną grupą problemów, z którymi zmagają się osoby w kryzysie bezdomności są problemy natury prawnej¹²⁶. Pierwszym z nich jest brak zameldowania na pobyt stały lub brak możliwości zamieszkania pod adresem stałego zameldowania, które zgodnie z zapisem ustawy o pomocy społecznej, definiuje osobę w kryzysie bezdomności¹²⁷. Pomimo braku legisla-

125 Por. P. Olech, *Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych*, dz. cyt., s. 16.

126 Tamże, s. 16-19.

127 Osobę w kryzysie bezdomności definiuje się jako „niezamieszkującą w lokalu mieszkalnym w rozumieniu przepisów o ochronie praw lokatorów i mieszkaniowym zasobie gminy i niezameldowaną na pobyt stały, w rozumieniu przepisów o ewidencji ludności, a także osobę niezamieszkującą w lokalu mieszkalnym i zameldowaną na pobyt stały w lokalu, w którym nie ma możliwości zamieszkania” (art. 6 pkt 8, ustawa z dnia 12 marca 2004 r. O pomocy społecznej (Dz.U. Z 2004 r. nr 64, poz. 593, z późn. Zm)

cyjnego umocnienia, brak meldunku na pobyt stały stanowi poważny problem w poszukiwaniu zatrudnienia. W praktyce okazuje się, iż pracodawcy nie zatrudniają osób niezameldowanych, dyskwalifikując w ten sposób większość osób w kryzysie bezdomności. Wynika to z obawy, iż będzie się to wiązało z negatywnymi konsekwencjami. Często w ocenie pracodawców osoby w sytuacji bezdomności nie są godne zaufania, a w razie problemów formalnych, dotarcie do tych osób może być utrudnione lub nawet niemożliwe. Obawa ta związana jest również z powierzaniem narzędzi pracy, na przykład w przypadku prac remontowo-budowlanych oraz z zatrudnieniem na stanowisku pracy, w której osoba bezdomna ma bezpośrednią styczność z pieniędzmi, na przykład w przypadku pracy kasjera czy kasjerki. Osoby doświadczające bezdomności nie są zatrudniane również ze względu na konotacje z brakiem uczciwości, rzetelności i odpowiedzialności. Wielu pracodawców odmawiając zatrudnienia osobom w kryzysie bezdomności powołuje się na obowiązujące prawo. Osoby w sytuacji bezdomności przyjmują tę argumentację za prawdę i rezygnują z dalszego poszukiwania zatrudnienia. W tej decyzji może ich utwierdzać fakt, iż na rynku pracy nie brakuje osób młodych, dobrze wykształconych i krótkotrwale bezrobotnych¹²⁸. W tym kontekście niektóre placówki dla osób w kryzysie

128 Por. P. Olech, *Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych*, dz. cyt., s. 16-17.

bezdomności decydują się na tymczasowe zameldowanie, nie zawsze jednak okazuje się to wystarczającym rozwiązaniem ze względu na stygmat osoby bezdomnej. Brak zameldowania na pobyt stały powoduje również problemy związane z założeniem konta bankowego, nie wspominając już o założeniu własnej działalności gospodarczej.

Kolejnym notorycznym problemem związanym z brakiem zameldowania na pobyt stały jest wykorzystywanie osób w kryzysie bezdomności jako taniej siły roboczej. Dotyczy on zwłaszcza osób z niskim wykształceniem, które wykonują różnego rodzaju prace fizyczne. Może ono przybierać różne formy – od niewypłacenia wynagrodzenia za wykonaną pracę, przez zaniżoną zapłatę, aż po pracę „na czarno”. Pracodawcy wykorzystują desperacką motywację oraz determinację osób w sytuacji bezdomności, powodowaną chęcią utrzymania pracy, która staje się źródłem niezbędnego dochodu. Ten fakt staje się główną przyczyną poczucia braku sensu pracy oraz nieufności wobec pracodawców¹²⁹.

Uwarunkowaniem prawnym utrudniającym podjęcie zatrudnienia jest także kwestia zadłużenia, w tym długi alimentacyjne. Wiąże się to ściśle z podejmowaniem przez osoby w kryzysie bezdomności pracy nielegalnej, pozwalającej na ominięcie przekazania większej części wynagrodzenia na pokrycie za-

¹²⁹ Por. P. Olech, *Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych*, dz. cyt., s. 16-17.

dłużenia. Podjęcie legalnej pracy nie pozwala w tym przypadku na całkowite usamodzielnienie się. Polska nie posiada systemu anulowania lub redukcji zadłużenia na określonych warunkach, na przykład na zasadzie odpracowania długu. Oddanie części długu wiąże się zatem z wykluczeniem pokrycia wszystkich kosztów związanych z opłaceniem czynszu i rachunków. Dotyczy to również osób w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności. Wybór pobytu w schronisku, korzystania z pomocy społecznej i dorabiania w pracy „na czarno” jest najczęstszym wariantem wybieranym przez zadłużone osoby w kryzysie bezdomności. Dzieje się tak ze względu na realizację potrzeby bezpieczeństwa i potrzeby wyboru bardziej oswojonej opcji. Próba usamodzielnienia się może być również powodem stygmatyzacji danej osoby ze strony innych osób w kryzysie bezdomności. W kontekście tych czynników wyjście ze stanu bezdomności jawi się jako cel niemożliwy do zrealizowania¹³⁰.

Kolejnym zagadnieniem utrudniającym podjęcie zatrudnienia jest odbywanie w przeszłości kary pozbawienia wolności, w dużej mierze ze względu na zadłużenia. Potencjalni pracodawcy rzadko wnikają w przyczynę karalności, która już na wstępie wywołuje nieufność¹³¹.

¹³⁰ Tamże.

¹³¹ Por. D. Zalewska, *Ubóstwo: teorie, badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: Wrocław 1999, s. 99.

Ostatnią grupą trudności, które towarzyszą bezrobotnym osobom w kryzysie bezdomności są uwarunkowania systemowe¹³². Ekonomizacja pomocy społecznej spowodowana przekazywaniem zadań publicznych organizacjom pozarządowym wiąże się z utrudnieniami z wcielaniem w życie długofalowych programów aktywizacji zawodowej. Wiele miast nie decyduje się na pogłębienie procesu pomocy osobom doświadczającym bezdomności, aby poprzez poszczególne działania (na przykład wybudowanie nowego schroniska), nie pogorszyć wizerunku gminy. W Polsce wciąż można spotkać się z przeświadczeniem o kosztowności działań związanych z integracją w sferze społecznej i zawodowej. Tymczasem większość działań doraźnych na rzecz osób w kryzysie bezdomności finansowana jest ze środków krajowych czy europejskich, które oparte są na podatkach. Są to działania bardzo kosztowne. Postawienie na formy integracyjne i długofalowe pozwala na redukcję kosztów, a przede wszystkim na zwiększenie skuteczności oraz budowanie czynnej postawy poszukiwania mieszkania i zatrudnienia. Środki rządowe i samorządowe są też często nieadekwatnie używane.

Kolejnymi czynnikami hamującymi reintegrację bezdomnych osób bezrobotnych jest często brak intymności oraz przypadkowy dobór mieszkańców w schroniskach. Często mieszkańcy schronisk nie

¹³² Por. P. Olech, *Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych*, dz. cyt., s. 19-23.

mają większego wpływu na to, z kim przebywają w pokoju. Zbiór osób o różnych charakterach, z nałogiem alkoholizmu czy z zaburzeniem psychicznym, bywa bardzo uciążliwy i wpływa na skuteczność socjalizacji. Sama bezdomność może być czynnikiem uzależniającym, uniemożliwiającym wyjście z placówki z powodu przyzwyczajenia się do korzystania z pomocy i utraty wiary w możliwość usamodzielnienia.

Innym zagadnieniem jest stosunkowo niskie zaangażowanie podmiotów pozarządowych w problemem bezrobocia osób w kryzysie bezdomności, który jest związany głównie z trudnościami finansowania tych działań. Ostatnio się to zmienia i można dostrzec coraz więcej inicjatyw podejmowanych w kwestii bezrobocia osób w kryzysie bezdomności.

Metody aktywizacji zawodowej osób doświadczających bezdomności

Historia minionych dziesięcioleci, począwszy od lat dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku, pokazuje, że bezrobocie stanowi jeden z poważniejszych problemów społecznych. Pomimo tendencji spadkowych, wymiar i specyfika bezrobocia wciąż wymagają poszukiwania nowych metod pozwalających na zredukowanie problemów towarzyszących zjawisku braku zatrudnienia. Bezrobocie „powoduje przede

wszystkim degradację ekonomiczną osób i rodzin”¹³³. Degradacja ta w sposób szczególny przejawia się w sytuacji grup najbardziej naznaczonych wykluczeniem społecznym. W grupie tej znajdują się również osoby w kryzysie bezdomności. Jak pokazują statystyki, brak zatrudnienia plasuje się w czołówce przyczyn braku dachu nad głową.

Głównym celem programu Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej: „Pokonać bezdomność. Program pomocy osobom bezdomnym – Edycja 2019”, podpisanym w dniu 4 grudnia 2018 roku, jest „inspirowanie i wspieranie działań nakierowanych na przeciwdziałanie i rozwiązywanie problemu bezdomności”. Ze względu na obecną sytuację na rynku pracy w Polsce, program koncentruje się głównie na wsparciu finansowym działań w ramach Modułu II, który ma na celu aktywizację społeczną i zawodową osób w kryzysie bezdomności. Będzie to możliwe poprzez „wspieranie działań z zakresu aktywizacji zawodowej osób bezdomnych w celu wyprowadzenia z bezdomności oraz usamodzielnienia ekonomicznego, prowadzenie szkoleń, udzielanie pomocy w znalezieniu pracy” oraz „prowadzenie działań z zakresu aktywizacji zawodowej z wykorzystaniem systemu wsparcia instytucjonalnego (na przykład w obszarze pomocy społecznej, rynku pracy), jak również z udziałem

133 K. Młonek, *Bezrobocie*, w: *Polityka społeczna*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie - Oficyna Wydawnicza: Warszawa 2006, s. 103.

podmiotów reintegracji społecznej i zawodowej (Centra Integracji Społecznej i Kluby Integracji Społecznej)”.

Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 roku o zatrudnieniu socjalnym precyzuje instrumenty pracy z jednostkami, które „podlegają wykluczeniu społecznemu i ze względu na swoją sytuację życiową nie są w stanie własnym staraniem zaspokoić swoich podstawowych potrzeb życiowych i znajdują się w sytuacji powodującej ubóstwo oraz uniemożliwiającej lub ograniczającej uczestnictwo w życiu zawodowym, społecznym i rodzinnym”. Są to centra integracji społecznej (CIS) oraz kluby integracji społecznej (KIS). Podstawowym celem Centrum Integracji Społecznej jest realizowanie programu zatrudnienia socjalnego przez reintegrację zawodową, tzn. Odbudowanie i podtrzymanie u uczestnika zdolności do samodzielnego świadczenia pracy na rynku pracy, reintegrację społeczną poprzez odbudowanie i podtrzymanie umiejętności uczestniczenia w życiu społecznym w miejscu pracy lub pobytu oraz umożliwienie zatrudnienia wspieranego, czyli możliwość podjęcia zatrudnienia na podstawie stosunku pracy lub pomoc w podjęciu działalności gospodarczej. Kluby Integracji Społecznej to podmioty organizujące działania o charakterze terapeutycznym, zatrudnieniowymi samopomocowym. KIS mogą być prowadzone bezpośrednio przez gminę lub za jej pośrednictwem przez ośrodek pomo-

cy społecznej czy organizacje pozarządowe prowadzące reintegrację społeczno-zawodową. KIS koncentrują się głównie na programach zatrudnienia tymczasowego, mających na celu pomoc w przygotowaniu do podjęcia zatrudnienia oraz pomoc w znalezieniu pracy, poradnictwie prawnym, działalności samopomocowej w zakresie zatrudnienia, spraw socjalnych i mieszkaniowych oraz na organizowaniu prac społecznie użytecznych i robót publicznych. Uczestnictwo w programach KIS jest dobrowolne i dostosowane do ustaleń kontraktu socjalnego¹³⁴.

Osoby w kryzysie bezdomności posiadające stopień niepełnosprawności mogą liczyć również na wsparcie Warsztatów Terapii Zajęciowej (WTZ) oraz Zakładów Aktywności Zawodowej (ZAZ). Warsztaty Terapii Zajęciowej zmierzają do ogólnego rozwoju i poprawy sprawności potrzebnych osobie z niepełnosprawnością do niezależnego, aktywnego i samodzielnego życia, zgodnie z indywidualnymi preferencjami. Realizacja tego celu odbywa się poprzez: ogólne usprawnianie, rozwijanie zaradności osobistej oraz umiejętności potrzebnych życiu codziennym, takich jak: planowanie, komunikowanie się, decydowanie o własnych sprawach oraz rozwijanie umiejętności zawodowych potrzebnych do podjęcia aktywności za-

134 Por. B. Jaworska-Dębska, M. Stahl, Z. Duniewska, *Prawo administracyjne materialne: Pojęcia, instytucje, zasady*, Wolters Kluwer Polska: Warszawa 2016, s. 327-328.

wodowej lub innego zatrudnienia zarobkowego. Warsztaty mogą być prowadzone przez: organizacje pozarządowe, zakłady pracy chronionej, samorządy, związki wyznaniowe, ośrodki kultury, domy pomocy społecznej itp. I nie są prowadzone w celu zarobkowym. Koszty są współfinansowane przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji osób niepełnosprawnych (PFRON). Uczestnicy warsztatów otrzymują tzw. kieszonkowe, które stanowi 20% najniższej płacy. Na podstawie tych zarobków, osoby z niepełnosprawnością uczą się gospodarowania pieniędzmi.

Zakłady Aktywności Zawodowej służą zatrudnieniu osób ze stwierdzonym znacznym stopniem niepełnosprawności i przygotowaniu ich do aktywnego życia w otwartym środowisku. Stanowią drugi z trzech stopni rehabilitacji osób z niepełnosprawnością, obok warsztatów terapii zajęciowych oraz pełnego zatrudnienia. Nie są one samodzielnymi formami prawnymi. O ich utworzenie mogą się ubiegać m.in. jednostki samorządowe, pozarządowe oraz te, u których rehabilitacja społeczna i zawodowa jest celem statutowym. Całkowity dochód z prowadzonej przez podmiot działalności gospodarczej powinien być przeznaczony na tzw. Fundusz Aktywności dla pracowników, który ma na celu m.in. poprawę warunków pracy, doksztalcanie, remonty, zakup nowego sprzętu oraz rekreację osób z niepełnosprawnością¹³⁵.

135 Por. S. Golinowska, *Integracja społeczna osób niepełnosprawnych: ocena działań instytucji*,

Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy wprowadza dodatkowe instrumenty do pracy z „osobami będącymi w szczególnej sytuacji na rynku pracy”. Do instrumentów tych zaliczamy m. in. prace interwencyjne i roboty publiczne, pozwalające pracodawcom na uzyskanie ulgi w postaci zwrotów i refundacji części kosztów związanych z zatrudnieniem osoby bezrobotnej. Do najczęściej wykonywanych prac możemy zaliczyć: prace porządkowe na terenie gmin, sprzątanie ulic z nadmiaru ziemi, prace pomocnicze przy naprawie i remontach obiektów użyteczności publicznej, wyrównywanie terenu, odchwaszczanie chodników, grabienie, karczowanie rowów przydrożnych, odśnieżanie, koszenie trawy, grabienie liści, utrzymanie i konserwacja stadionu sportowego/zalewu, rozsiewanie nawozu, wyrównywanie nawierzchni, utrzymanie terenu zielonego w parku, odchwaszczanie poboczy, konserwacja rowów będących w zarządzie gminy, pomoc przy organizowaniu imprez artystycznych, usuwanie dzikich wysypisk śmieci, utrzymanie porządku i czystości na skwerach i zieleńcach. Praca na rzecz środowiska lokalnego osób, które często od kilkudziesięciu lat korzystają z pomocy społecznej, może powodować, że pomoc społeczna przestanie kojarzyć się wyłącznie z przyznawaniem zasiłków. Wzrasta przekonanie o sensowności wydawania pu-

Instytut Pracy i Spraw Socjalnych: Warszawa 2004, s. 67.

blicznych pieniędzy. Jest to najlepiej widoczne w małych gminach, gdzie klienci pomocy społecznej są bardziej rozpoznawalni. Wzrasta też poczucie sprawstwa osób bezrobotnych i świadomość, że nie dostają pieniędzy „za darmo”.

Oprócz zadań systemowych, warto również zwrócić uwagę na działania organizacji pozarządowych. Innowacyjnym projektem pracy adresowanej bezpośrednio do grupy osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej jest Program Kamiliańskiej Misji Pomocy Społecznej „KAB-el”. Jest on kontynuacją pracy streetworkerów i jest kierowany do osób przebywających w mieszkaniach treningowych i w pensjonacie socjalnym „Św. Łazarz” po wyjściu z bezdomności ulicznej. Zakłada on opiekę specjalisty do spraw aktywizacji zawodowej w Klubie Aktywizacji Zawodowej o nazwie „KAB-el”. Poprzez profesjonalizację osoby doświadczające bezdomności mają szansę na wyjście z trudnej sytuacji życiowej. Osoby współpracujące z klubem, mogą na przykład uczestniczyć w warsztatach aktywizacji alkoholowej, grupie wsparcia osób z uzależnieniami oraz nauczyć się nowoczesnych metod szukania pracy.

Po przełomie w 1989 roku, niektóre organizacje pozarządowe, w tym m. in. Fundacja „Barka”, zaczęły wprowadzać nowe instrumenty do aktywizacji bezrobotnych, oparte na założeniach ekonomii społecznej. Podstawy ekonomii społecznej zakładają po-

szanowanie wolności jednostki przy jednoczesnym przekonaniu, iż jednostka jest zdolna do wykorzystania swojego potencjału na rzecz dobra wspólnego, w sposób dobrowolny, przy wzajemnej współpracy. Jednostka bierze odpowiedzialność za siebie oraz za szersze środowisko. Ekonomia społeczna łączy w sobie cele ekonomiczne i społeczne – grupa osób będąca założycielami przedsiębiorstwa społecznego współdziała niezależnie od instytucji publicznych na rzecz aktywizacji poprzez pracę, przy jednoczesnej ograniczonej dystrybucji zysków.

Proces wprowadzania instrumentów ekonomii społecznej na początku lat dziewięćdziesiątych minionego stulecia utrudniały niesprzyjające rozwiązania prawne. Dopiero w 2006 roku powstała ustawa, która usankcjonowała istnienie spółdzielni socjalnych i określiła zasady ich działania. Osoby długotrwale doświadczające bezrobocia często nie mają wyrobionego nawyku wykonywania pracy, podobnie do osób bez doświadczenia zawodowego. Programem adresowanym do tej grupy społecznej jest powołanie nowej instytucji, na przykład w postaci spółdzielni socjalnej. Spółdzielnie socjalne, na zasadzie partnerstwa, podejmują działanie w celu osiągnięcia określonego, wspólnego celu, jakim jest organizacja pracy oraz aktywizacja na rynku pracy. Spółdzielnia socjalna, w odróżnieniu od innych podmiotów ekonomii społecznej, wymaga dużej odpowiedzialności i samo-

dzielności jej członków. Decyzje w spółdzielni podejmowane są kolektywnie, a każdy członek dysponuje prawem jednego głosu. Powoduje to poczucie współodpowiedzialności za przedsiębiorstwo oraz samodzielność i umiejętność długofalowego planowania. Spółdzielnie socjalne same dbają o finanse, same zarządzają pracą oraz kierunkami jej rozwoju. Działalność spółdzielni może być bardzo szeroka i obejmująca różne płaszczyzny, jednak nigdy nie jest podejmowana dla zysku. Spółdzielnie socjalne posiadają osobowość prawną. Mogą być tworzone przez jednostki samorządowe czy organizacje pozarządowe, lecz mogą pozostać zupełnie od nich niezależne. Spółdzielnie socjalne są więc szansą na wejście na rynek pracy, a w ten sposób na zmniejszenie poziomu marginalizacji społecznej¹³⁶.

W połowie 2006 roku Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej rozpoczęło realizację nowego programu w zakresie pomocy osobom bezdomnym i zagrożonym bezdomnością – „Powrót osób bezdomnych do społeczności”. Jedną z ciekawszych propozycji w ramach programu było tworzenie warsztatów zawodowych na wzór powstałej w 1928 roku duńskiej szkoły Kofoeda. Szkoła miała na celu m. in. podjęcie

¹³⁶ Por. E. Staszewska, *Środki prawne przeciwdziałania bezrobociu*, dz. cyt., s. 255; M. Gersdorf, *Spółdzielnie socjalne*, w: Z. Góral (red.), *Z zagadnień współczesnego prawa pracy. Księga jubileuszowa Profesora Henryka Lewandowskiego*, Wolters Kluwer Polska: Warszawa 2009.

przez ucznia pracy i wzrost kompetencji, rozwijanie samodzielnego wykonywania obowiązków, stabilizację warunków ekonomicznych, znalezienie zainteresowań przy jednoczesnej kontynuacji nauki, odzwyczajenie od nałogów i odzyskanie poczucia własnej wartości i tożsamości.

Wyjątkowo trafnym pomysłem wydaje się być sprzedawanie w ramach warsztatów artystycznych przedmiotów związanych z twórczością ludową (obrazy, rzeźby, przedmioty codziennego użytku, pamiątki, akcesoria i meble domowe), wykonanych przez osoby w kryzysie bezdomności. Tego rodzaju aktywnością, pozwalającą zaistnieć osobom w kryzysie bezdomności na scenie artystycznej, był organizowany przez Cieszyńskie Stowarzyszenie Pomocy Wzajemnej „Być Razem” Festiwal Sztuki Bezdomnej. Oprócz wystawy twórczości osób doświadczających bezdomności organizatorzy zaproponowali również warsztaty: dziennikarskie, taneczne, ceramiczne, rzeźbiarskie, fotograficzne, dramatyczne, pantomimiczne, muzyczne, kulinarne i graficzne.

W październiku 2014 roku, w ramach partnerstwa Fundacji Homo Sacer z Wrocławskim Kołem Towarzystwa Pomocy im. św. Brata Alberta, w starej oficynie na wrocławskim Nadodrze powstała strefa kreatywna MiserArt. Stanowi ona „eksperyment odwołujący się do założeń ekonomii społecznej, w którym osoby w kryzysie bezdomności stają się współ-

udziałowcami biznesowymi. W tym miejscu można znaleźć pracownie: sitodruku, „designu upcyklingowego”, pracownię wypieku tradycyjnego chleba oraz pracownię streetworkingu z ulicznym ambulatorium. MiserArt to próba zaangażowania w proces powstawania sztuki z surowców wtórnych osób, dla których „doświadczenia estetyczne czy kulturowe przestały być dostępne”¹³⁷, a recykling był jedynie źródłem skromnych dochodów i sposobem na przeżycie. Jest to również próba otwarcia na codzienny rozwój umiejętności osób doświadczających marginalizacji. Wspólnie spędzony w pracowniach czas staje się okazją do nawiązania relacji, integracji, wzajemnego wsparcia oraz przełamywania własnych ograniczeń.

Instytucje ekonomii społecznej, zwłaszcza spółdzielnie socjalne, istnieją na rynku i prowadzą aktywną działalność gospodarczą, ale ich podstawowym celem nie jest wytwarzanie zysku, lecz reintegracja społeczna i zawodowa osób wykluczonych. Dla większości osób w kryzysie bezdomności praca w spółdzielni powinna stanowić bezpieczny okres przejściowy przed powrotem na otwarty rynek pracy.

137 <https://ecobauhaus.pl/pracownia-miserart/> (dostęp: 12.11.2019 r.)

Il. 2: Strefa Kreatywna MiserArt we Wrocławiu

Źródło:

<https://www.radiowroclaw.pl/articles/view/83469/MiserArt-tu-mozemy-spelniac-nasze-marzenia-REPORTAZ>

Kolejnym przykładem na wykorzystanie ekonomii społecznej jest Partnerstwo „Ekonomia społeczna w praktyce”. Fundacja „Barka” postanowiła wykorzystać nietypową formułę Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL dla przetestowania skuteczności ekonomii społecznej jako innowacyjnego rozwiązania dającego szansę na powrót osób wykluczonych na rynek pracy. Bariery zidentyfikowane na początku partnerstwa, takie jak: brak doświadczenia, wiedzy i praktyki w stosowaniu ekonomii społecznej, deficyt kadr i nie-

ufność otoczenia społecznego, sprawiły, iż partnerstwo zaczęło tworzyć sieć Centrów Ekonomii Społecznej (CES) oraz partnerstw lokalnych. CES, czyli instytucje dostarczające informacji na temat ekonomii społecznej oraz wspierające powstawanie spółdzielni socjalnych, powstały w trzech różnych środowiskach: w dużym mieście (Poznań), małym miasteczku (Drezdenko) oraz dwóch gminach wiejskich (Kwilcz i Lwówek). W każdym Centrum znajdowały się cztery zespoły: przyjęć, pośrednictwa pracy, samozatrudnienia oraz funduszy samopomocowych. W centrach pracują zarówno specjaliści z zakresu biznesu, jak i osoby doświadczające uprzednio marginalizacji, co pozwala na zmniejszenie dystansu w stosunku do wielu beneficjentów. Działalność CES uzupełnia strukturę centrów integracji społecznej¹³⁸.

Drugim filarem projektu było budowanie partnerstw lokalnych, wspierających organizacje obywatelskie realizujące programy ekonomii społecznej. Grupy osób doświadczających marginalizacji, które utworzyły spółdzielnie socjalne, mogły w ten sposób wejść w kontakt z partnerami ze środowiska lokalnego: pracownikami samorządowymi, a także przedstawicielami organizacji pozarządowych, przedsiębiorcami, spółdzielniami i związkami zawodowymi.

¹³⁸ F. Piotrowski, R. Włoch, *Innowacyjne metody aktywizacji zawodowej grup skrajnie wykluczonych testowane przez Partnerstwa realizujące Program Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL*, Fundacja „Fundusz Współpracy”: Warszawa 2008.

W środowiskach wiejskich w działalność partnerstw lokalnych zaangażowani byli sołtysi. Dzięki międzysektorowym partnerstwom spółdzielnie socjalne mają szanse na skuteczne funkcjonowanie. Wytwarzają one większe zaufanie i zwiększają szanse na powrót osób wykluczonych do sieci społecznych. Spółdzielnie socjalne pozostają w centrum zainteresowania wielu instytucji. Obdarzone zaufaniem, pozostają jednocześnie poddane nadzorowi ze strony społeczności lokalnej.

Podstawowym działaniem w budowaniu partnerstw lokalnych jest szkolenie liderów w dziedzinie zasad funkcjonowania i korzyści płynących ze stosowania podmiotów ekonomii społecznej. Wśród nich można wyróżnić: pracowników instytucji pomocy społecznej, administracji samorządowej, organizacji pozarządowych, animatorów społeczno-kulturalnych w społecznościach lokalnych, a także przedstawicieli rad osiedla i rad parafialnych, szkół i spółdzielni mieszkaniowych, przedsiębiorców i reprezentantów mediów.

Kontynuacją szkoły liderów był Uniwersytet Popularny, tworzony przez Fundację „Barka” przy współpracy z Fundacją Velux z Danii. W trakcie realizacji projektu powstało piętnaście spółdzielni socjalnych. Opierając się na CIS, formowano pięcioosobowe grupy, które przygotowywano do założenia spółdzielni. Na poznańskim osiedlu Piątkowo, w ramach

działań Partnerstwa Ekonomia społeczna w praktyce, na terenie blokowiska powstało Centrum Integracji Społecznej, a następnie Centrum Ekonomii Społecznej, przy jednoczesnym tworzeniu partnerstwa lokalnego. Powstała również Szkoła Liderów Ekonomii Społecznej, z której skorzystało kilkunastu przedstawicieli administracji samorządowej miasta i spółdzielni oraz rad parafialnych. W efekcie tych działań na Piątkowie zostały utworzone dwie spółdzielnie socjalne: pierwsza z nich – „Artsmak” – gotowała obiady dla dzieci w szkole oraz posiłki socjalne opłacane przez Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie, druga spółdzielnia – „Tajemniczy Ogród” podjęła się prac nad zielenią wokół bloków. Przy zakładaniu spółdzielni obecne były wszystkie instytucje partnerskie. „Artsmak” mogła liczyć na Centrum Integracji Społecznej, które zorganizowało warsztaty gastronomiczne i zajęcia z przedsiębiorczości. Centrum Ekonomii Społecznej pomogło zaś w przygotowaniu biznesplanu i wniosków o dotacje oraz zapewniło wsparcie księgowe. Pozyskiwaniem partnerów do współpracy zajął się Ogólnopolski Związek Organizacji na rzecz Integracji Społecznej, szkoła podstawowa wynajęła kuchnię i udostępniła stołówkę, a Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie zlecił wydawanie posiłków w spółdzielni. W gminach wiejskich również powstały spółdzielnie. W gminie Kwilcz dziewięcioosobowa Spółdzielnia Socjalna „Świt”, we wsi Chudobczyce prowadząca schronisko z bazą konferencyjną, produkująca

ekologiczne makarony; w Posadówku zajmująca się sprzedażą odzieży używanej oraz wykonywaniem prac zleczanych przez Lasy Państwowe oraz spółdzielnia „Przystań”, która przejęła od władz lokalnych zarządzanie rekreacją na plaży miejskiej nad jeziorem Kierskim. Dzięki tym spółdzielniom socjalnym bezrobotni, nawet z grup najbardziej wyizolowanych, mają szansę powrotu na rynek pracy.

Metoda indywidualnego przypadku i metoda towarzyszenia

Współpracę z osobami bezrobotnymi w kryzysie bezdomności, podobnie jak w przypadku pozostałych klientów pomocy społecznej, można realizować w oparciu o trzy podstawowe metody pracy socjalnej: indywidualnego przypadku, grupowej i pracy ze środowiskiem lokalnym, osadzonym we wspólnym paradygmacie podstawowym. W założeniach tego paradygmatu rozpatrywanie problemów i potrzeb klientów powinno odbywać się całościowo w kontekście sytuacji życiowej danej osoby. Najbardziej bezpośredni sposób działania pomocowego realizowany jest w ramach metody indywidualnego przypadku. *Casework* wymaga od obu stron – zarówno od pracownika socjalnego, jak i osoby w kryzysie bezdomności – działania. Wiąże się z nieustanną aktywnością, otwartością na zmianę i analizą poszczególnych stadiów czynności pomocowych. Relacja pomocowa

pomiędzy klientem a pracownikiem socjalnym nie jest prosta do nawiązania, a na jej specyfikę wpływa wiele różnorodnych czynników, począwszy od rodzaju problemu, przez jego przyczyny, sposób komunikacji – w tym umiejętności interpersonalne – postawę samego klienta, która często bywa wymagającą, aż po cechy charakteru obu stron relacji. Stosunki interpersonalne w metodzie *casework* nie przebiegają w ten sam sposób dla wszystkich klientów, dlatego od samego początku powinny być skoncentrowane na podstawowych potrzebach danej osoby¹³⁹.

Metoda towarzyszenia w ramach partnerstwa „wyprowadzić na prostą” opiera się na holistycznym podejściu do osoby wykluczonej społecznie oraz – podobnie jak w metodzie *casework* – koncentruje się na jednostce, dąży do usamodzielnia klienta oraz do przywrócenia kontroli nad jego własnym życiem. Pierwowzorem metody były działania *Secours Catholique* – Caritas France w pracy z osobami w kryzysie bezrobocia¹⁴⁰. Do Caritas Polska metoda ta dotarła

139 Por. E. Leśniak-Berek, *Metody wykorzystywane na rynku pracy w walce z bezrobociem ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji osób bezdomnych*, w: A. Wiktorska-Święcka (red.), *Wyprowadzić na prostą. Innowacyjne metody aktywizacji społecznej i zawodowej na przykładzie wdrażania modelu lokalnej sieci wsparcia osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością*, Wydawnictwo Atut: Wrocław 2008.

140 M. Vigneau-Cazalaa, *Wprowadzenie do metody towarzyszenia: źródła metody towarzyszenia*

w 2002 roku, zaś Towarzystwo im. św. Brata Alberta zasymilowało metodę do potrzeb osób doświadczających bezdomności lub zagrożonych tym stanem. Metoda towarzyszenia wcielana jest w życie za pośrednictwem punktów aktywizacji bezrobotnych (PAB), które są łatwodostępnymi miejscami dla wszystkich poszukujących wsparcia lub informacji. Kluczową zasadą metody jest brak jej formalnego kształtu. Przebiega ona zgodnie ze schematem, który jest elastyczny i może zostać dostosowany do indywidualnego przypadku. Schemat ten został przedstawiony na ilustracji numer 3.

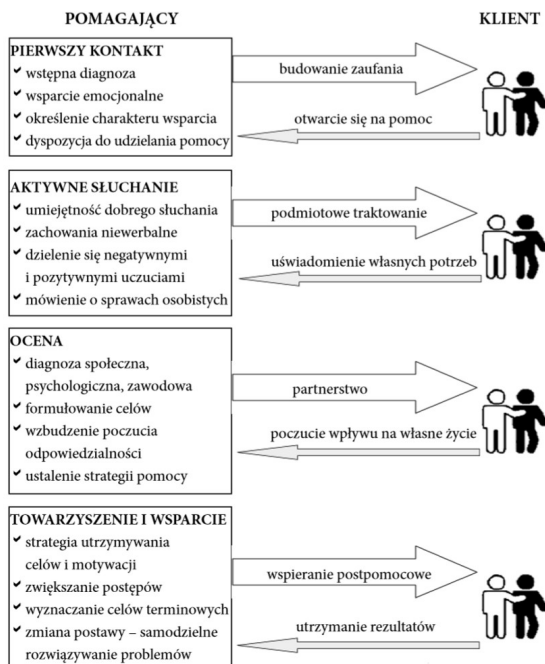
Najważniejszym punktem w towarzyszeniu jest pierwszy kontakt. Część osób w kryzysie bezdomności ceni sobie własną wolność i niezależność. Takie osoby najczęściej nie korzystają z różnorodnych form pomocy społecznej. Szansą na dotarcie do nich z pomocą jest zwrócenie szczególnej uwagi na ich potrzeby, do których zaliczymy przede wszystkim: potrzebę poczucia bezpieczeństwa, empatii, tolerancji i akceptacji oraz szacunku. Choć tego typu potrzeby prezentuje większość klientów pomocy społecznej, to należy podkreślić, że w przypadku problemu bezdomności są one szczególnie ważne. Brak własnego miejsca po-

wielowymiarowego i zindywidualizowanego we Francji, w: A. Wiktorska-Świecka (red.), Wyprowadzić na prostą. Innowacyjne metody aktywizacji społecznej i zawodowej na przykładzie wdrażania modelu lokalnej sieci wsparcia osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością, dz. cyt.

woduje zagubienie, niepewność i skrajny brak poczucia bezpieczeństwa. Dlatego tak ważną jest serdeczna atmosfera PAB-ów, zmniejszająca lęk przed nową sytuacją. Integracji beneficjentów partnerstwa sprzyja również wyjazdy i warsztaty motywacyjne. W każdym z punktów działa tzw. Akompaniator, którego zadania przypominają działania trenera pracy, z tą różnicą, iż akompaniator nie sugeruje gotowych rozwiązań, towarzysząc jedynie aktywnie i z wyrozumiałością w poszukiwaniu pracy. Akompaniator aktywnie słucha i stara się wspólnie z beneficjentem określić cele oraz nawiązać relację. Następnie rozpoznaje problemy, których rozwiązanie warunkuje często dalszą aktywizację zawodową, jak na przykład problem z nałogiem. Kolejnym etapem jest diagnoza, która prowadzi do ustalenia pozycji beneficjenta na rynku pracy. Następnie dochodzi do podpisania kontraktu, w którego realizacji pomagają inne instytucje, z którymi kontaktuje się akompaniator. Spotkania z akompaniatorem mają miejsce co najmniej dwa razy w tygodniu¹⁴¹.

141 Por. J. Wilczek, *Model lokalnej sieci wsparcia osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością w zakresie aktywizacji zawodowej i społecznej wdrażany w ramach projektu IW EQUAL „Wyprowadzić na prostą”*, w: A. Wiktorska-Świecka (red.), dz. cyt.

Il. 3: Schemat przebiegu metody towarzyszenia

Źródło: J. Kot, *Kompleksowy system wsparcia na podłożu metody towarzyszenia* w: A. Wiktorska-Święcka (red.), *Wyprowadzić na prostą. Innowacyjne metody aktywizacji społecznej i zawodowej na przykładzie wdrażania modelu lokalnej sieci wsparcia osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością*, Atut, Wrocław 2008.

Rezultatem metody towarzyszenia jest usamo-dzielnienie beneficjenta i jego rozwój osobisty. Towarzystwo pozwala osobom doświadczającym marginalizacji poczuć, że mogą kreować swoje życie, odzyskać poczucie podmiotowości. Metoda ta nie odbiera im poczucia sprawstwa, lecz je wzmacnia, ukazuje znaczenie partnerstwa i wsparcia, lecz jednocześnie

nie dostarcza gotowych rozwiązań, nie wyręcza beneficjenta w zmaganiach z problemami i nie sprowadza go do roli biernego przedmiotu działania instytucji. Metoda ma na celu przede wszystkim zmianę postaw, a nie dostarczanie pomocy doraźnej¹⁴².

Podsumowując, bezrobocie może być definiowane w ujęciu przedmiotowym i podmiotowym. Dzieli się ze względu na czas trwania oraz pod względem rejestracji jednostki doświadczającej bezrobocia w urzędzie pracy. Zjawisko to spowodowane jest czynnikami indywidualnymi, koniunkturalnymi i instytucjonalnymi. Konsekwencje bezrobocia dotyczą sfery ekonomicznej i psychicznej jednostki, rezonując jednocześnie na rodzinę i społeczeństwo. Jak wynika z badań, poziom bezrobocia w Polsce spada. Dotyka od przede wszystkim wschodnich ziem Polski, mężczyzn z wykształceniem zawodowym lub podstawowym, bezrobotnych od ponad roku. Niechęć do podjęcia pracy jest najczęściej spowodowana niskim poczuciem własnej wartości, a także objawami somatycznymi związanymi z tym stanem. Stopa bezrobocia w Częstochowie wynosi 3,8 %. Stereotypizacja

¹⁴² Por. A. Wiktorska-Święcka, E. Oleniacz-Czajka Dolnośląska, *Ocena metody towarzyszenia na podstawie realizacji projektu „Wyprowadzić na prostą”*, w: A. Wiktorska-Święcka (red.), *Wyprowadzić na prostą. Innowacyjne metody aktywizacji społecznej i zawodowej na przykładzie wdrażania modelu lokalnej sieci wsparcia osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością*, Wydawnictwo Atut, Wrocław 2008.

problemu bezdomności stanowi czynnik wpływający w znaczący sposób na skuteczność poszukiwania zatrudnienia przez osoby w kryzysie bezdomności. Problem ze znalezieniem pracy przez osoby w sytuacji bezdomności wiąże się również z postrzeganiem rzeczywistości skoncentrowanej na przestrzeni „tu i teraz” oraz problemów natury psychicznej, społecznej i prawnej, których doświadcza jednostka. Wśród metod aktywizacji osób w kryzysie bezdomności jedną z najbardziej rozpowszechnionych jest aktywizacja zawodowa.

III. STREETWORKING JAKO METODA PRACY Z OSOBAMI BEZDOMNYMI W ŚWIELE LITERATURY

Nie byłoby możliwym pisać o streetworkingu bez uprzedniego zgłębienia problemu bezdomności. Zjawisko to zostanie opisane w niniejszym rozdziale pod kątem historycznym, społecznym i merytorycznym. Następnie zostaną opisane historia, cele i rezultaty streetworkingu, aby w końcu przyjrzeć się sylwetce streetworkera bezdomności oraz warsztatowi jego pracy.

Zjawisko bezdomności w Polsce

Pierwsze informacje na temat problemu bezdomności w Polsce pochodzą z epoki średniowiecza. W tym okresie ludzi przebywających bez dachu nad głową nazywano „luźnymi ludźmi”, co w terminologii łacińskiej przekładało się na określenia takie jak: *vagantes*, *vagabundae*, *rustici vagi*, *licentiosi* a także *laici*. W Polsce spotykano również inne określenia, takie jak: ludzie swobodni, *wagabundzi*, *hultaje*, *włóczędzy*, *waguści*, *bandasi*. Według M. Markiewicza, ludźmi luźnymi byli wszyscy ci, którzy nie należeli do korporacji w zorganizowanym społeczeństwie stanowym. Osoby te nie stanowiły jednak marginesu społecznego, ponieważ w grupie tej można było znaleźć

ludzi trudniących się pracą, którzy jednak nie wchodzili w żadne umowy z pracodawcami, pozostając niezależnymi i wolnymi¹⁴³. Pomocą i opieką nad ludźmi w kryzysie bezdomności w okresie średniowiecza zajmowały się stowarzyszenia religijne i zakony. Pomoc ta miała najczęściej formę dzieł chrześcijańskiego miłosierdzia i jałmużny, a przejawiała się w budowie instytucji opiekuńczych takich jak przytułki, hospicja i szpitale (*domus pauperum hospitalis*)¹⁴⁴. Instytucje te udzielały pomocy w postaci noclegu, wyżywienia i odzieży. Jako tzw. domy gościnne, przyjmowały osoby bez podziału na płeć i rodzaj wykluczenia. Pierwszy tego rodzaju szpital został założony na początku XII wieku przy Kościele Panny Maryi we Wrocławiu (1108 rok)¹⁴⁵.

Wiek XIII i XIV przynosi zmiany w postaci komunalizacji szpitali. Od tego czasu rady miejskie współzarządzają pozostającymi pod egidą Kościoła szpitalami, których w XV wieku jest już 210. Po okresie dobrobytu, w XVI wieku zwanym „złotym wiekiem Polski”, kolejne stulecie przynosi zubożenie ludności powodujące wzrost problemu bezdomno-

143 M. Markiewicz, *Historia Polski 1492–1795*, Wydawnictwo Literackie: Kraków 2002, s. 168.

144 A. Karpiński, *Pauperes, o mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku*, Wydawnictwo PWN: Warszawa 1983, s. 250.

145 E. Leś, *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Prószyński i S-ka: Warszawa 2001, s. 20.

ści¹⁴⁶. Wojny przechodzące przez tereny Rzeczypospolitej w kolejnych wiekach, zostawiały za sobą duże zniszczenia, pozbawiając ludzi dachu nad głową. Z tego okresu początek bierze sam termin „bezdомny”, który został rozpowszechniony w Polsce dopiero na przełomie XVIII i XIX wieku¹⁴⁷.

Przełom XVI i XVII wieku przynosi zmianę w percepcji problemu bezdomności. Władze miast, które przejęły opiekę nad osobami wykluczonymi, tworzą szereg nowego typu instytucji dyscyplinujących, takich jak domy pracy czy manufaktury żebracze, w których przymusowo umieszczane są osoby niezaradne życiowo¹⁴⁸. Jednym z przykładów tego typu działania na rzecz osób w kryzysie bezdomności było powstanie Komisji *Boni Ordinis*, założonej w 1768 roku przez Franciszka Bielińskiego za czasów panowania króla Stanisława Augusta¹⁴⁹. Okres oświecenia i związana z nim ideologia *laissez faire* nie

146 D. Piekut-Brodzka, o *bezdомnych i bezdomności*, Chrześcijańska Akademia Teologiczna: Warszawa 2000, s. 56.

147 B. Baranowski, *Ludzie gościńca w XVII-XVIII w.*, dz. cyt., s. 43.

148 M. Rożek, J. Kracik, *Hultaje, złoczyńcy, wszetecznicze w dawnym Krakowie. O marginesie społecznym XVI-XVII w.*, Wydawnictwo Petrus: Kraków 2010, s. 139.

149 P. Jędrzejewski, *Działalność komisji boni ordinis dla miast wielkorządów krakowskich w Olkuszu w latach osiemdziesiątych XVIII stulecia*, „Kwartalnik Historyczny”, Rocznik CXXIV, 2/2017, s. 240.

sprzyjały rozwojowi państwowej pomocy społecznej. Wynikiem myśli oświeceniowej było przeświadczenie, iż nędza jest naturalnym stanem człowieka, stanowiącym element ładu społecznego. Remedium na biedę była praca, która przejawiała się w powstawianiu jednostek parapenitencjarnych, które izolowały osoby doświadczające nędzy od reszty społeczeństwa (workhouse'y, zuchthouse'y, domy korekcyjne). Stosowano w nich przymus pracy i dyscyplinę więzienną¹⁵⁰. Niemieckie ustawodawstwo społeczne w latach 1883-1889 pozwoliło na wprowadzenie systemu gwarantowanych prawem świadczeń socjalnych¹⁵¹.

W XIX wieku obserwuje się rozkwit instytucji mających na celu niesienie pomocy ubogim, w tym osobom bezdomnym. Wśród nich można wymienić m.in. Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności (1814 rok), Warszawskie Towarzystwo Higieniczne (1864 rok), Towarzystwo Opieki nad Ubogimi Matkami i ich Dziećmi (1880 rok). Czas zaborów i lata i wojny światowej to okres rozpatrywania problemu bezdomności przez ówczesne gminy¹⁵². Po i wojnie światowej pomoc wykluczonym grupom społecznym, w tym osobom w kryzysie bezdomności, została ujęta

150 A. Antas, *Historyczny i współczesny wymiar zjawiska bezdomności w Polsce*, dz. cyt., s. 4.

151 D. Musiał, *Zróżnicowanie ubezpieczeń społecznych rolników w wybranych krajach Europy*, Roczn. Ekon. KPSW w Bydgoszczy: Bydgoszcz 2014, s. 349-350.

152 S. Kurzymski, *Skrzywdzeni przez los – zwierzenia ludzi bezdomnych*, Roxan: Gdańsk 2001, s. 16.

w ustawie o opiece społecznej z 16 sierpnia 1923 roku. Zobowiązywała ona gminę do zaopatrzenia każdego obywatela polskiego, przebywającego na danym terenie powyżej roku, w żywność, obuwie, odzież, umożliwienie mu pobytu w pomieszczeniu ze światłem i opałem oraz dostarczenie narzędzi pozwalających na wykonywanie pracy zawodowej. W stosunku do osób będących klientami opieki społecznej, a uchylających się od podjęcia pracy, stosowane były środki zapobiegawcze i poprawcze w postaci umieszczania w domach pracy dobrowolnej, domach pracy przymusowej oraz przytułkach. Uchwalona dwa lata wcześniej, czyli w 1921 roku, konstytucja marcowa również zawierała zapisy dotyczące pomocy społecznej¹⁵³. W okresie II wojny światowej, podobnie jak przed jej wybuchem, każda osoba w kryzysie bezdomności mogła liczyć na pomoc wydziałów opieki społecznej, oddziałów Polskiego Czerwonego Krzyża, Rady Głównej Opiekuńczej oraz rozwiniętego przez kardynała Adama Sapiehę „Caritas”. W 1946 roku pod egidą „Caritas” mieściło się: 751 zakładów opieki całkowitej, 183 domy dziecka, 125 przytułków dla starców, 125 internatów, 27 żłobków, 22 zakłady mieszane dla dorosłych i dzieci, 8 sanatoriów i 5 zakładów specjalnych¹⁵⁴. Bezpośrednio po II wojnie świa-

153 J. Bucieńska, *Spoleczne prawa człowieka w konstytucjach polskich*, „Roczniki Nauk Prawnych”, t. 19, nr 1/2009, s. 36.

154 J. Śledzianowski, *Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta a bezdomność*, Rubikon: Wrocław

towej wsparcie dla osób w kryzysie bezdomności polegało głównie na oferowaniu zasobów amerykańskiej UNRR-y (ang. *United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, pol. Administracja Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy)¹⁵⁵. Lata 1950-1982 należały do najtrudniejszych dla osób doświadczających bezdomności w Polsce. Dla zmonopolizowania i ograniczenia wszelkiej działalności opiekuńczej, władze komunistyczne zlikwidowały w 1950 roku kościelny „Caritas”¹⁵⁶. Wszelka działalność charytatywna prowadzona przez organizacje kościelne upadła, a działalność pozostałych organizacji pozarządowych została zakazana. Bezdomność stała się podmiotem ostrej krytyki władz, które to zjawisko określały jako „pasożytnictwo społeczne”, wynikające z dewiacji jednostki, będącej w konflikcie z powstaniem ładu państwa socjalistycznego. Samo słowo „bezdomny” ocenizowano, gdyż według ówczesnych władz ustrój panujący w PRL gwarantował pracę, usuwając w ten sposób problemy ubóstwa i bezdomności. Dla rozwiązania problemu bezdomności uchwalono ustawę, w świetle której bezdomność zwalczana była wszelkimi możliwymi środkami w za-

1995, s. 31.

155 S. Kurzymski, *Skrzywdzeni przez los – zwierzenia ludzi bezdomnych*, dz. cyt., s. 16 i n.

156 E. Włodarczyk, *Przejęcie i likwidacja katolickiej organizacji „Caritas” w województwie wrocławskim w 1950 roku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo.”, nr 315/201, cz. 2, s. 196.

kresie ówczesnego prawa karnego. Większe miasta dwa razy do roku wprowadzały tzw. tryb przyspieszonego działania kolegiów do spraw wykroczeń, który w praktyce oznaczał usuwanie osób w kryzysie bezdomności z dworców, klatek schodowych, ulic i parków i umieszczanie ich w więzieniach¹⁵⁷.

Ostatnia dekada XX wieku, naznaczona na gruncie polskim przemianami polityczno-społecznymi, rozpoczyna okres zwiększonej wrażliwości na problem bezdomności. W 1990 roku powstaje ustawa o pomocy społecznej, na mocy której zostają powołane jednostki administracji rządowej i samorządowej, które współpracując z organizacjami pozarządowymi i tworzą narzędzia do walki z problemem bezdomności.

Zgodnie z wynikami ogólnopolskiego badania koordynowanego przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, liczba osób doświadczających bezdomności w Polsce w 2019 roku wynosiła 30,33 tys. Osób. Jest to tendencja zniżkowa w porównaniu z rokiem 2017, kiedy wynik wskazywał na 3078 osób więcej. Badania z roku 2017 wywołały falę kontrowersji wśród wielu organizacji pozarządowych. Powodem były zarzuty wobec metodologii i organizacji badań, a zwłaszcza badania socjodemograficznego. Propozycje zmian dotyczyły m.in. poprawy przygotowania do przeprowadzenia badania uwzględniające-

¹⁵⁷ A. Antas, *Historyczny i współczesny wymiar zjawiska bezdomności w Polsce*, dz. cyt., s. 4.

go dwu czy trzymiesięczne wyprzedzenie, oparcia badania o podstawę typologii ETHOS, uregulowania wskazówek dotyczących osób przebywających na terenie ogródków działkowych itp. Dzięki staraniom Rzecznika Praw Obywatelskich w porozumieniu z Ogólnopolską Federacją na rzecz Rozwiązywania Problemu Bezdomności, wprowadzone zostały znaczące zmiany metodologiczne. Pomijając wspomniane kontrowersje, zjawisko bezdomności nadal stanowi duży problem społeczny, który wymaga podejmowania dalszych działań w kierunku zminimalizowania jego negatywnych skutków. W tym celu warto przyrzeć się definicjom zjawiska bezdomności.

Definicje bezdomności

Podstawą diagnozowania zjawiska bezdomności, podobnie jak w przypadku wszelkiego rodzaju badań, jest sprecyzowanie pojęć dotyczących osoby w kryzysie bezdomności. Definicją najczęściej stosowaną w literaturze jest ta ułożona przez Andrzeja Przymeńskiego. Według badacza bezdomność to „sytuacja osób lub rodzin, które w danym czasie nie mają i własnym staraniem nie mogą zapewnić sobie takiego schronienia, które mogłoby uważać za swoje i które spełniałoby minimalne warunki, pozwalające uznać je za pomieszczenie mieszkalne”¹⁵⁸. Późniejsze

¹⁵⁸ A. Przymeński, *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, Wydawnictwo Akademii

definicje poszerzają pojęcie o takie terminy jak: bezdachowość, tj. brak dachu nad głową lub bezmieszkańowość, czyli stan braku mieszkania w sensie materialnym, czy też definicje podkreślające aspekt duchowo-emocjonalny lub, jak u Stankiewicza, wymiar społeczno-psychologiczny. Wyżej wymienione definicje określają bezdomność jako sytuację socjalno-bytową, jak również stan psychosomatyczny jednostki. Istnieje również prawna definicja zawarta w ustawie o pomocy społecznej, według której jednostka w kryzysie bezdomności oznacza osobę „niezamieszkującą w lokalu mieszkalnym w rozumieniu przepisów o ochronie praw lokatorów i mieszkaniowym zasobie gminy i niezameldowaną na pobyt stały, w rozumieniu przepisów o ewidencji ludności, a także osobę niezamieszkującą w lokalu mieszkalnym i zameldowaną na pobyt stały w lokalu, w którym nie ma możliwości zamieszkania”.

Europejska Federacja Narodowych Organizacji Pracujących na rzecz Ludzi Bezdomnych FEANTSA zakłada, że nie ma jednej właściwej definicji bezdomności. Federacja opracowała typologię bezdomności i wykluczenia mieszkaniowego nazywaną ETHOS. Według niej istnieją trzy domeny, które konstytuują pojęcie posiadania domu: domena fizyczna, czyli posiadanie odpowiedniego schronienia przed niekorzystnymi warunkami pogodowymi, domena społeczna, czyli posiadanie miejsca, w którym można zacho-

wać prywatność i zachowywać relacje społeczne, z których można czerpać satysfakcję oraz domena prawna, według której jednostka posiada tytuł prawny do zajmowania danej przestrzeni. Brak którejs z domen oznacza bezdomność¹⁵⁹.

Kompleksowość problemu bezdomności wymaga również sprecyzowania typologii tego zjawiska. A. Pindral proponuje podział na bezdomność z konieczności, inaczej zwaną bezdomnością niezawinioną lub losową oraz na bezdomność z wyboru, związaną z bezdomnością zawinioną. Bezdomność z konieczności związana jest z działaniem czynników zewnętrznych takich jak eksmisja, bezrobocie czy klęska żywiołowa. Nie jest to związane z wolą poszkodowanego, który z powodu sytuacji, w której się znalazł, odczuwa depryzację oraz pogwałcenie zaspokajania swoich aspiracji i potrzeb. Stan ten wpływa na jego relacje ze środowiskiem, które mogą przerodzić się w marginalizację lub dyskryminację. Drugi z wymienionych typów bezdomności charakteryzuje się wykluczeniem wywołanym przez uwarunkowania wewnętrzne. Bezdomność w tym ujęciu może być spowodowana odrzuceniem modelu porządku społecznego, nieświadomością zasad jego funkcjonowania w wyniku procesu socjalizacji lub nieprzymuszonym

159 Europejska Typologia Bezdomności i Wykluczenia Mieszkaniowego ETHOS,
https://www.feantsa.org/download/pl___7386404743356865659.pdf.

wyborem jednostki. A. Przymeński sugeruje zmianę terminu „z wyboru” dla zmniejszenia możliwości utrwalenia stereotypu dobrowolnego wyboru tego stylu życia przez osoby w kryzysie bezdomności. Tego typu uprzedzenia mogą być z kolei powodem braku chęci pomocy czy nawet agresji wobec osób doświadczających bezdomności¹⁶⁰.

Kolejny podział wyróżnia pojęcia bezdomności jawnej oraz bezdomności ukrytej, które korespondują z terminami bezdomności *sensu stricto* i *sensu largo*. K. Wierzbicka jawność wyjaśnia jako rzeczywisty stan braku dachu nad głową¹⁶¹. Porowski dodaje, że jest to także brak własnego – również innego możliwie stałego mieszkania, jak choćby przystosowane do zamieszkania zastępczego schronienia (bezdomność *sensu stricto*). Według autora bezdomności tej towarzyszą zaburzenia na tle psychosomatycznym. Według T. Kamińskiego bezdomność absolutna to zjawisko, które dotyka osoby przebywające większość czasu na ulicy, jak również w Niemieszkalnych miejscach schronienia takich jak altanki działkowe, pustostany itp. Bezdomność ukryta to według Wierzbickiej i Kamińskiego stan, w którym jednostka przebywa w lo-

160 A. Przymeński, *Geografia i skala zjawiska bezdomności w Polsce*, w: *Bezdomność. Roczniki naukowe Caritas*, t. Kamiński, W. Łazewski, H. Skorowski (red.), Rok I (1997), Warszawa.

161 K. Wierzbicka, *Problem bezdomności w Polsce*, w: E. Kuminek (red.), *Strefy niedostatku i nędzy mieszkaniowej w Polsce*, IGPIK: Warszawa 1990.

kum, które nie spełnia kryteriów minimalnych standardów mieszkaniowych, a przez to odbiega od przeciętnych warunków mieszkaniowych, jak na przykład w kwatery zastępcze, rudery itd. Jej odpowiednikiem jest bezdomność *sensu largo*, zwana również bezdomnością społeczną.

Innym kryterium podziału bezdomności jest czas trwania tego stanu. Bezdomność może być w tym przypadku przejściowa lub tymczasowa oraz długotrwała. Według Kamińskiego podział ten jest ważny zwłaszcza ze względu na szansę poprawy jakości życia. Przymeński zauważa, iż w przypadku bezdomności długotrwałej istnieje domniemanie nieodwracalności wewnętrznych przyczyn tego stanu. Bezdomność tymczasowa może zaś zaistnieć m.in. W przypadku kobiet, które ze względu na sprawcę przemocy decydują się na ucieczkę z mieszkania, jak również w przypadku innych zaburzeń w relacjach z najbliższymi¹⁶². Dodatkowo wymienia się bezdomność frykcyjną, nazywaną tak ze względu na naprzemienność sytuacji braku dachu nad głową oraz tymczasowego pomieszkiwania, jak na przykład w sytuacji osób podejmujących różnego rodzaju prace sezonowe.

Kolejny podział to rozróżnienie na bezdomność płytką i głęboką, nawiązujące do bezdomności nieutr-

162 A. Przymeński, *Bezdomność. Polityczno-społeczna definicja i formy zjawiska*, „Praca Socjalna”, nr 4/1998.

walonej i utrwalonej. Jak obserwuje Przymeński, osoby w stanie bezdomności płytkiej, pomimo utraty mieszkania, mogą osiągnąć samodzielność w funkcjonowaniu¹⁶³. Bezdomność płytka może przejść w głęboką w chwili, gdy jednostka nie tylko nie posiada własnego miejsca zamieszkania, ale kiedy nawet po jego przyznaniu, nie jest w stanie w nim funkcjonować ze względu na brak adaptacji społecznej, chorobę alkoholową, zaburzenia psychiczne itp.

Bezdomność to jednak nie tylko stan braku dachu nad głową. Według A. Kinala bezdomność oniryczna to stan wyzbycia się konceptu domu z umysłu osoby w kryzysie bezdomności. W praktyce oznacza to niemożność wykształcenia w świadomości modelu wartości związanych z rodziną i domem. Zjawiskiem podobnym do bezdomności onirycznej jest bezdomność społeczna, w której jednostka nie jest w stanie utworzyć emocjonalnych i społecznych więzów z powodu zaburzonych relacji, jakie miały miejsce w jej domu rodzinnym¹⁶⁴.

Kolejnym rodzajem tzw. bezdomności domowej jest bezdomność funkcjonalna, związana z warunkami domowymi, które nie spełniają podstawowych potrzeb jednostki¹⁶⁵. Jednym z najbardziej do-

¹⁶³ A. Przymeński, *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, dz. cyt.

¹⁶⁴ A. Kinal, *Bezdomność jako wyzwanie dla społeczności lokalnej*, „Rocznik Lubuski”, t. XXIX, cz. I, 2003. s. 199.

¹⁶⁵ Tamże.

tkliwych rodzajów bezdomności jest bezdomność uliczna, zwana również pozaschroniskową. Jednostki doświadczające tego typu kryzysu, charakteryzują się głębokim stopniem dysocjacji społecznej. Wiąże się to z niechęcią do zmiany aktualnego trybu życia¹⁶⁶. W tej grupie znajdują się również osoby korzystające z noclegu w ogrzewalniach lub schroniskach specjalnego typu, w których pobyt jest krótkotrwały i nieformalny. Bezdomność pozaschroniskowa skupia się zazwyczaj wokół dużych aglomeracji miejskich¹⁶⁷. W 2019 roku liczba osób bezdomnych przebywających poza placówkami pomocowymi wynosiła nieco ponad sześć tysięcy osób¹⁶⁸, co stanowi spadek w zestawieniu z wynikami badań z 2017 roku (6,5 tysiąca osób). Pomimo spadku, zarówno liczby osób w miejscach niemieszkalnych, jak i ogólnej liczby osób w kryzysie bezdomności w Polsce, problem bezdomności nadal pozostaje jednym z wiodących problemów społecznych w naszym kraju. Jednym z najbardziej niepokojących wyników jest liczba osób pozostających w bezdomności długotrwałej, przekraczającej pięć lat. W 2017 roku odsetek ten wyniósł 49%, a w 2019 roku już 54%. Dodatkowo, pomimo mniej-

166 A. Przymeński, *Bezdomność. Polityczno-społeczna definicja i formy zjawiska*, dz. cyt.

167 A. Przymeński, *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, dz. cyt.

168 Wyniki Ogólnopolskiego badania liczby osób bezdomnych - Edycja 2019, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, dz. cyt.

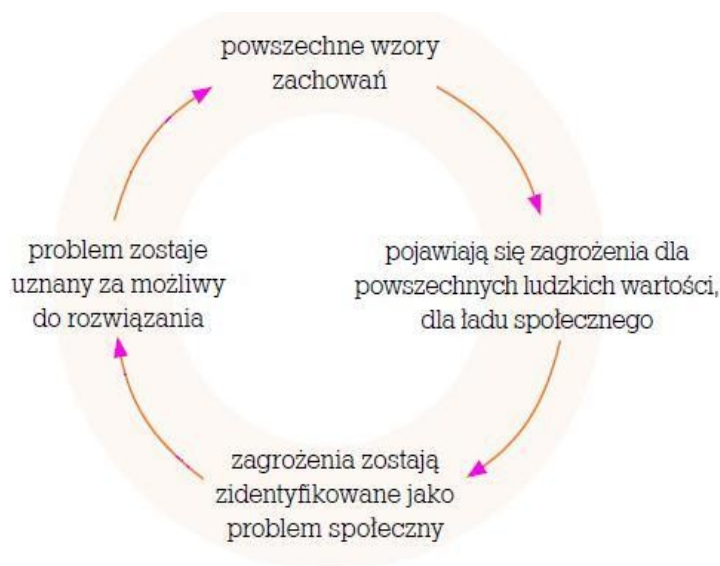
szej liczby policzonych osób, bezwzględna liczba osób deklarujących długotrwałą bezdomność również wzrosła z 15401 do 15621 osób¹⁶⁹.

Bezdomność jako problem społeczny

W świetle przedstawionych powyżej wyników oraz definicji bezdomności, warto przyjrzeć się temu zjawisku w kontekście problemu społecznego. Niektóre opracowania ukazują, że problem staje się zjawiskiem społecznym w chwili uznania go za taki przez szeroką reprezentację społeczną. R. Maris definiuje problem społeczny jako „wzory zachowania ludzkiego lub warunków społecznych, które są postrzegane jako zagrożenia dla społeczeństwa przez znaczącą liczbę ludności, przez silne grupy bądź przez charyzmatyczne jednostki, oraz które mogą być rozwiązane czy też którym można jakoś zaradzić”. Wyżej podana definicja jest przedstawiona w postaci graficznej na Ilustracji 4. Bez wątpienia zjawisko bezdomności, z uwagi na związek z fenomenami marginalizacji, niepełnosprawności, przemocy w rodzinie, stereotypizacji, ubóstwa czy uzależnienia, może zasługiwać na miano problemu społecznego.

169 Tamże.

Il. 4: Graficzne przedstawienie definicji problemu społecznego

Źródło: M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, Gdańsk 2012, s. 68.

Bezdomność stanowi w tym kontekście zagrożenie dla społecznych norm, co wiąże się z zaburzeniem porządku społecznego. Ma to swoje odzwierciedlenie w programach unijnych, narodowych strategiach walki ze zjawiskiem bezdomności oraz projektach lokalnych. Problemy społeczne są narażone na wykrzywione postrzeganie przez społeczeństwo oraz

na stereotypizację. Do najczęściej spotykanych stereotypów dotyczących bezdomności w Polsce należą przeświadczenie o pełnej odpowiedzialności pomocy społecznej za walkę z bezdomnością oraz sama sylwetka osoby w kryzysie bezdomności, przedstawiana jako alkoholik wywodzący się z nizin społecznych, żyjący na ulicy z własnej woli¹⁷⁰.

Tymczasem, jak pokazują statystyki, bezdomność w Polsce rzeczywiście dotyka głównie mężczyzn (83,6%), kobiety stanowią 16,4%¹⁷¹. Bezdomni to zazwyczaj osoby w przedziale od 41 do 60 lat. Dotyczy to zarówno kobiet, jak i mężczyzn (13801 osób, w tym 1770 kobiet i 12031 mężczyzn)¹⁷².

Najwięcej osób w kryzysie bezdomności odnotowano w województwach mazowieckim (4278 osób), śląskim (4255 osoby) i pomorskim (3014 osób). Najmniej osób bezdomnych można spotkać w podlaskim (646 osoby), świętokrzyskim (794 osoby) i lubuskim

170 Por. M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności: Gdańsk 2012, s. 70.

171 *Wyniki Ogólnopolskiego badania liczby osób bezdomnych - Edycja 2019*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/wyniki-ogolnopolskiego-badania-liczby-osob-bezdomnych-edycja-2019> (dostęp: 09.07.2019 r.)

172 *Wyniki Ogólnopolskiego badania liczby osób bezdomnych - Edycja 2019*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, dz. cyt.

(812 osób)¹⁷³. Biorąc pod uwagę długość trwania bezdomności, w 2019 roku większość osób doświadczających bezdomności (27,84%), to grupa, w której bezdomność trwa od 5 do 10 lat¹⁷⁴. Bezdomni to zazwyczaj osoby nisko wykształcone, które edukację ukończyły na etapie szkoły zawodowej (43,8%) lub niżej. Wykształceniem wyższym legitymuje się 2,3% bezdomnych¹⁷⁵.

Osoby w kryzysie bezdomności są najczęściej rozwiedzione, co w wielu przypadkach spowodowane jest konfliktami w rodzinie i stanowi najczęstszą przyczynę bezdomności (32,2% , 9 766 osób). Pozostałe przyczyny zjawiska bezdomności w skali makrospołecznej to eksmisja i wymeldowanie z mieszkania (7991 osób) oraz bezrobocie, brak pracy (4619 osób), natomiast w skali mikrospołecznej: uzależnienie (8479 osób), rozpad związku (5580 osób), zadłużenie (5110 osób), zły stan zdrowia, niepełnosprawność (3957 osób) oraz opuszczenie zakładu karnego (1649 osób), przemoc domowa (1328 osób), odejście/śmierć rodzica w dzieciństwie (1288 osób), zaburzenie psychiczne lub choroba (1259 osób) i niepowodzenie w poszukiwaniu pracy poza miejscem zamieszkania (884 osób).

Większość osób w kryzysie bezdomności placówkowej przebywa w schroniskach (11917 osób),

¹⁷³ Tamże.

¹⁷⁴ Tamże.

¹⁷⁵ Tamże.

osoby żyjące poza placówkami instytucjonalnymi przebywają głównie w pustostanach, domkach i altankach działkowych (3456 osób), 2551 osób przebywa w miejscach niemieszkalnych.

Źródłem utrzymania osób w kryzysie bezdomności są najczęściej zasiłki z pomocy społecznej (11497 osób). 5404 osoby nie posiadają żadnego dochodu. Zbieractwem trudnią się 3522 osoby, natomiast pracą na czarno – 3140 osób¹⁷⁶.

Skala bezdomności w Polsce oraz złożoność problemów, jakie są związane z tym zjawiskiem, wymagają dopasowania odpowiednich form i metod pracy z osobami w kryzysie bezdomności.

Formy i metody pracy z osobami bezdomnymi

Złożoność problemu bezdomności wymaga poszukiwania sposobów, które pozwoliłyby na przeciwdziałanie negatywnym skutkom tego zjawiska, jak również na kompensowanie szkód, które za sobą niesie. Jedną z najbardziej szczegółowych typologii metod podaje Gminny Standard Wychodzenia z Bezdomności. Metody te zostały podzielone ze względu na poziomy oddziaływania na jednostkę: na profilaktykę, interwencję oraz integrację osoby bezdomnej¹⁷⁷.

¹⁷⁶ Tamże.

¹⁷⁷ Ł. Browarczyk, R. Stenka (red.), *Model Gminny Standard Wychodzenia z Bezdomności*, Pomorskie

Zapobieganie problemowi bezdomności to kompensacja i pomoc, które mają na celu m. in. Wskazywanie miejsc, grup czy specjalistów świadczących usługi pomocowe. Na tym poziomie oddziaływania są osoby zagrożone bezdomnością. Dla jednostek, które mogą stać się bezdomne ze względu na eksmisję, opuszczenie zakładu karnego, pobyt w placówkach opiekuńczo-wychowawczych lub utraty zatrudnienia czy długotrwałej bezdomności wskazane są działania informujące o możliwościach pomocowych na terenie danego miasta, a także pokierowanie do specjalistycznych placówek, grup wsparcia i treningów personalnych. Wsparcie osób zagrożonych bezdomnością może również przybierać postać organizowania społeczności lokalnej i pobudzania aktywności społecznej i zawodowej. Działania profilaktyczne skupiają się również na udziale w kampaniach informacyjnych i społecznych, a także pomocy w dostępie do świadczeń pieniężnych i niepieniężnych. Metodami pracy na tym poziomie będą: towarzyszenie, asystowanie, rzecznictwo, coaching, mentoring oraz trener pracy. Dodatkowo, w przypadku osób zagrożonych bezdomnością z powodu uzależnień lub choroby psychicznej bądź somatycznej, pomoc powinna koncentrować się na asystowaniu oraz zapewnieniu podstawowych usług opiekuńczych. Całość działań profilaktycznych została zaprezentowana w tabeli 3.

Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk 2012.

Tab. 3. Wykaz przykładowych czynności i metod na poziomie profilaktyki względem danego profilu klienta

Poziom oddziaływanie: PROFILAKTYKA			
Profil klienta		Formy pracy socjalnej na poziomie profilaktyki	
		Pomoc – działania mające na celu wspieranie prawidłowego rozwoju osób zarówno zagrożonych socjalnie, jak i wszystkich członków danej społeczności	
		Kompensacja – wyrównywanie braków utrudniających prawidłowy rozwój i funkcjonowanie osoby	
		Przykładowe czynności (składające się na paletę rekomendowanych działań)	Przykładowe metody
Osoby zagrożone bezdomnością	Z powodu eksmisji, opuszczenia placówki stacjonarnej (zakład karny, placówka opiekuńczo wychowawcza) utraty zatrudnienia bądź długotrwałego bezrobocia	- wskazanie możliwości skorzystania z pomocy specjalisty lub oferty placówki specjalistycznej - pokierowanie do działań i grup samopomocowych - inspirowanie/organizowanie społeczności lokalnej - skierowanie do udziału w grupie wsparcia - skierowanie do udziału w grupie edukacyjnej - pobudzanie aktywności	Metoda towarzyszenia Asystowanie Rzecznictwo Coaching Mentoring Trener pracy

		społecznej i zawodowej - skierowanie na trening mieszkaniowy - skierowanie na trening budżetowy - inicjowanie, wspieranie, prowadzenie i uczestniczenie w kampaniach społecznych i informacyjnych - opracowywanie planu likwidacji zadłużeń oraz pomoc w ich restrukturyzacji - pomoc w uzyskaniu świadczeń pieniężnych i rzeczowych	
	Z powodu uzależnienia, choroby somatycznej lub psychicznej	- zapewnienie usług opiekuńczych lub asysty - wskazanie możliwości skorzystania z pomocy specjalisty lub oferty placówki specjalistycznej - skierowanie do udziału w grupie wsparcia - skierowanie do udziału w grupie edukacyjnej - pobudzenie aktywności społecznej i zawodowej - skierowanie na trening budżetowy - inspirowanie/organizowanie	Metoda towarzyszenia Rzecznictwo Coaching Mentoring Asystowanie Trener pracy

		wanie społeczności lokalnej - pomoc w uzyskaniu świadczeń pieniężnych i rzeczowych	
--	--	--	--

Źródło: Ł. Browarczyk, R. Stenka (red.), *Model Gminny Standard Wychodzenia z Bezdomności*, Gdańsk 2012, s. 73-74.

Kolejnym ważnym aspektem w pracy na rzecz osób bezdomnych jest interwencja. W przypadku osób w kryzysie bezdomności nie jest to tylko interwencja kryzysowa, która realizowana jest w sytuacjach zagrożenia życia, lecz również działania doraźne dla zapewnienia poprawy sytuacji życiowej jednostki. Biorąc pod niezapotrzebowanie osób przebywających w miejscach niemieszkalnych oraz osób kierowanych do placówek, pomoc może stanowić informowanie o możliwości skorzystania ze wsparcia w postaci schronienia dla osób w kryzysie bezdomności oraz z grup samopomocowych. Działania te dotyczą również wskazania dostępu do pomocy medycznej i usług opiekuńczych, a także na asystowaniu do miejsc pomocowych. Interwencja koncentruje się również na redukcji szkód (ang. harmreduction) oraz na kierowaniu aktywności osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej najbardziej pożądaną społecznie. Dodatkowo, w przypadku osób znajdujących się w środowiskach pozapłacówkowych, re-

komendowanym jest stały monitoring miejsc niemieszkalnych. Metody pracy w interwencji to monitoring miejsc niemieszkalnych, streetworking, rzecznictwo, asystowanie. W tabeli 4 przedstawione zostały zarówno metody, jak i czynności na rzecz osób bezdomnych związane z interwencją.

Tab. 4. Wykaz przykładowych czynności i metod na poziomie interwencji względem danego profilu klienta

Poziom oddziaływania: INTERWENCJA		
Profil klienta	Formy pracy socjalnej na poziomie interwencji	
	Ratownictwo – działalność doraźna lub działalność będąca natychmiastową reakcją na zaistniałą sytuację kryzysową	
	Przykładowe czynności (składające się na paletę rekomendowanych działań)	Przykładowe metody
Osoby bezdomne przebywające w miejscach niemieszkalnych	- wskazanie możliwości skorzystania z oferty placówek dla osób bezdomnych i/lub grup samopomocowych - wskazanie możliwości skorzystania z pomocy specjalisty lub oferty placówki pomocy specjalistycznej - wskazanie dostępu do specjalistycznych usług medycznych i ewentualnie pomoc w korzystaniu z nich - kierunkowanie aktywności na bardziej pożądaną społecznie - zapewnienie usług opiekuńczych lub asysty	- Streetworking - Rzecznictwo - Asystowanie

	- zapewnienie działań mających na celu redukcję szkód oraz zapobieżenie dalszej degradacji osoby - pomoc w uzyskaniu świadczeń rzeczowych - monitorowanie miejsc niemieszkalnych - rozpowszechnianie informacji o infolinii	
Osoby bezdomne przyjmowane do placówki	- wskazanie możliwości skorzystania z oferty placówek dla osób bezdomnych i/lub grup samopomocowych - wskazanie możliwości skorzystania z pomocy specjalisty lub oferty placówki pomocy specjalistycznej - wskazanie dostępu do specjalistycznych usług medycznych i ewentualnie pomoc w korzystaniu z nich - kierunkowanie aktywności na bardziej pożądaną społecznie - zapewnienie usług opiekuńczych lub asysty - zapewnienie działań mających na celu redukcję szkód oraz zapobieżenie dalszej degradacji osoby - pomoc w uzyskaniu świadczeń rzeczowych	Rzecznictwo Asystowanie

Źródło: Ł. Browarczyk, R. Stenka (red.), *Model Gminny Standard Wychodzenia z Bezdomności*, Gdańsk 2012, s. 75.

Integracja w działaniach na rzecz osób doświadczających bezdomności powinna skutkować w dążeniach jednostki do zmiany w dotychczasowym stylu życia oraz jej usamodzielnieniu lub – w przy-

padku osób niezdolnych do samodzielności życiowej – dążeniu do zwiększenia jakości życia. Formami pracy na tym poziomie oddziaływania jest opieka wobec osób, które nie są w stanie poradzić sobie z trudną sytuacją życiową oraz kompensacja dążąca do wyrównania braków utrudniających prawidłowy rozwój i funkcjonowanie jednostki. Pomoc ta kierowana jest do osób doświadczających bezdomności, przebywających w placówkach. Reakcją na potrzeby kobiet doświadczających przemocy powinno być organizowanie społeczności lokalnej, kierowanie do grup pomocowych, a także neutralizacja wpływu sprawcy przemocy oraz pomoc w uzyskaniu dostępu do świadczeń materialnych i niematerialnych. W przypadku kobiet z dziećmi pomoc powinna być skoncentrowana przede wszystkim na organizowaniu treningów (budżetowego, kompetencji rodzicielskich, mieszkaniowego), a także na aktywizacji zawodowej i działaniach pozwalających na uzyskanie własnego mieszkania. Na działaniach aktywizujących skupiona jest również pomoc skierowana do osób zdolnych do podjęcia zatrudnienia. Osoby uzależnione informowane są o możliwości skorzystania ze specjalistycznej pomocy, leczenia w ośrodkach terapii uzależnień oraz udziału w grupach wsparcia. Jednostki zdolne do funkcjonowania społecznego, pomimo niepełnosprawności fizycznej lub chorób psychicznych, powinny uzyskać dostęp do specjalistycznej pomocy medycznej, usług opiekuńczych i asysty, a także grup

wsparcia oraz zindywidualizowanych treningów personalnych. Wobec powyższych grup mogą zostać zastosowane metody takie jak: towarzyszenie, rzecznictwo, coaching, mentoring, trener pracy. Osoby niezdolne do samodzielności życiowej z powodu wieku, niepełnosprawności, czy zaburzeń na tle psychicznym powinny zostać objęte rzecznictwem i asystowaniem w celu wskazania możliwości skorzystania ze specjalistycznej pomocy i opieki medycznej, a także uzyskania dostępu do usług opiekuńczych i grup wsparcia. Wykaz czynności i metod skierowanych do potrzebujących wsparcia na płaszczyźnie integracji przedstawiony został w tabeli 5.

Tab. 5. Wykaz przykładowych czynności i metod na poziomie integracji względem danego profilu klienta

Poziom oddziaływanie: INTEGRACJA			
Profil klienta	Formy pracy socjalnej na poziomie integracji		
	Opieka – działalność zindywidualizowana, obejmująca te wszystkie sytuacje życiowe, w których ludzie nie są w stanie sami poradzić sobie w obliczu nieszczęścia, choroby, zdarzeń losowych Kompensacja – wyrównywanie braków utrudniających prawidłowy rozwój i funkcjonowanie osoby		
	Przykładowe czynności (składające się na paletę rekomendowanych działań)		Przykładowe metody
Osoby bezdomne przeby-	Kobiety doświadczające przemocy	- inspirowanie/organizowanie społeczności lokalnej - skierowanie do udziału w grupie wsparcia	Metoda towarzyszenia Rzecznic-

wające w placów- kach		- skierowanie do udziału w grupie edukacyjnej - podjęcie działań ukierunkowanych na powrót do miejsca zamieszkania (neutralizacja oddziaływania sprawcy przemocy) - pomoc w uzyskaniu świadczeń pieniężnych i rzeczowych	two Coaching Mentoring Asystowa- nie Trener pracy
	Kobiety z dziećmi	- skierowanie na trening budżetowy - pokierowanie do działań i grup samopomocowych - skierowanie do udziału w grupie edukacyjnej - pobudzenie aktywności zawodowej i społecznej - skierowanie na trening kompetencji rodzicielskich - skierowanie na trening mieszkaniowy - podjęcie działań ukierunkowanych na powrót do miejsca zamieszkania - inspirowanie/organizowanie społeczności lokalnej - asystowanie w usamodzielnieniu się z elementami profilaktyki - pomoc w uzyskaniu świadczeń pieniężnych i rzeczowych	Metoda to- warzysze- nia Rzecznic- two Coaching Mentoring Asystowa- nie Trener pracy
	Osoby zdolne do podjęcia zatrudnie- nia, w tym osoby pra-	- skierowanie do udziału w grupie edukacyjnej - pobudzenie aktywności zawodowej i społecznej - skierowanie na trening budżetowy	Metoda to- warzysze- nia Rzecznic- two

	cujące wy - skierowanie na trening mieszkaniowy - asystowanie w usamodzielnianiu się z elementami profilaktyki - pokierowanie do działań i grup samopomocowych - pomoc w uzyskaniu świadczeń pieniężnych i rzeczowych	Coaching Mentoring Asystowanie Trener pracy
	Osoby z problemem uzależnienia - wskazanie możliwości skorzystania z pomocy specjalisty lub oferty placówki specjalistycznej - stymulowanie i motywowanie do podjęcia leczenia i terapii - skierowanie do udziału w grupie wsparcia - skierowanie do udziału w grupie edukacyjnej - pobudzanie aktywności zawodowej i społecznej - inspirowanie/organizowanie społeczności lokalnej - skierowanie na trening mieszkaniowy - asystowanie w usamodzielnianiu się z elementami profilaktyki - pomoc w uzyskaniu świadczeń pieniężnych i rzeczowych - pomoc w uzyskaniu samodzielnego mieszkania	Metoda towarzyszenia Rzecznictwo Coaching Mentoring Asystowanie Trener pracy
	Osoby zdolne do samodzielności życiowej - wskazanie możliwości skorzystania z pomocy specjalisty lub oferty placówki specjalistycznej oraz podjęcie konkretnych działań na	Metoda towarzyszenia Rzecznictwo

	pomimo choroby psychicznej i fizycznej	rzecz danej osoby w celu skorzystania przez nią z określonej usługi - zapewnienie dostępu do specjalistycznych usług medycznych - zapewnienie usług opiekuńczych lub asysty - pokierowanie do działań i grup samopomocowych - skierowanie do udziału w grupie wsparcia - skierowanie do udziału w grupie edukacyjnej - pobudzenie aktywności zawodowej i społecznej - inspirowanie/organizowanie społeczności lokalnej - skierowanie na trening mieszkaniowy - skierowanie na trening budżetowy - asystowanie w usamodzielnianiu się z elementami profilaktyki - pomoc w uzyskaniu świadczeń pieniężnych i rzeczowych	Coaching Mentoring Asystowanie Trener pracy
	Osoby niezdolne do samodzielności życiowej z powodu wieku, niepełnosprawności, prze-	- wskazanie możliwości skorzystania z pomocy specjalisty lub oferty placówki specjalistycznej - zapewnienie dostępu do specjalistycznych usług medycznych - zapewnienie usług opiekuńczych lub asysty - pokierowanie do działań i grup	Rzecznictwo Asystowanie

	wlekłej choroby somatycznej lub psychicznej	samopomocowych - skierowanie do udziału w grupie wsparcia - pomoc w uzyskaniu świadczeń pieniężnych i rzeczowych	
--	---	--	--

Źródło: Ł. Browarczyk, R. Stenka (red.), *Model Gminny Standard Wychodzenia z Bezdomności*, Gdańsk, 2012, s. 76-77.

Powyższe rozwiązania ukazują fakt, iż ze względu na szeroką gamę i zróżnicowanie problemów, z jakimi borykają się osoby w kryzysie bezdomności, metody pracy z tą grupą osób powinny być dostosowywane do potrzeb osób doświadczających bezdomności w sposób zaplanowany i zindywidualizowany. Metody te powinny brać pod uwagę poświęcenie większej – niż w przypadku wielu innych grup wykluczonych społecznie – ilości czasu, zakresu wiedzy oraz współpracy z innymi podmiotami. Istotnym jest fakt, iż metody te skoncentrowane są na specyfice miejsca i sytuacji, w której znajduje się osoba doświadczająca bezdomności. Pozwalają na spójność działań w trzech płaszczyznach: profilaktyki, interwencji oraz integracji. Dzięki temu udzielana pomoc jest holistyczna, uwzględniająca każdą sferę potrzeb osób w kryzysie bezdomności.

Streetworking jako metoda pracy społecznej z osobami w sytuacji bezdomności

Wśród wymienionych powyżej metod interwencji wobec osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej na szczególną uwagę zasługuje streetworking. Już od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia metoda ta wpisuje się w kształt systemu pracy z osobami w kryzysie bezdomności w wielu polskich gminach. Pomimo ograniczonej dostępności do literatury opisującej streetworking wśród osób doświadczających bezdomności, metoda ta wciąż wywołuje zainteresowanie ze względu na nieprzeciętnie skuteczne rozwiązania dotyczące pracy z jednostkami w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej.

Historia streetworkingu w Polsce i na świecie

Początków streetworkingu należy doszukiwać się w czasach ekonomicznego kryzysu lat dwudziestych XX wieku, gdzie praca streetworkerów stanowiła odpowiedź na pojawiające się na ulicach Stanów Zjednoczonych gangi. Zadaniem ówczesnych ulicznych „pomagaczy” była to społeczna reintegracja sprawców przemocy oraz prewencja przed rozwojem przestępczości¹⁷⁸. W kolejnych dekadach działalność

¹⁷⁸ M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 24.

streetworkerów została poszerzona o profilaktykę uzależnień, zwłaszcza pod kątem rozwijającego się w latach pięćdziesiątych XX wieku problemu narkomanii. Dziesięć lat później podobną formę pracy podjęto na terenie Europy, w krajach takich jak Wielka Brytania, Holandia czy kraje skandynawskie¹⁷⁹.

Gałęzią pedagogiki ulicy, która jako pierwsza rozwinęła się na terenie naszego kraju, był streetworking wśród dzieci przebywających większość czasu na ulicy. Pierwszy udokumentowany przykład pracy z tą grupą datuje się na rok 1912, kiedy to swoją społeczną działalność jako dyrektor Domu Sierot w Warszawie rozpoczyna Janusz Korczak. Obserwacja dzieci żebrzących na ulicach stolicy przyczyniła się do porzucenia przez lekarza swojego zawodu i wyjścia na ulicę w poszukiwaniu rozwiązania problemu zjawiska dzieci wychowujących się poza domem. Zwieńczeniem działalności Korczaka było utworzenie Koła Przyjaciół Dzieci Ulicy¹⁸⁰. Chociaż swoich spostrzeżeń, popartych działaniem na rzecz dzieci zaniedbanych i niedożywionych, Korczak nie nazywał pedagogiką, to jednak późniejsi badacze, jak na przykład A.

179 Tamże, s. 24, por. E. Laredo, D. Hill, *First and last and always: Streetwork as a methodology for radical community social work practice*, Critical and Radical Social Work, nr 1/2018, s. 4-5.

180 Por. R. Gardian-Miałkowska, w *kierunku zmian – streetworking czas zacząć*, „Studia z Teorii Wychowania”, nr 2(5)/2012, s.86.

Kurzeja, bezsprzecznie nazywają go pionierem streetworkingu oraz ojcem pedagogiki ulicy¹⁸¹.

Początek lat dziewięćdziesiątych XX wieku to wprowadzenie do krajów Europy Wschodniej, w tym również do Polski, streetworkingu pojmowanego w sposób, w jaki definiujemy go dzisiaj¹⁸². W III Rzeczypospolitej, podobnie jak w Stanach Zjednoczonych na początku XX wieku, streetworking był odpowiedzią na problemy osób uzależnionych od narkotyków. Jedną z pierwszych organizacji działających na tym polu jest Stowarzyszenie MONAR. Organizacja

181 A. Kurzeja, *Dzieci ulicy*, Wydawnictwo Impuls: Kraków 2008.

182 Por. C. Ward, A. Fyson, *Streetwork: the exploding school*, Wydawnictwo Routledge & Kegan Paul: London 1973; A. Klose, S. Werner, *Streetwork und mobile Jugendarbeit in Europa: europäische Streetwork – Explorationsstudie*, Wydawnictwo Votum: Münster 1997; D. Brandes, W. Specht, *Praca z dziećmi ulicy w European Network on Street Children Worldwide (ESGW) i International Society for Mobil Youth Work (ISMO). Projekty i koncepcje*, w: G. Olszewska-Baka (red.), *Dzieci ulicy. Problemy. Profilaktyka. Resocjalizacja*, Wydawnictwo eRBe: Białystok 2000, s. 34; A. Michalska, *Streetworking w doświadczeniach europejskich*, w: E-przewodnik streetworkingu http://www.ab.org.pl/e-przewodnik/fr_index.html (dostęp: 13.11.2019); B. Szluz, *Streetworking w pracy socjalnej z osobami bezdomnymi*, „Społeczeństwo i Rodzina”, nr 17 (4)/2008, s. 52-54; A. Gawrońska, *Streetworking jako praktyczne wykorzystanie metody outreach w Polsce*, „Praca Socjalna”, nr 1/2010, s. 73-82.

jako pierwsza zastosowała elementy pracy terenowej w oparciu o filozofię redukcji szkód oraz działań profilaktycznych przeciwko AIDS. Dając klientowi możliwość wyboru, szanując jego decyzję nawet wtedy, gdy jej konsekwencje mogą wpłynąć niekorzystnie na klienta, streetworkerzy MONAR-u niewątpliwie kierowali się zasadami pedagogiki ulicy. Kolejną organizacją, której pracownicy swoją działalność poszerzyli o pracę terenową była szczecińska TADA. Swoje działania z zakresu profilaktyki HIV kierowała ona głównie do kobiet zajmujących się prostytutką¹⁸³.

Mimo że trudno jest sprecyzować, kiedy praca streetworkerów w Polsce została ukierunkowana w stronę osób doświadczających bezdomności, to jednak znamienne datą dla tych działań był rok 1995. Wtedy streetworkerzy Fundacji Pomocy Wzajemnej BARKA wychodzą po raz pierwszy na ulice Poznania. Działania te, polegające głównie na monitoringu dworców, jadłodajni oraz zakamarków kościołów, miały na celu kierowanie osób bezdomnych do placówek pomocowych oraz motywowanie do pozostania w nich. Dzięki pracy poznańskich streetworkerów udało się pokazać zasadność oraz efektywność takiej formy pomocy wśród osób bez dachu nad głową.

Kolejnym kamieniem milowym w pracy z osobami doświadczającymi bezdomności w Polsce był

183 Por. P. Kubicki, M. Olcoń, *Streetworking jako forma pracy socjalnej – działania Stowarzyszenia Tada*, „Dziecko Krzywdzone”, nr 2/2003, s. 111–114.

program Agenda Bezdomności – Standard Aktywnego Powrotu na Rynek Pracy, który został przedstawiony i wcielony w życie przez Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta Koło Gdańskie w 2005 roku. Streetworkerzy wspomnianego Koła byli rekrutowani spośród osób z wykształceniem w zakresie nauk społecznych, których kompetencje zbliżone były do tych posiadanych przez pracowników socjalnych. Działania te dały początek tzw. nurtowi zawodowemu streetworkingu. Poczynania Koła Gdańskiego TPBA umożliwiły stworzenie i opublikowanie pierwszego polskiego podręcznika „Od ulicy do samodzielności życiowej. Standard społecznej i zawodowej(re)integracji osób bezdomnych w sześciu sferach”. W podręczniku ukazał się pierwszy standard pracy metodą streetworkingu wśród osób doświadczających bezdomności. W miarę upływu lat metoda streetworkingu stopniowo traci swoje powiązania z poczynaniami organizacji pozarządowych. Dzieje się tak za sprawą coraz śmielszych działań ośrodków pomocy społecznej, które decydują się na wprowadzenie streetworkingu do swoich zadań. Wśród miast posiadających streetworkerów w szeregach pracowników ośrodków pomocy społecznej można wyszczególnić: Kraków, Wrocław, Katowice, Dąbrowę Górniczą, Starachowice, Gdynię.

Ciągły rozwój streetworkingu na potrzeby osób doświadczających bezdomności powoduje również

profesjonalizację działań „pomagaczy”, co wpływa na polepszenie warunków bytowych osób bezdomnych przebywających na ulicy.

Cele i rezultaty streetworkingu bezdomności

Głównym założeniem streetworkingu jest wzmocnienie i poprawa skuteczności istniejącego w danej gminie systemu wsparcia poprzez redukcję poziomu wykluczenia społecznego oraz izolacji osób przebywających w miejscach niemieszkalnych. Kolejnym bardzo istotnym celem jest zmniejszenie skali bezdomności pozaschroniskowej, czyli ilości osób doświadczających bezdomności ulicznej, przebywających w miejscach niemieszkalnych. Niesie to wiele innych korzyści społecznych, takich jak zwiększenie poczucia bezpieczeństwa obywateli oraz zmianę w postrzeganiu wizerunku osoby w sytuacji bezdomności w społeczeństwie oraz ekonomicznych: obniżenie kosztów interwencji usług kierowanych przez m.in. pogotowie ratunkowe czy straż miejską¹⁸⁴.

Pierwszy ze wszystkich podręczników streetworkingu – „Międzynarodowy Przewodnik Metodologiczny po Streetworkingu na Świecie” – do głównych celów streetworkingu zalicza: nawiązanie relacji

¹⁸⁴ Ł. Browarczyk, R. Stenka red., *Model Gminny Standard Wychodzenia z Bezdomności*, dz. cyt., s. 275.

z ludźmi potrzebującymi pomocy, którzy nie mają kontaktu z instytucjami pomocowymi, motywowanie i towarzyszenie w wyborach i czynnościach w ułożonej wspólnie ścieżce pomocy, edukację społeczną, która prowadzi do nauki korzystania z systemu pomocy społecznej, a także zagwarantowanie narzędzi dostępnych w danym systemie. Kolejnym celem wymienionym w podręczniku jest działanie u podstaw, zmierzające do minimalizacji procesu wykluczenia społecznego – z jednej strony poprzez działanie na środowisko, z drugiej zaś poprzez bezpośrednie działanie na rzecz danej grupy społecznej. Według autorów przewodnika, swoboda w realizacji wyżej wyszczególnionych celów, jest zróżnicowana w zależności od państwa, zależy również od statusu organizacji, w której metoda streetworkingu jest wcielana w życie, czyli na przykład czy jest to instytucja państwowa czy organizacja pozarządowa, świecka czy religijna itd.

Podręcznik do celów szczegółowych streetworkingu dodaje zwiększenie bezpieczeństwa osób bezdomnych poprzez monitoring i przeciwdziałanie zagrożeniom występującym w tym środowisku. Odnosi się to zwłaszcza do działań podejmowanych w okresie zimowym i związanego z nim zagrożenia zamarznięciem, ale również do zapobiegania skutkom wysokich temperatur, takich jak udar słoneczny czy odwodnienie organizmu. Wiąże się to również z kolejnym ce-

lem, jakim jest asystowanie osobom bezdomnym w docieraniu do placówek, które mogą zaspokoić ich aktualne potrzeby¹⁸⁵.

Efektom streetworkingu jest również zwiększenie jakości pracy systemu pomocy społecznej oraz tworzenie struktury wsparcia wśród podmiotów zajmujących się pomocą społeczną w danej gminie. Streetworker w tej sieci jest swoistym ogniwem łączącym poszczególne instytucje i organizacje. Streetworking to motywowanie osób w kryzysie bezdomności do zmiany sposobu życia poprzez rozmowy i wskazywanie przykładów życia zgodnego z powszechnie przyjętymi normami społecznymi, a także aktywizacja osób doświadczających bezdomności.

Misją streetworkingu jest także aktywizacja społeczności lokalnej do działań pomocowych na rzecz osób w kryzysie bezdomności. W myśl tego założenia, streetworker oddziałuje na wrażliwość społeczną poprzez edukację i pokonywanie stereotypów dotyczących osób doświadczających bezdomności. Przykładem na to mogą być kampanie prowadzone m.in. przez biuro projektów Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Częstochowie. Na elewacji zewnętrznej budynku swojego biura MOPS umieścił grafiki przeciwdziałające stereotypizacji osób wyklu-

185 R. Stenka, P. Olech, Ł. Browarczyk, *Podręcznik Model Gminny Wychodzenia z Bezdomności*, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności: Gdańsk 2014.

czonych, w tym osób doświadczających bezdomności (Il. 5). Dobrym przykładem jest także akcja Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Gdańsku przeciwdziałająca zjawisku żebractwa (Il. 6). Z tą misją streetworkingu jest bezpośrednio związany kolejny cel, którym pozostaje kształtowanie powszechnie akceptowanych postaw społecznych przeciwdziałających marginalizacji osób bezdomnych.

Kiedy wszystkie próby podjęcia działania pomocowego zostaną wyczerpane, streetworker wykorzystuje w swojej pracy redukcję szkód (harm reduction), której celem jest zminimalizowanie zagrożeń powiązanych z poszczególnymi problemami społecznymi. Redukcja szkód polega na ograniczaniu negatywnych nawyków, takich jak konsekwencje uzależnienia, nieodpowiednie nawyki żywieniowe, zaniechanie higieniczne itp. Tego rodzaju redukcja szkód w pracy streetworkera ma charakter ciągły i spontaniczny¹⁸⁶.

Efektywność pracy streetworkera mierzona jest gotowością podjęcia przez osobę bezdomną czynności zmierzających do zmiany dotychczasowej sytuacji życiowej i zależy w dużej mierze od aktualnej sytuacji osoby bezdomnej. Rezultatem pracy streetworkerów jest również lokalizacja i stały kontakt z osobami bez-

186 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 334.

domnymi i ich rodzinami oraz monitoring miejsc niemieszkalnych, w których przebywają¹⁸⁷.

W procesie mierzenia efektów streetworkingu ważny jest fakt długofalowości procesu wychodzenia z bezdomności oraz indywidualne podejście do złożonych przypadków bezdomności. Rezultatami jednostkowymi są również profilaktyka bezdomności oraz wsparcie kierowane do osób doświadczających bezdomności, jak również ulepszenie dostępu do informacji o możliwościach otrzymania wsparcia czy przełamanie w osobach bezdomnych stereotypów na temat instytucji pomocowych.

Streetworking stanowi ponadto szansę na poprawę jakości życia i stanu zdrowia osób bezdomnych oraz okazję do włączenia do społeczeństwa osób wykluczonych. Wpływa on również na wzrost poczucia własnej wartości wśród osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej.

¹⁸⁷ R. Stenka, P. Olech, Ł. Browarczyk, *Podręcznik Model Gminny Wychodzenia z Bezdomności*, dz. cyt.

II. 5: Kampania przeciwdziałająca stereotypizacji osób bezdomnych (Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Częstochowie)

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Projekt pn.: „Zmieniając dotk, projektujesz lepsze jutro” współfinansowany z Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.

Nie mam swojego domu,
I'm homeless.

ale mam swoją wartość...
but I'm not worthless...

MIEJSKI OŚRODEK POMOCY SPOŁECZNEJ
w CZĘSTOCHOWIE

Źródło: Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Częstochowie

Il. 6: Kampania przeciwdziałająca zjawisku żebractwa (Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie w Gdańsku)

Okaż serce...
nie dawaj pieniędzy osobie żebrzącej
na ulicy, bo tam zostanie!
Pomagaj mądrze!

Potrzebujący otrzymają pomoc w:

- Miejskim Ośrodku Pomocy Rodzinie w Gdańsku
ul. Leczkowa 1A, 80-432 Gdańsk
tel. 58 342 31 50
www.mopr.gda.pl
- innych instytucjach i organizacjach pomocowych w Gdańsku

Źródło: Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie w Gdańsku

Sylwetka streetworkera bezdomności

Status prawny streetworkera nie został do tej pory nigdzie formalnie zdefiniowany. Nie ma też ustawowo wyodrębnionego zawodu streetworkera. Jego status prawny jest regulowany przez obowiązujące akty prawne, które jednak nie odnoszą się bezpośrednio do metody streetworkingu.

Streetworkerzy pracujący w ośrodkach pomocy społecznej najczęściej zatrudniani są jako pracownicy socjalni lub opiekunowie osób bezdomnych. W przypadku organizacji pozarządowych, pomimo zapisanej w umowie posady streetworkera, nie obowiązują formalne wymogi zatrudnienia „pomagacza”. Próba wprowadzenia standardów wraz z Gminnym Modelem Wychodzenia z Bezdomności nie doszła do skutku. Jednakże wnioski wysnute w czasie powstawania standardów są aktualnie podstawą funkcjonowania większości zespołów streetworkerskich w Polsce.

Streetworking to praca w relacji pomagania w często trudnych i niebezpiecznych warunkach¹⁸⁸. Ze względu na ten fakt potrzebne jest, aby prowadzona była ona w zespole. Zespół ten składa się z koordynatora i pozostałych streetworkerów pracujących w parach, w których pełnią funkcję lidera i asystenta.

188 Por. M. Czapnik, M. Kucińska, *Zagrożenia w pracy streetworkera bezdomności*, „Roczniki Teologiczne”, tom LXIV, nr 1/2017.

Koordynator często obejmuje rolę lidera w jednej z par. Do jego głównych zadań należą koordynacja wewnątrzspołecznej współpracy streetworkerów, a także kontakt z podmiotami zewnętrznymi. Koordynator odpowiedzialny jest również za planowanie, monitoring oraz ewaluację pracy zespołu. Jego rolą jest również organizowanie i prowadzenie zebrań zespołu. Ważną zasadą dotyczącą pracy w zespole streetworkerów jest ciągła gotowość do podjęcia nagłego działania w środowiskach i rejonach miasta różnych od monitorowanych na co dzień. Istotnym aspektem pracy zespołowej są również systematyczne, minimum cotygodniowe, spotkania, na których omawia się bieżące problemy i trudne przypadki, planuje dalszą pracę, uzupełnia prowadzoną dokumentację. Są też okazją do wymiany informacji w ramach koalicji pomiędzy organizacjami pozarządowymi i instytucjami zajmującymi się problematyką bezdomności na terenie danego miasta. Przykładem takiej koalicji może być „Partnerstwo lokalne na rzecz osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością na terenie Gminy Miasta Częstochowy”. Podczas comiesięcznych spotkań zrzeszających wszystkie wiodące podmioty związane z tematyką bezdomności, przedstawiana jest diagnoza stanu bezdomności pozaschroniskowej, sytuacja w ogrzewalni, placówkach oraz omawiane są bieżące problemy osób w kryzysie bezdomności. Wśród partnerów można wyróżnić: Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, Komendę Miejską Poli-

cji, Straż Miejską, Kuratora Okręgowego Sądu Okręgowego, Powiatowy Urząd Pracy, szpitale, Ośrodek Pomocy Osobom z Problemami Alkoholowymi, pogotowie ratunkowe, CIS-y, spółdzielnie mieszkaniowe oraz organizacje pozarządowe.

Streetworking wśród osób doświadczających bezdomności może być realizowany w trzech nurtach: samopomocowym – zwanym też neofickim, zawodowym oraz mieszanym. Nurt samopomocowy oparty jest na pracy osób, które doświadczyły bezdomności lub innego rodzaju wykluczenia społecznego. Warunkiem koniecznym do wykonywania zawodu jest ukończenie własnej terapii. Streetworking w tym podejściu może też stanowić swoistą kontynuację terapii uzależnień poprzez pomoc innym osobom uzależnionym. Wymagany jest także zakończenie procesu reintegracji społecznej polegającej na usamodzielnieniu mieszkaniowym, w przypadku osób doświadczających uprzednio bezdomności. Sugeruje się również, aby osoby te przed podjęciem pracy streetworkera wykonywały przez minimum dwa lata zawód niezwiązany z pomocą społeczną. Nurt zawodowy to praca osób o wysokich kwalifikacjach związanych z wykształceniem w zakresie nauk społecznych lub z zawodem pracownika socjalnego. Z kolei nurt mieszany to praca w oparciu o zespół zło-

żony z reprezentantów nurtu samopomocowego i zawodowego¹⁸⁹.

Zawód streetworkera wiąże się z szeregiem kwalifikacji zawodowych. W polskim streetworkingu podzielone są one na te, które odpowiadają wykształceniu, wiedzy specjalistycznej i doświadczeniu potencjalnego streetworkera – kwalifikacje formalne oraz kwalifikacje psychospołeczne, na które składają się cechy osobowościowe i postawa osobista. Pod względem wykształcenia brak jest wymagań w stosunku do streetworkerów reprezentujących nurt samopomocowy. Wykształcenie pomaturalne jest wymagane przy streetworkingu w nurcie zawodowym. Rekomendowanym wykształceniem w nurcie samopomocowym jest wykształcenie średnie. Wykształcenie wyższe w zakresie nauk społecznych to rekomendacja dla nurtu zawodowego. Wymagana praktyka zawodowa to praca w terenie z udziałem doświadczonego pracownika przez minimum 30 godzin. Rekomendowanym doświadczeniem zawodowym jest bezpośredni kontakt z człowiekiem w pracy na rzecz sektora pomocowego, świadectwa pracy i referencje dotyczące doświadczenia w pracy metodą streetworkingu. Obowiązkowym szkoleniem jest kurs streetworkera, zgodnie z ramowym programem nauczania dla kandydatów na streetworkerów wśród osób doświadczających

189 R. Stenka, P. Olech, Ł. Browarczyk, *Podręcznik Model Gminny Wychodzenia z Bezdomności*, dz. cyt., s. 292.

jących bezdomności, w zakresie nie krótszym niż 40 godzin szkoleniowych, kurs pierwszej pomocy oraz szkolenie BHP. Dodatkowo zaleca się kursy doskonalące warsztat streetworkera, takie jak kurs komunikacji interpersonalnej, warsztaty asertywności oraz kurs profilaktyki uzależnień. Wymaganą jest również znajomość obsługi komputera w stopniu podstawowym. Zaleca się też posiadanie umiejętności związanych z obsługą programów do opracowania dokumentacji, sprawozdawczości oraz przygotowania prezentacji. Rekomendowanym jest również posiadanie prawa jazdy¹⁹⁰. (Tab. 6)

Tab. 6. Kwalifikacje formalne streetworkera bezdomności

	Wymagane	Rekomendowane
Wykształcenie	Brak wymagań (nurt samopomocowy) Pomaturalne (nurt zawodowy)	Średnie (nurt samopomocowy) Wyższe w zakresie nauk społecznych (nurt zawodowy)
Doświadczenie zawodowe	Praktyka w terenie z osobami bezdomnymi pod okiem doświadczonego pracownika przez minimum 30 godzin	Doświadczenie w pracy metodą streetworkingu wśród osób bezdomnych, potwierdzone referencjami, świadectwami pracy Praca w sektorze pomocowym – bezpośredni kontakt z człowiekiem
Kursy, szkolenia	Obowiązkowe szkolenie dla kandydatów zgodnie	Kursy doskonalące warsztat streetworkera, np. kurs

¹⁹⁰ Tamże.

	z ramowym programem nauczania kursu dla kandydatów na streetworkerów pracujących z osobami bezdomnymi, jednak nie mniej niż 40 godzin szkoleniowych Kurs pierwszej pomocy Szkolenie BHP	komunikacji interpersonalnej, warsztaty asertywności, kurs profilaktyki uzależnień
Obsługa komputera (programy, poziom)	Tak, poziom podstawowy	Umiejętność wykorzystania programów komputerowych umożliwiających opracowanie dokumentacji, sprawozdawczości, prezentacji
Prawo jazdy	Nie	Tak
W przypadku osób mających własne doświadczenia z uzależnieniem wymogiem koniecznym powinno być ukończenie programu własnej terapii. W przypadku osób, które w przeszłości doświadczyły bezdomności, wymogiem koniecznym jest zakończenie procesu reintegracji społecznej, rozumiane jako osiągnięcie samodzielności życiowej. Wskazane jest, by osoba taka przed podjęciem pracy na stanowisku streetworkera, po osiągnięciu samodzielności przez minimum 2 lata pracowała w zawodzie niezwiązanym z pomocą społeczną.		

Źródło: R. Stenka, P. Olech, Ł. Browarczyk (red.), *Podręcznik Model Gminny Wychodzenia z Bezdomności*, Gdańsk 2014, s. 293.

Kwalifikacje psychospołeczne, na które zwraca się uwagę w trakcie procesu rekrutacji streetworkerów, to kompetencje takie jak: otwartość na innych, odporność na stres i wytrzymałość, dojrzałość emocjonalna, sumienność i samodzielność w działaniu oraz zaangażowanie i inicjatywa. Na podstawie tych cech należy stwierdzić, iż kandydat na streetworkera powinien umieć przekazywać szczere i autentyczne komunikaty, wykazywać empatyczne zrozumienie dla stanów emocjonalnych osób doświadczających bezdomności, a także gotowość dorozumienia ich reakcji. Streetworker powinien być również osobą odporną na stres, stawiając czoło problemom, dla których stara się znaleźć konstruktywne rozwiązanie. Powinien być zdrowy, wytrzymały psychicznie i fizycznie, zwłaszcza przy pokonywaniu dużych dystansów pieszo. Nie powinien zrażać się odstrasającym wyglądem i nieprzyjemnym zapachem swoich klientów, a także trudnymi warunkami atmosferycznymi, za to powinien konsekwentnie dążyć do realizacji wyznaczonych celów. Na podobne kwalifikacje zwraca uwagę również literatura zagraniczna, wyszczególniając zwłaszcza świadomość wysokiego stopnia zaangażowania emocjonalnego streetworkerów w swoją pracę.

W czasie rekrutacji zwraca się często uwagę także na to, czy potencjalny streetworker panuje nad swoimi emocjami i zachowuje odpowiedni dystans do zastanej sytuacji, czy jest osobą dojrzałą i odpowie-

działną. Streetworker powinien stawiać granice w sytuacji zagrożenia oraz samodzielnie rozwiązywać problemy, a także być sumiennym i samodzielnym. W razie problemów powinien zwrócić się o pomoc, konsultując ewentualne rozwiązania z osobami o większej wiedzy i doświadczeniu. Streetworker powinien być silnie zaangażowany w swoje działania i posiadać wysoką wewnętrzną motywację do wykonywania swojej pracy.

Kwalifikacje psychospołeczne to również umiejętności interpersonalne, takie jak: umiejętność nawiązywania kontaktu i budowania relacji, umiejętność rozwiązywania problemów i podejmowania racjonalnych decyzji, umiejętność motywowania, planowania i organizowania pracy, a także współpracy. Streetworker powinien umieć nawiązać kontakt z osobą doświadczającą bezdomności w miejscach niemieszkalnych, dopasowując sposób i styl wypowiedzi do klienta¹⁹¹. Na tej podstawie stopniowo buduje długotrwałe relacje. Potrafi słuchać, zadawać trafne pytania. W oparciu o przeprowadzoną diagnozę powinien odczytywać potrzeby osób doświadczających bezdomności, być asertywnym. Potrafi uszanować decyzje swoich klientów, nawet wtedy, kiedy jest świadomy szkody, jaka może być konsekwencją wy-

191 Por. J. Strączyński, *O biedronkach, surówce i F-16, czyli almanach częstochowskiego żargonu osób z problemem bezdomności*, „Edukacyjna Analiza Transakcyjna”, nr 6/2017.

boru adresata pomocy. Streetworker potrafi szybko ocenić sytuację, w której znajduje się klient oraz posiada wachlarz rozwiązań dostosowany do sytuacji, w której aktualnie znajduje się osoba doświadczająca bezdomności. Streetworker powinien motywować do pozytywnych zmian w życiu. Powinien efektywnie planować i organizować swoją pracę, nie wymagając przy tym bezpośredniego nadzoru. Powinien posiadać umiejętność tworzenia sieci współpracy poprzez tworzenie pozytywnych relacji z instytucjami i organizacjami zajmującymi się tematyką bezdomności oraz tworzyć współpracę wewnątrz swojego zespołu¹⁹². W przypadku organizacji pozarządowych, przy rekrutacji, większą wagę przywiązuje się do odpowiednich predyspozycji psychospołecznych niż do formalnego wykształcenia. Praca w instytucjach wiąże się często z koniecznością posiadania wykształcenia lub zawodu pracownika socjalnego¹⁹³. Praca w organizacji pozarządowej bądź przy podmiocie prywatnym daje streetworkerom możliwość łatwiejszego dostosowania się do potrzeb osób w kryzysie bezdomności, często poprzez ograniczenie biurokratyzacji do potrzebnego minimum. Jest też związana z większą niezależnością od procedur oraz większą elastycznością pod kątem formy zatrudnienia (praca na zlecenie, wolontariat itp.). Streetworking w instytucjach samorządowych oznacza często stabilność zatrudnie-

192 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt, s. 100-101.

193 Tamże, s. 37-38.

nia oraz większe uprawnienia wynikające z ochrony prawnej i działania systemowego. Model zawodowy obecny jest zarówno w ośrodkach pomocy społecznej, jak i w organizacjach pozarządowych i stanowi obecnie wiodącą formę streetworkingu w naszym kraju.

Etapy streetworkingu

Praca streetworkera, polegająca na docieraniu do pozaschroniskowych środowisk osób doświadczających bezdomności, ze względu na swoją dynamikę, nie może zostać podporządkowana schematom działania. Jednak nie jest ona pozbawiona planu porządkującego każdy dzień pracy streetworkera¹⁹⁴. W procesie tym uwzględnia się takie obszary działania jak: badanie i poznanie środowiska, podczas którego streetworkerzy poszukują i docierają do miejsc niemieszkalnych oraz uzyskują potrzebne informacje na ich temat, monitoring miejsc niemieszkalnych, podczas którego streetworkerzy wchodzą samodzielnie do środowisk na podstawie wiedzy i umiejętności wcześniej zdobytych, pierwszy kontakt i próba nawiązania relacji, budowanie i utrzymywanie relacji, a następnie na jej podstawie tworzenie planu opartego na wcześniej przeprowadzonej diagnozie potrzeb, wykorzystującego potencjał klienta oraz realizowanego

194 Por. *Dimensions of Promising Practice for Street Outreach Supports in Ending Homelessness – research report*, Calgary Homeless Foundation: Calgary 2013, s. 13-14.

w jego własnym tempie oraz zakończenie relacji, zwane również wygaszeniem kontaktu z osobą bezdomną. Streetworkerzy podejmują ponadto działania mające na celu ochronę życia i zdrowia klientów, czyli tzw. Interwencje oraz działają na rzecz zminimalizowania negatywnych skutków szkodliwych i ryzykownych zachowań, co wchodzi w zakres tzw. redukcji szkód.

Il. 7: Obszary działań streetworkera

Źródło: R. Stenka, P. Olech, Ł. Browarczyk red., *Podręcznik Model Gminny Wychodzenia z Bezdomności*, Gdańsk 2014, s. 277.

Badanie środowiska może mieć wydźwięk teoretyczny, w którym streetworker przeprowadza diagnozę terenu pod kątem historycznym, społecznym, architektonicznym i kulturowym, ze szczególnym

uwzględnieniem problemów społecznych, w tym bezdomności. Etap ten zawiera również aspekt praktyczny, polegający na ocenie potencjalnych miejsc przyszłej pracy streetworkera po bezpośrednim wyjściu na ulicę. Stwarza to możliwość oszacowania intensyfikacji działań w poszczególnych dzielnicach miasta. Ważnym punktem jest również rozeznanie specyfiki każdej dzielnicy i rejonu pracy przez każdą parę streetworkerów, aby w razie absencji którejkolwiek z nich, pozostałe zespoły mogły pozostać w ciągłości pracy. Etap badania środowiska wiąże się również z ustanowieniem hierarchii ważności dzielnic, biorąc pod uwagę specyfikę nowo powstałych osiedli, dzielnice skrajnej nędzy oraz osiedla, na których występują ogródki działkowe. Streetworkerzy, badając środowisko, zbierają również zastane mapy miejsc niemieszkalnych utworzone przez podmioty, które wcześniej zajmowały się pomocą osobom doświadczającym bezdomności w danym mieście¹⁹⁵.

Przykładem mapy miejsc niemieszkalnych jest Elektroniczna Mapa Bezdomności, opracowana za pomocą platformy Google Maps przez częstochowskich streetworkerów, na której zaznaczane są wszystkie pozainstytucjonalne środowiska osób bezdomnych, jak również miejsca niemieszkalne, które stanowią potencjalne nowe środowiska. Każde miejsce opatrzone jest opisem, w którym zwraca się

195 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 170.

szczególną uwagę na grożące niebezpieczeństwa oraz na aktualną sytuację osób doświadczających bezdomności. Miejsca, w których istnieje wysokie ryzyko zagrożenia życia lub utraty zdrowia oznaczane są kolorem czerwonym. Zgodnie z tą zasadą pozostałe punkty oznaczone są kolorami pomarańczowym, gdzie niebezpieczeństwo jest mniejsze oraz zielonym, które oznaczają miejsca najmniejszej potrzeby intensywnego monitoringu. Białe punkty oznaczają miejsca historyczne. Dostęp do mapy posiadają wszystkie podmioty zajmujące się problematyką bezdomności na terenie Częstochowy (Il. 8). Opis mapy miejsc niemieszkalnych jako narzędzia pracy streetworkera został umieszczony w sekcji „Wyposażenie streetworkera i zagrożenia towarzyszące pracy w miejscach niemieszkalnych”.

Streetworkerzy zapoznają się również z rolą, obowiązkami i możliwościami oraz nawiązują współpracę z organizacjami i instytucjami zajmującymi się pomocą osobom w kryzysie bezdomności¹⁹⁶.

Potencjalne miejsca przebywania osób doświadczających bezdomności porządkuje typologia ETHOS. W kategorii 1.1 można odnaleźć miejsca bez dachu, czyli kanały, dworce, parki, zsypy, śmietniki, klatki schodowe i inne miejsca niemieszkalne. Pod numerami 11.1, 11.2 i 11.3 znajdują się miejsca takie jak: altanki, mobilne domy, baraki i kontenery.

¹⁹⁶ M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 170.

Oprócz wyżej wymienionych miejsc, streetworkerzy muszą pamiętać o monitoringu marketów, centrów handlowych, galerii, złomowisk, dworców kolejowych i autobusowych, lotnisk, plaż, stacji metro, skupisk ludzi w centrach miast, parkingów, wiat i przystanków autobusowych¹⁹⁷.

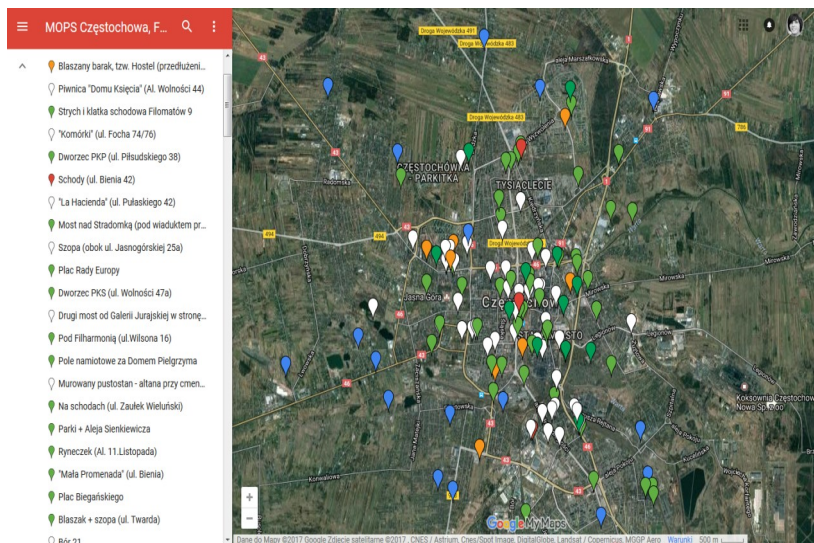
Etap drugi, obecność w terenie, polega na regularnym i cyklicznym monitoringu miejsc niemieszkalnych. Streetworkerzy zaznaczają w ten sposób swoją obecność na danym terenie, systematycznie obserwują środowisko oraz dokonują aktualizacji mapy miejsc przebywania osób w kryzysie bezdomności w danym mieście. W tym celu często korzysta się z techniki tzw. Włóczenia się (ang. *loitering*).

Warto raz jeszcze podkreślić, iż streetworking stanowi proces działania, dlatego na tym etapie pojawiają się również elementy opisywane przy okazji badania środowiska, jak chociażby identyfikowanie nowych miejsc niemieszkalnych. Obecność w środowisku to także działania dotyczące edukacji społeczności lokalnej na temat zjawiska bezdomności, jak również aktywny udział w partnerstwie lokalnym poprzez spotkania ze służbami, instytucjami i organizacjami pozarządowymi. Rekomendowanymi dokumentami, jakimi powinien dysponować streetworker przed rozpoczęciem pracy na tym etapie, są: mapa

197 R. Stenka, P. Olech, Ł. Browarczyk (red.), *Podręcznik Model Gminny Wychodzenia z Bezdomności*, dz. cyt., s. 277.

miejsc niemieszkalnych, spis instytucji wchodzących w skład sieci wsparcia na rzecz osób bezdomnych, karty pracy, karty kontaktu, raporty z pracy.

Il. 8: Elektroniczna Mapa Bezdomności Pozaschroniskowej

Źródło: Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy „Agape” w Częstochowie

Kolejną fazą pracy streetworkera jest nawiązanie kontaktu i bezpośrednia relacja z osobą doświadczającą bezdomności¹⁹⁸. W tym miejscu streetworker często musi wykazać się dużą roztropnością, aby rozpoznać w danym człowieku osobę w kryzysie bezdomności. Nie zawsze bowiem bezdomność wiąże się

198 Por. County of San Diego, *Homeless Outreach Worker (HOW) Best Practices*, https://www.sandiegocounty.gov/content/dam/sdc/hsa/programs/bhs/TRL/TRL%20Section%202/HOW_BestPractices.pdf, (dostęp: 11.09.2019), s. 5.

z niechlujnym ubraniem, nieprzyjemnym zapachem i problemem alkoholowym, a uznanie osoby mającej swoje lokum za bezdomną może zostać odebrane jako obraźliwe. Ważnym jest, aby osoba wspierająca w pierwszym kontakcie dokładnie opisała swoją misję i cel swojej pracy przy jednoczesnym zachowaniu szacunku w stosunku do adresata rozmowy. Wiąże się to z obawą o utrudniony początek relacji z osobą w kryzysie bezdomności, spowodowany często złymi doświadczeniami w kontakcie z instytucjami pomocy społecznej. Poprzez kontakt z osobą doświadczającą bezdomności, streetworker poznaje historię klienta oraz diagnozuje potrzeby adresata pomocy. Pierwszy kontakt może mieć postać interwencji podjętej w celu ratowania życia lub też po prostu rozmowy informująco-wspierającej. Po każdej rozmowie streetworker dokumentuje podjęte działania poprzez uzupełnianie karty kontaktu¹⁹⁹.

Długotrwały proces, jaki stanowi budowanie relacji z osobą doświadczającą bezdomności, sprawia, że na efekty można czekać kilka miesięcy, a nawet kilka lat. Pogłębiona relacja ma miejsce wtedy, kiedy osoba w kryzysie bezdomności decyduje się na realizację ułożonego wspólnie ze streetworkerem planu pomocy. Proces reintegracji nie może się jednak rozpocząć po jednorazowej wizycie. Budowanie relacji to proces, który polega na współpracy pomiędzy stre-

199 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 172-173.

etworkerem a osobą doświadczającą bezdomności. Streetworker jawi się tutaj w roli pomostu pomiędzy instytucjami pomocy społecznej a osobą w kryzysie bezdomności. Nie tylko wpływa na motywację do zmiany stylu życia osób doświadczających marginalizacji, ale przyczynia się również do obalania stereotypów dotyczących pomocy społecznej i pomagających. Dlatego, w celu optymalizacji pracy, postawa streetworkera powinna stanowić balans pomiędzy sztywnymi zasadami i biurokratyczną rzeczywistością wielu urzędników a skrajnym spoufalaniem się poprzez bycie „kumplem” osób doświadczających bezdomności. Na podstawie relacji z osobą doświadczającą bezdomności opracowywany jest – wspólnie z klientem – plan działania, którego celem jest poprawa aktualnej sytuacji osoby w kryzysie bezdomności. Tworzenie planu oraz jego realizacja oparte są na pełnej akceptacji przez samego klienta. Plan powinien uwzględniać jego potencjały i możliwości oraz realizację w tempie dostosowanym do osoby zainteresowanej. Brak relacji z klientem nie zwalnia streetworkera z obowiązku podtrzymania kontaktu z osobą przebywającą w miejscach niemieszkalnych²⁰⁰.

W trakcie nawiązywania relacji streetworker powinien dostosować zakres planowanych działań do rzeczywistych potrzeb osoby zainteresowanej. Streetworker cyklicznie odwiedza miejsca niemieszkalne,

²⁰⁰ M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 174-176.

udzielając informacji na temat możliwości pomocowych, oferując wsparcie w chwilach kryzysu i motywując do zmiany stylu życia poprzez realizację wspólnie ułożonego planu pomocy. W planie tym powinny znaleźć się elementy takie jak: uregulowanie spraw formalnych, w tym wyrobienie dowodu osobistego i innych dokumentów oraz rejestracja w PUP, zadbanie o kwestie dotyczące sfery zdrowotnej, w tym wizyty lekarskie i towarzyszenie do gabinetu lekarskiego, kooperacja z instytucjami pomocy społecznej polegająca na kontakcie z pracownikiem socjalnym i staraniu się o zmianę miejsca pobytu z miejsca niemieszkalnego na placówkę.

Zakończenie relacji z osobą w kryzysie bezdomności to dla streetworkera przekazanie sprawy w płynny sposób, i na ile to możliwe – bezstresowo – do bardziej zaawansowanej instytucji pomocy, adekwatnej do zastanej sytuacji. Często łączy się to z towarzyszeniem osobom w sytuacji bezdomności do miejsc noclegowych. Do zakończenia relacji osoba doświadczająca bezdomności powinna być stopniowo przygotowana, aby było ono procesem świadomym, ponieważ niesie to za sobą naturalne w tej sytuacji emocje, takie jak: lęk, stres, obawa. Klient powinien być również wspierany w nowej sytuacji do momentu wygaszenia kontaktu²⁰¹.

201 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 176-177.

W przypadku braku chęci osoby bezdomnej do zmiany sytuacji życiowej oraz braku możliwości podjęcia bezpośredniego działania pomocowego, streetworker może zastosować środki mające na celu zminimalizowanie szkód i zagrożeń związanych z rozmaitymi problemami społecznymi. Redukcja szkód, w przypadku bezdomności, skupia się na ograniczeniu negatywnych konsekwencji uzależnień, zarówno od alkoholu, jak i innych substancji psychoaktywnych, zaniedbania higienicznego, nieprawidłowych nawyków żywieniowych, długotrwałego wystawienia na złe warunki atmosferyczne, ryzykownych zachowań seksualnych. Praca streetworkera na tym polu polega na pokazywaniu, informowaniu, pomaganiu, bez wyręczania. Jest też realizowana w sposób ciągły i spontaniczny, będąc bezpośrednią i często natychmiastową odpowiedzią na zachowania ryzykowne klientów. Działania podjęte w ramach redukcji szkód wymagają od streetworkera głębokiego poszanowania woli osoby do zachowania stylu życia, który można określić mianem degradującego. Streetworker uświadamia osoby w kryzysie bezdomności o zagrożeniach i konsekwencjach autodestrukcyjnych zachowań, niekiedy w oparciu o pomoc specjalistów. Wszystko to, aby zapobiegać lub odraczać w czasie skutki ryzykownych zachowań oraz aby dać klientowi dodatkowy czas do przemyśleń nad zmianą stylu ży-

cia i skorzystania z możliwości pomocowych proponowanych przez streetworkera²⁰².

Redukcja szkód to także minimalizowanie zagrożeń związanych z miejscem przebywania osoby doświadczającej bezdomności pozaschroniskowej. Na zdjęciu poniżej (Il. 9) zaprezentowano przykład redukcji szkód na rzecz osoby w kryzysie bezdomności przebywającej w przestrzeni pod schodami budynku użyteczności publicznej, która pomimo wieloletnich prób podjęcia działań pomocowych, wciąż trwała w warunkach zagrażających życiu, zwłaszcza w okresie mrozów, narażona szczególnie na działanie wiatru. Częstochowscy streetworkerzy, w ramach minimalizowania strat, ustawili wzdłuż posłania klienta ścianę złożoną ze znalezionych okien i drzwi. Dzięki temu temperatura w przestrzeni pod schodami znacząco wzrosła.

Okres świadczenia usługi streetworkingu jest uwarunkowany wynikiem wcześniejszej diagnozy środowiska osób przebywających poza placówkami oraz powinien wiązać się z lokalnymi uwarunkowaniami dotyczącymi problematyki bezdomności. Uzałężnione jest to m. in. Od czasu występowania zjawiska bezdomności pozaschroniskowej. Streetworking może być zatem realizowany w trzech okresach czasu: całorocznie, co ma miejsce najczęściej w dużych

202 R. Stenka, P. Olech, Ł. Browarczyk red., *Podręcznik Model Gminny Wychodzenia z Bezdomności*, dz. cyt., s.282-283.

gminach, jak również w gminach mniejszych posiadających np. placówki penitencjarne; sezonowo, co cechuje gminy atrakcyjne turystycznie i okresy wzmożonego ruchu w okresach wakacyjnych; oraz incydentalnie (akcyjnie), co charakteryzuje sytuacje organizowania dużych, kilkudniowych imprez masowych. W streetworkingu całorocznym rekomendowane jest zatrudnienie pracowników na umowę o pracę, przez siedem dni w tygodniu. Wiąże się to z potrzebą stałego monitoringu sytuacji osób przebywających w miejscach niemieszkalnych. Streetworking sezonowy to forma pomocy, która nie daje możliwości osiągnięcia rezultatów podobnych do otrzymywanych w przypadku działań całorocznych, takich jak budowanie relacji oraz stymulowanie procesu zmiany i ma na celu oferowanie pomocy doraźnej. Streetworking akcyjny jest zaś związany z cyklicznymi imprezami wielodniowymi, takimi jak festiwale, jarmarki, mistrzostwa sportowe. Nie powinien być on kojarzony z okresami zimowymi, kiedy niekorzystna pogoda nie przyciąga osób w kryzysie bezdomności.

Również czas pracy i forma zatrudnienia streetworkerów powinny być poprzedzone diagnozą środowiska osób przebywających w miejscach niemieszkalnych. Rekomendowaną formą zatrudnienia streetworkera jest umowa o pracę na pełny etat. Streetworker może być zatrudniony w trzech wariantach systemu czasu pracy: podstawowym, równoważonym

oraz zadaniowym. Żaden z nich nie przewiduje jednak pracy ponad przyjętą normę²⁰³.

Il. 9: Przykład redukcji szkód w jednym z miejsc niemieszkalnych

Źródło: zasoby własne

Streetworker swoje zadania może realizować w dni powszednie, weekendy i dni świąteczne. Praca w ciągu dnia może być realizowana od godzin poran-

²⁰³ Tamże, s. 289-290.

nych dopopołudniowych, jak również od południa do godzin wieczornych. Optymalnym rozwiązaniem dla pracy w tych okresach dnia jest rotacja streetworkerów, co pozwala na ciągły monitoring miejsc niemieszkalnych. Praca w godzinach nocnych wskazana jest w miejscach, w których kontakt z osobami tam przebywającymi nie jest możliwy w ciągu dnia. Rekomenduje się, żeby ze względów bezpieczeństwa patrole nocne były realizowane wraz ze służbami mundurowymi²⁰⁴.

Usługa streetworkingu powinna być świadczona do momentu zmiany miejsca pobytu i braku możliwości zlokalizowania danej osoby doświadczającej bezdomności, zmiany sytuacji życiowej na lepsze lub do momentu zgonu osoby w kryzysie bezdomności.

Wyposażenie streetworkera i zagrożenia towarzyszące pracy w miejscach niemieszkalnych

Narzędzia pracy streetworkera to wszystkie instrumenty i środki potrzebne pracownikowi do realizacji działań podejmowanych wobec osób doświadczających bezdomności²⁰⁵. Nie stanowią one darów

204 R. Stenka, P. Olech, Ł. Browarczyk (red.), *Podręcznik Model Gminny Wychodzenia z Bezdomności*, dz. cyt., s. 288-289.

205 Por. J. Strączyński, *Brakujące ogniwo*, w: Ż. Pacud, P. Wodo (red.), *Innowacyjne Metody Przeciwdziałania Wykluczeniu Społecznemu*,

czy dóbr przeznaczonych do rozdania osobom w kryzysie bezdomności, lecz są to narzędzia do podniesienia jakości, efektywności oraz bezpieczeństwa pracy. Choć pomoc streetworkera nie powinna przybierać formy rozdawnictwa odzieży i żywności, to jednak w sytuacjach kryzysowych, zwłaszcza w trakcie zimowych akcji, dopuszczalne jest zaopatrywanie osób doświadczających bezdomności w koce i gorący posiłek. Dostarczanie żywności i innych dóbr odbiera możliwość samostanowienia i włożenia przez osobę bezdomną wysiłku w proces pomocowy. Stąd streetworkerzy w rozmowie informującej wskazują najbliższe punkty wydawania posiłków oraz sposób dotarcia do nich.

Wyposażenie streetworkera stanowią dwa rodzaje narzędzi – materialne i niematerialne. Narzędzia materialne to te, które w sposób bezpośredni i fizyczny ułatwiają wykonywaną przez streetworkera pracę. Niematerialne narzędzia wpływają natomiast pośrednio na podnoszenie jakości działań. Zdecydowaną większość czasu swoją pracę streetworker przeprowadza w terenie, dlatego aby być samowystarczalnym powinien posiadać przy sobie wszystkie potrzebne mu narzędzia²⁰⁶.

Pierwszym podstawowym narzędziem materialnym jest możliwość przemieszczania się w ramach terenu wyznaczonego streetworkerowi. Najczę-

Fundacja Świętego Barnaby: Częstochowa 2014, s. 71.
206 Tamże, s. 164.

ściej możliwość tę stanowi zakup biletu miesięcznego. Jest on konieczny, zwłaszcza jeśli streetworker swoim działaniem obejmuje całe miasto. Ważnym elementem pracy jest również posiadanie biletów dla klientów, co zapewnia możliwość towarzyszenia do placówki i innych miejsc pomocowych, zwłaszcza dla osób doświadczających bezdomności z problemem ruchowym. Dużym udogodnieniem w pracy streetworkera jest również dostęp do transportu samochodowego. W okresie wiosenno - letnim rozwiązaniem może być również praca na rowerach²⁰⁷.

Najwygodniejszą i najpraktyczniejszą formą przenoszenia wszystkich narzędzi materialnych streetworkera jest plecak. Powinien być odpowiednio profilowany, z usztywnioną tylną ścianą, co wpływa pozytywnie na wygodę noszenia oraz zapobiega gniciu dokumentów. Ciężar plecaka wraz z zawartością powinien być dostosowany do sił pracownika oraz do długości patrolu. Warto przy tym wykorzystać fakt pracy w zespole i rozmieszczeniu ciężaru na dwie osoby²⁰⁸.

Bardzo korzystną formą przekazania informacji osobie doświadczającej bezdomności jest ulotka, zawierająca wszystkie dane teleadresowe organizacji zajmujących się pomocą osobom w kryzysie bezdomności na terenie danego miasta. Informacje podane

207 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 165.

208 Tamże, s. 166.

w tej formie są znacznie bardziej czytelne i przyciągające uwagę²⁰⁹.

Pomimo iż narzędzia biurowe są nieodzowne w pracy terenowej streetworkera, powinny być ograniczone do niezbędnego minimum, ze względu na ograniczone możliwości ich przenoszenia i organizowania. W skład zestawu narzędzi biurowych mogą wchodzić: długopis, ołówek, teczka do gromadzenia wniosków, skierowań, kart pierwszego kontaktu i innych dokumentów, notatnik z kalendarzem do notowania bieżących informacji oraz ulotki²¹⁰.

Ze względu na konieczność prowadzenia dokumentacji, która często bywa trudna do sporządzenia w terenie, streetworkerzy powinni posiadać swoje miejsce w biurze, które pozwoli im na swobodne uzupełnienie dokumentów.

Najczęściej spotykanymi dokumentami są: raporty i sprawozdania zawierające ilościowe i jakościowe informacje dotyczące realizowanego działania, karty kontaktu, mapy miejsc niemieszkalnych, plan pracy stanowiący rozkład dyżurów streetworkerów, rejestr osób bezdomnych, czyli alfabetyczny spis osób doświadczających bezdomności, rejonizacja pracy, systematyzująca pracę oraz jej cykliczność w poszczególnych rejonach oraz notatki służbowe przygotowywane na bieżąco (często w formie elektronicznej)

209 Por. J. Strączyński, *Brakujące ogniwo*, dz. cyt., s. 71.

210 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 166-167.

i adnotacje tworzone przy okazji współpracy ze służbami gminnymi oraz po interwencjach.

Mapa miejsc niemieszkalnych, stanowiąca jedno z najważniejszych narzędzi pracy streetworkera, pozwala na poznanie skali bezdomności pozaschroniskowej oraz miejsc przebywania osób doświadczających bezdomności pozainstytucjonalnej²¹¹. Na tej podstawie możliwe jest stworzenie planu pomocy oraz współpraca z innymi podmiotami zajmującymi się pomocą osobom doświadczającym bezdomności. Dostęp do mapy powinny mieć wszystkie służby działające na rzecz osób w kryzysie bezdomności, co pozwala na ograniczenie liczby zamarznięć w okresie zimowym. Mapa miejsc niemieszkalnych powinna być również na bieżąco aktualizowana (co najmniej raz w miesiącu). Warto, aby mapa zawierała informacje takie jak: miasto, dzielnica, dokładny adres lub opis miejsca, wskazówki dotarcia do punktu, kategorię (pustostan, działka, wiata, piwnica, zsyp, park itp.) oraz informacje dotyczące bezpieczeństwa i jakości pracy w danym miejscu, takie jak obecność psów czy duże skupiska ludzi. Na mapie miejsc powinny się również znaleźć informacje dotyczące komisariatów policji, straży miejskiej oraz filii ośrodków pomocy społecznej. Podstawową formą mapy jest tabela, jed-

211 Por. J. Strączyński, *Narzędzia częstochowskiego streetworkera: Job First, Elektroniczna Mapa Bezdomności, Diagnoza Bezdomności Pozaschroniskowej*, dz. cyt., s. 76.

nak może ona przybrać formę ściennej mapy geograficznej czy wspomnianej wyżej Elektronicznej Mapy Bezdomności²¹².

Należy jednak pamiętać, iż dokumentacja ma być jedynie narzędziem pracy streetworkera, a nie jej przedmiotem. Powinna być dostosowana do dynamiki i elastyczności pracy streetworkera oraz ograniczona do minimum potrzebnego do efektywniejszej pracy w terenie i współpracy na rzecz partnerstwa lub koalicji. Dokumentacja potrzebna jest m. in. do utrzymania ciągłości i systematyki streetworkingu, koordynowania pracy, monitoringu sytuacji osoby doświadczającej bezdomności oraz do sporządzania sprawozdań. Gdy streetworking realizowany jest jako działanie projektowe, pracownik może być zobowiązany do przygotowania dodatkowej dokumentacji. Jej celem jest kontrola i weryfikacja właściwego wykonania usługi oraz ewaluacja dotychczasowej pracy.

Kolejnym nieodzownym elementem wyposażenia streetworkera jest telefon komórkowy²¹³. Dzięki niemu streetworkerzy mają możliwość kontaktu z podmiotami zajmującymi się problemem bezdomności w danym mieście oraz możliwość wezwania pomocy. Dzięki dostępowi do Internetu streetworker może sprawdzić istotne dla planowania pomocy in-

212 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 157-161.

213 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 167.

formacje, jak na przykład godzinę odjazdu pociągu czy numery telefonu do gmin właściwych. Telefon może również służyć jako notatnik oraz narzędzie do aktualizacji mapy bezdomności w formie elektronicznej.

Do pracy streetworkera wykorzystuje się również identyfikator czy też legitymację streetworkera, na których znajduje się zdjęcie pracownika wraz z jego danymi oraz informacjami na temat instytucji zatrudniającej. Na tylnej stronie legitymacji mogą być zamieszczone również dane teleadresowe, takie jak telefony alarmowe czy kontakt z instytucjami i organizacjami. Streetworker nie powinien legitymować się identyfikatorem w trakcie rozmowy z osobą doświadczającą bezdomności, ale raczej korzystać z niego przy współpracy ze służbami²¹⁴. Identyfikatorem streetworkera pracującego w ośrodkach pomocy społecznej jest często legitymacja pracownika socjalnego.

Do podstawowego wyposażenia streetworkera wlicza się również apteczkę zawierającą: rękawiczki, bandaż, plastry, płyn do odkażania skóry, ustnik do sztucznego oddychania oraz żel do dezynfekcji rąk. Choć streetworkerzy nie powinni zmieniać opatrunków osobom w kryzysie bezdomności w terenie, ze względu na brak sterylności i odpowiednich warunków otoczenia, to zawsze mogą pozostawić materiały

²¹⁴ Tamże, s. 167.

opatrunkowe do własnego użytku. Potrzeba opatrywania ran generuje również konieczność posiadania przez streetworkerów odpowiednich kwalifikacji w zakresie udzielania pierwszej pomocy. Nowa gałąź streetworkingu tzw. streetworking medyczny może skupiać wokół siebie wyłącznie personel medyczny, jak w przypadku krakowskiej Fundacji „Przystań Medyczna”²¹⁵.

Ze względu na pracę, która odbywa się przede wszystkim w terenie, streetworkerzy powinni posiadać dopasowaną do warunków pogodowych odzież. Przede wszystkim powinna być to odzież wierzchnia odporna na działanie opadów, tak jak na przykład kurtka z membraną gore-tex oraz nieprzemakalne, wygodne buty²¹⁶.

Gaz pieprzowy jest jednym z rodzajów legalnej broni, której mogą używać streetworkerzy w czasie swojej pracy. Powinien być stosowany jedynie w realnych sytuacjach zagrożenia życia lub zdrowia, przy jednoczesnym zawiadomieniu o zdarzeniu służb

215 Por. M. Gajda, *Medycy ulicy*, w: P. Olech, L. Węsierska-Chyc, J. Wilczek (red.), *Streetworking, mieszkania, współpraca. Dobre praktyki w pomocy osobom bezdomnym*, dz. cyt., s. 47-52; F. De La Cruz, C. Brehm, J. Harris, *Transformation in family nurse practitioner students' attitudes toward homeless individuals after participation in a homeless outreach clinic*, „Journal of American Academy of Nursery Practice”, nr 16/2004, s. 547-54.

216 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 166.

mundurowych. Częściej stosowany jest przeciwko zwierzętom, takimi jak dzikie psy, niż przeciwko ludziom.

Jednym z bardzo praktycznych aspektów wyposażenia streetworkera jest posiadanie latarki. Sprawdza się ona zazwyczaj w ciemnych piwnicach, bunkrach, strychach czy w węzłach ciepłowniczych. Powinna być względnie mała i lekka, aby nie powodowała dyskomfortu podczas wielogodzinnego noszenia. Latarka może również służyć jako narzędzie samoobrony²¹⁷.

Scyzoryk może okazać się przydatnym narzędziem, zwłaszcza przy zamkniętych drzwiach prowadzących do ogródków działkowych, czy też w trakcie przecinania sznurków grodzących dziury w płotach. Nie wolno stosować go w celach obronnych²¹⁸.

Do narzędzi niematerialnych niezbędnych w pracy streetworkera można zaliczyć: supervizję, sieć koalicjantów, wsparcie merytoryczne, monitorowanie i nadzór oraz szkolenia²¹⁹.

W związku z dominującym wpływem predyspozycji osobowościowych w procesie rekrutacji na streetworkera, które górują nad wykształceniem, ważnym merytorycznie aspektem przygotowawczym jest szkolenie w zakresie metodycznym. Szkolenie za-

²¹⁷ Tamże, s. 71.

²¹⁸ M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 168.

²¹⁹ Tamże, s. 164.

kląda uzyskanie szczegółowej wiedzy i umiejętności na temat pracy na rzecz osób dotkniętych marginalizacją społeczną. Jest punktem obowiązkowym, z wyłączeniem sytuacji, w której kandydat na streetworkera posiadał już potrzebne kwalifikacje u poprzednich pracodawców, co potwierdza odpowiednimi referencjami. Kurs na streetworkera obejmuje minimum 40 godzin szkoleniowych połączonych z praktyką obejmującą co najmniej 30 godzin pracy w terenie. Takie kursy organizowane są zwykle przez trenerów streetworkingu w ramach działalności danej organizacji. Przykładem takiego projektu jest też realizowany wspólnie przez Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta i Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności w 2019 roku projekt szkoleniowy „Akademia Streetworkingu”.

Ponadto, warto aby streetworker ciągle doskonalił swój warsztat pracy, uczestnicząc w dodatkowych szkoleniach. Przykładem mogą być: kurs profilaktyki uzależnień, trening komunikacji interpersonalnej, kurs samoobrony, kurs pierwszej pomocy, trening zachowań asertywnych itp.

Ze względu na szeroki wachlarz zagrożeń, cechujący pracę metodą streetworkingu, ważne jest użycie również niematerialnych narzędzi, wśród których nie może zabraknąć superwizji. Zgodnie z definicją superwizja to „proces uczenia się i ciągłego rozwoju zawodowego służący wzmacnianiu profesjonal-

nych kompetencji poprzez poszukiwanie źródeł trudności w pracy i możliwości ich pokonania. Jest to profesjonalny dialog, w którym omawiane są kwestie poznawcze, emocjonalne i etyczne wynikające z trójstronnej relacji pomiędzy klientem, pracownikiem i placówką, umożliwiający praktykom refleksję nad jakością swej pracy”²²⁰. Superwizja w streetworkingu jest przede wszystkim środkiem do zwiększenia efektywności pracy streetworkera, przyczynia się do jego rozwoju zawodowego, autorefleksji, wypracowania planów zmiany działań oraz służy odreagowaniu emocjonalnemu. Celem superwizji jest pomoc w spojrzeniu na doświadczenie pracy z osobą w kryzysie bezdomności wraz ze specjalistą oraz na ewentualne przeszkody ze strony streetworkera i jego klienta, a przez to na podniesieniu jakości świadczonych usług oraz zapobieganiu wypaleniu zawodowemu. Dzięki superwizji streetworker otrzymuje poszerzenie perspektywy postrzegania wybranego problemu oraz możliwość trafniejszej diagnozy i nowych strategii w wykonywanej przez siebie pracy. Superwizorem powinna być osoba będąca jedynie konsultantem, która nie jest zatrudniona w danej instytucji czy organizacji²²¹.

220 Por. M. Łuczyńska, A. Olech, *Wprowadzenie do superwizji pracy socjalnej*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich: Warszawa 2013, s. 7.

221 R. Stenka, P. Olech, Ł. Browarczyk red., *Podręcznik Model Gminny Wychodzenia z Bezdomności*, dz. cyt., s. 291.

Do narzędzi niematerialnych zalicza się również ewaluację i monitoring. Ewaluacja według definicji to „ocena wartości interwencji publicznej dokonana przy uwzględnieniu odpowiednich kryteriów (skuteczności, efektywności, użyteczności, trafności i trwałości) i standardów. Osąd dotyczy zwykle potrzeb, jakie muszą być zaspokojone w wyniku interwencji oraz osiągniętych efektów. Ewaluacja oparta jest na specjalnie w tym celu zebranych i zinterpretowanych informacjach za pomocą odpowiedniej metodologii”²²². W kontekście pracy streetworkera, ewaluacja jest osądem skuteczności, użyteczności, trwałości i trafności interwencji streetworkera. Ewaluowana może być cała praca lub jej część, jak na przykład dokumentacja czy tworzenie mapy miejsc niemieszkalnych. Może być ona realizowana wewnętrznie, czyli przez koordynatora streetworkerów, zewnętrznie – przez zleceniodawcę usługi, jak również przez wyspecjalizowaną do tego celu instytucję. Celem ewaluacji jest usprawnienie realizacji zadania, określenie rezultatów oraz skuteczniejsze planowanie przyszłych działań²²³.

Monitoring „to proces systematycznego zbierania i analizowania ilościowych i jakościowych infor-

222 Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, *Program Operacyjny Kapitał Ludzki. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego: Warszawa 2007.

223 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 192-193.

macji na temat wdrażanego projektu w aspekcie finansowymi rzeczowym”²²⁴. Celem monitoringu jest zapewnienie zgodności realizacji projektu z założeniami i celami zatwierdzonymi w dokumentacji projektowej. Monitorowanie to wewnętrzna kontrola realizacji zadań. Kontrolę tę dzielimy na kontrolę bieżącą, czyli ocenę skuteczności poszczególnych działań i sposobu realizacji pracy oraz kontrolę końcową, czyli weryfikację zrealizowanych celów.

Monitoring jest procesem zbierania i analizowania informacji na temat pracy streetworkerów w aspekcie finansowym i rzeczowym. Ma on na celu realizację działań zgodnie z wcześniej założonymi celami i założeniami. Monitoring jest swoistą wewnętrzną kontrolą realizacji zadań w zakresie oceny bieżącej skuteczności poszczególnych działań oraz końcowej weryfikacji celów. Różnicą pomiędzy dwoma przytoczonymi wyżej narzędziami jest czas trwania tychże procesów. Monitoring trwa nieprzerwanie, ewaluacja zaś ma swoje ramy czasowe, np. W środku lub na zakończenie działań²²⁵.

224 A. Zajączkowska, *Koordynator projektu unijnego – instruktaż skutecznej realizacji z programem monitorowania zadań*, Wydawnictwo OddK: Gdańsk 2009.

225 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 192-193.

Potencjalne zagrożenia w pracy streetworkera

Zagrożenia w pracy streetworkera to zjawiska wywołane przez siły natury lub przez człowieka, które powodują zmniejszenie lub całkowity zanik poczucia bezpieczeństwa „pomagacza”. Bezpieczeństwo w pracy streetworkera jest kwestią kluczową i może wpływać w sposób znaczący na efekty jego działania. Zagrożenia te mogą być podzielone na cztery grupy: zagrożenia wynikające ze specyfiki miejsca, niebezpieczeństwa związane z zachowaniem osób doświadczających bezdomności, zagrożenia pochodzące od samego „pomagacza” lub wynikające z pracy w zespole oraz te związane z organizacją pracy. (Il. 10)

Zagrożenie związane z miejscem przebywania osób doświadczających bezdomności uzależnione jest od specyfiki danego punktu. Różnorodność miejsc niemieszkalnych ukazuje również różnorodność zagrożeń wynikających z pracy w poszczególnych lokalizacjach. Streetworker pracujący wśród osób doświadczających bezdomności swoje działania może podejmować w miejscach takich jak: działki, altanki działkowe, pustostany, dworce kolejowe i autobusowe, hale dworcowe, bocznic kolejowe, stacje metra, lotniska, wiaty i altany śmietnikowe, piwnice, strychy, klatki schodowe, szyby wind, zsypy na śmieci w wieżowcach, bunkry, schrony, parki i skwery, pla-

że, sady, tereny leśne, węzły ciepłownicze, centra handlowe, parkingi i skupy złomu.

Il. 10: Zagrożenia w pracy streetworkera

Źródło: M. Dębski, Michalska A., *Podręcznik streetworkera bezdomności*, Gdańsk 2012, s. 182.

Lista ta, pomimo swej objętości, nie wyczerpuje wszystkich miejsc niemieszkalnych, które zależne są również często od specyfiki danego miasta (w niektórych miastach do listy tej można dodać kaplice i kościoły, w których osoby doświadczające bezdomności ogrzewają się w okresie zimowym)²²⁶. Zagrożenia związane z poszczególnymi miejscami przedstawione zostały w Tabeli 7.

²²⁶ M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 183.

Tab. 7: Najczęściej pojawiające się zagrożenia występujące w poszczególnych miejscach pracy streetworkera pracującego z osobami bezdomnymi

Najczęściej pojawiające się zagrożenia występujące w poszczególnych miejscach pracy streetworkera pracującego z osobami bezdomnymi	
Miejsce	Zagrożenie
Działki, altanki działkowe	● bezpańsko biegające psy ● dziki – jeżeli działki są położone blisko lasów, wydmy, morza ● zimą należy uważać na zamrożnięte sadzawki, małe stawy, rzeczki wiosną należy uważać na bagna, śliski teren ● lustrując tereny działek ogrodniczych należy pamiętać, że są one zwykle zamykane i jeżeli ktoś zamknie streetworkera na działkach, wydostanie się może trwać sporo czasu; rekomenduje się obchodzenie działek z osobą znającą działki, a jednocześnie posiadającą klucze do furtek (administratorzy działek, działkowcy, dzielnicowy straży miejskiej lub policja) ● jeżeli działki ulokowane są w opuszczonej i oddalonej dzielnicy miasta, istnieje możliwość zgubienia się
Pustostany	● niezabezpieczone stropy ● pustostany bardzo często są po spaleniach, więc mają niestabilne podłogi, które mogą się zarwać pod ciężarem streetworkera ● zbrojenia ze ścian konstrukcyjnych budynków bardzo często są usunięte, celem sprzedania ich na złomie, co może

	powodować obalenie się sufitu lub części ścian ● jeżeli pustostan ulokowany jest w opuszczonej i odległej dzielnicy miasta, istnieje możliwość zgubienia się
Dworce kolejowe, dworce autobusowe, hale dworcowe, bocznic kolejowe, stacje metra, lotniska	● nieprzychylność osób trzecich ● zwykle osoby przebywają w dużych skupiskach, dużych grupach, a wtedy ciężko jest nawiązać kontakt i otrzymać potrzebne dane osoby ● najczęściej przebywają w godzinach nocnych, a odwiedzanie tych miejsc zawsze powinno się odbywać z asystą straży ochrony kolei, policji lub straży miejskiej ● przejeżdżające pociągi w okolicach bocznic kolejowych lub torów
Altanki, wiaty śmietnikowe	● nieprzychylność osób trzecich ● często altanki są tylko przystankiem w dniu pracy, więc osoby bezdomne mogą się spieszyć i nie chcieć rozmawiać ● są to miejsca szczególnie upodobane przez osoby bezdomne – jeżeli altanka śmietnikowa lub wiata znajduje się w centrum miasta, osoby bezdomne mają bliską odległość do miejsc zarobku lub uzyskania jedzenia ● na osiedlach oddalonych od centrum osoby bezdomne urządzają się w altance śmietnikowej niczym w pokoju, bardzo często wywołując niezadowolenie osób korzystających z pojemników na śmieci
Piwnice, strychy,	● istnieje możliwość zamknięcia, szczególnie w piwnicach

klatki schodowe, szyby wind, zsy-py na śmieci (wieżow-ce)	● zdecydowana większość wejść do piwnic, strychów czy klatek schodowych jest zamknięta, co utrudnia streetworkerowi monitoring tych miejsc ● na klatkach schodowych występuje niechęć samych osób bezdomnych do rozmowy; miejsce to zwykle traktują jako szybką, bezpieczną drzemkę ● osoby bezdomne wychodzą bardzo wcześnie rano (przed pierwszymi osobami wychodzącymi do pracy), a przychodzą bardzo późno wieczorem, zwykle po godz. 23; tutaj rekomendowana jest praca w godzinach nocnych przy wsparciu służb mundurowych ● częste przebywanie osób bezdomnych na klatkach schodowych wiąże się z agresją mieszkańców zamieszkujących okoliczne mieszkania, gdyż osoby bezdomne bardzo często zostawiają po sobie nieporządek
Bunkry, schrony	● nie powinni wchodzić streetworkerzy cierpiący na klaustrofobię ● konieczna jest latarka, aby wejść do środka ● bardzo często bunkry są zaśmieczone, co jest powodem nieprzyjemnego zapachu wewnątrz, ● bunkry mają bardzo często rozbudowaną sieć tuneli, która może utrudnić znalezienie osób tam przebywających ● możliwość zagubienia się lub zamknięcia w środku
Parki, skwery, plaże, sady, tere-	● nieprzychylność osób trzecich ● zwykle osoby przebywają w dużych skupiskach, a wtedy ciężko jest nawiązać kon-

ny leśne	takt i otrzymać potrzebne dane ● często parki są tylko przystankiem w dniu pracy, więc osoby bezdomne mogą się spieszyć i nie chcieć rozmawiać ● są to miejsca bardzo dynamiczne, osoby przebywające w parkach, szczególnie w centrum miasta są notorycznie z nich wyganiane ● jeżeli teren leśny jest obszerny, istnieje możliwość zgubienia się
PEC, węzły ciepłownicze	● nie powinny wchodzić osoby cierpiące na klaustrofobię ● konieczna jest latarka, aby wejść do środka ● bardzo często węzły są zaśmiecane, co w połączeniu z wysoką temperaturą wewnątrz może powodować cuchnący zapach
Centra handlowe, parkingi, skupy złomu	● miejsca wykorzystywane w celach zarobkowych ● największe natężenie aktywności osób bezdomnych w tych miejscach notuje się przed świętami kościelnymi, jak również w weekendy ● osoby bezdomne nie wykazują chęci rozmowy podczas pracy (żebrania) ● ochrona pracująca w centrach handlowych nie jest tolerancyjna dla osób bezdomnych przebywających na terenie galerii handlowych

Źródło: M. Dębski, Michalska A., *Podręcznik streetworkera bezdomności*, Gdańsk 2012, s. 184-186.

Dane przedstawione w tabeli raz jeszcze podkreślają zależność niebezpieczeństwa od specyfiki danego miejsca. Warte uwagi jest również pojawianie się niektórych zagrożeń tylko w niektórych miejscach, jak na przykład klaustrofobia.

a) Zagrożenia wynikające z zachowania osób bezdomnych

Pierwszą grupą zagrożeń w pracy streetworkera są niebezpieczeństwa związane z zachowaniem samych klientów, czyli osób doświadczających bezdomności. Zagrożenia te mogą dotyczyć płaszczyzny komunikacyjnej oraz sfery zdrowotnej. W pierwszym przypadku o niebezpieczeństwie można mówić w sytuacji przekraczania granic, w tym chęci zbytniego zaprzyjaźnienia się, spoufalania się ze streetworkerem albo odwrotnie – zdarzają się zachowania agresywne, manipulowanie czy groźby. Druga grupa zagrożeń obejmuje choroby, na które narażony jest streetworker w pracy z osobami w kryzysie bezdomności, są to m.in. Wszawica, choroby dermatologiczne, takie jak grzybica czy świerzb, czy też choroby wewnętrzne np. gruźlica²²⁷.

b) Zagrożenia wynikające ze strony streetworkera

227 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 186.

Niebezpieczeństwa w pracy streetworkera mogą wynikać również z postawy samego streetworkera. Jednym z nich jest poczucie zbytnej misyjności, które przeważa nad dążeniem do profesjonalizmu. W kontakcie z osobą w kryzysie bezdomności streetworker nie powinien zapominać o charakterze swojej pracy, jakim jest redukcja szkód oraz o założeniu, iż nie wszystkie osoby, z którymi pracuje, wyjdą z bezdomności lub skorzystają z oferty pomocowej. Kolejnym zagrożeniem jest brak umiejętności oddzielenia zadań delegowanych przez koordynatora od czasu prywatnego, poświęcanego sobie i rodzinie. Brak tej umiejętności może przejawiać się w zachowaniach takich jak: udzielanie noclegu osobom doświadczającym bezdomności w swoim prywatnym domu, podejmowanie czynności streetworkerskich w trakcie przypadkowego spotkania z klientem np. na dworcu (wyjątkiem w tym przypadku jest interwencja w sytuacji bezpośredniego zagrożenia życia i wezwanie pogotowia ratunkowego) czy przenoszenie emocji z pracy do sfery poza nią oraz w odwrotnym kierunku. Nieumiejętność oddzielenia sfer życia zawodowego i prywatnego może doprowadzić do uzależnienia osób doświadczających bezdomności od udzielanej pomocy²²⁸. Zagrożeniami ze strony streetworkera są również: zbytne spoufalanie się z osobami w kryzysie bezdomności, zaspokajanie własnych potrzeb emo-

228 Por. J. Szmagański, *Stres i wypalenie zawodowe pracowników socjalnych*, Instytut Służb Społecznych: Warszawa 2004.

cjonalnych, spożywanie posiłków przy osobach doświadczających bezdomności oraz częstowanie jedzeniem czy papierosami, brak umiejętności wyodrębnienia swoich mocnych i słabych stron oraz brak umiejętności radzenia sobie z emocjami, co przejawia się poprzez agresję czy wycofanie, wypalenie zawodowe oraz uczucia blokujące, źle postawione granice w pomaganiu lub nieprofesjonalne pomaganie, bezradność oraz poczucie niesprawiedliwości, transakcje kupna-sprzedaży z klientami, ofiarowywanie pieniędzy, odzieży, posiłków, przekazywanie prywatnego numeru telefonu oraz prywatnego adresu zamieszkania. Niebezpieczeństwo może się również wiązać z warsztatem pracy. Przejawia się to m. in. W nierzetelnym przekazywaniu informacji, obiecywaniu rzeczy niemożliwych lub nieadekwatnych do sytuacji osoby bezdomnej oraz niechęci do doszkalania się i rozwoju. Zagrożeniem jest także nieprzestrzeganie procedur higienicznych, w tym nieodkazanie rąk w czasie pracy, co może skutkować zarażeniem się chorobami skóry.

Wspominając o zagrożeniach, warto również przytoczyć potencjalne możliwości zapobiegania wymienionym niebezpieczeństwom. Zarówno poczucie misyjności, jak i niechęć do rozwoju kompetencji mogą zostać rozpoznane na etapie rekrutacji. Wdrażanie nowych streetworkerów poprzez szkolenia i praktykę może zapobiec nieprofesjonalnemu poma-

ganiu, nieprzestrzeganiu procedur BHP, brakowi umiejętności oddzielenia sfery zawodowej i czasu prywatnego. Bieżące problemy w pracy streetworkera mogą zostać rozwiązane dzięki systematycznym szkoleniom, ciągłemu rozwojowi umiejętności interpersonalnych przy wsparciu superwizora²²⁹.

c) Zagrożenia wynikające z organizacji pracy streetworkera

Obok zagrożeń wymienionych powyżej, w trakcie pracy streetworkera mogą wystąpić również niebezpieczeństwa związane z nieprawidłową realizacją projektu pomocowego, czyli z organizacją jego pracy. Są to m. in. niewystarczające środki na sfinansowanie koniecznych materialnych i niematerialnych narzędzi pracy streetworkera, błędy wynikające z nieprawidłowo lub w ogóle nieprzeprowadzanego monitoringu streetworkerów oraz niedostosowana do miejsca i jego specyfiki organizacja czasu i okresu pracy.

229 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 189.

Il. 11: Możliwości zapobiegania zagrożeniom w pracy streetworkera

przewaga misyjności nad profesjonalnym podejściem	rekrutacja
nieumiejętne oddzielenie czasu pracy od czasu prywatnego	wdrożenie
nieumiejętne oddzielenia sfery życia prywatnego od sfery życia zawodowego	wdrożenie
manipulacja	szkolenia
brak świadomości siebie w pomaganiu	szkolenia
nieumiejętne radzenie sobie z emocjami	szkolenia
wypalenie zawodowe oraz uczucia blokujące	szkolenia
niechęć do doszkalania się	rekrutacja
nieprzestrzeganie procedur BHP	wdrożenie
nieprofesjonalne pomaganie	wdrożenie

Źródło: M. Dębski, Michalska A. Podręcznik streetworkera bezdomności, Gdańsk 2012, s. 189.

Streetworking i budowanie sieci wsparcia

Ze względu na specyfikę i charakter pracy ulicznych „pomagaczy”, a zwłaszcza faktu, iż streetworking to praca w często trudnych i niebezpiecznych warunkach, zawód ten powinien być wykonywany w zespole. Zespół ten może być rozumiany dwojako – w węższym znaczeniu jako praca w parze patrolowej, ale także w szerszym – jako grupa osób odpowiedzialnych za planowanie, organizację oraz

realizację pracy terenowej przez streetworkerów w miejscach niemieszkalnych, w tym: koordynator, superwizor, streetworker, stażyści i wolontariusze. Wśród korzyści wynikających z pracy w zespole można wyróżnić m. in.: większe bezpieczeństwo osób wspomagających i klientów, zapewnienie ciągłości pracy na wypadek absencji któregoś z członków zespołu, wymianę doświadczeń i informacji zwrotnych oraz kontrolę wewnętrzną i ocenę pracy zespołu, wzajemne wsparcie, podział zadań i obowiązków, rozkład odpowiedzialności, wspólne uczenie się i uzupełnianie, większe prawdopodobieństwo nawiązania kontaktu z klientem oraz przeciwdziałanie wypaleniu zawodowemu.

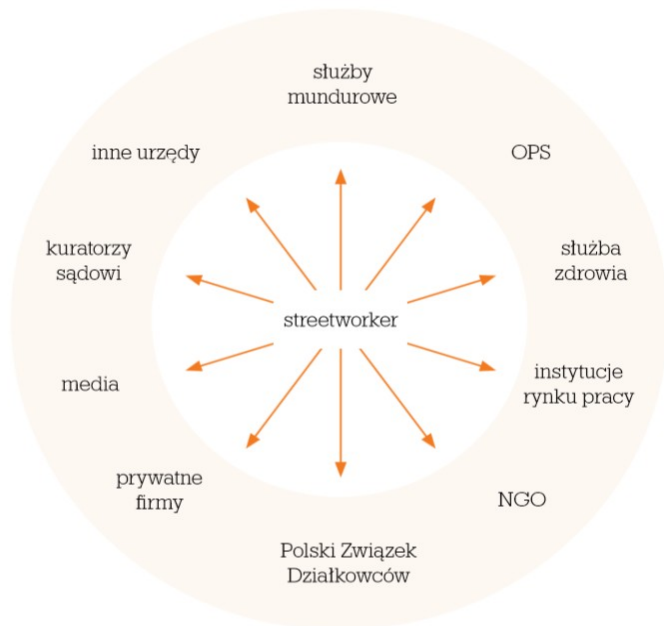
Dobrze funkcjonujący zespół powinien charakteryzować się utożsamianiem się wszystkich członków grupy z przyjętą filozofią (misją) pracy oraz z przyjętą etyką zawodową. Zespół wyznacza wspólny cel i angażuje się w proces jego osiągnięcia, ma ustaloną hierarchię i jasno określone reguły pracy, podział obowiązków oraz zasady komunikacji. Zespół streetworkerów charakteryzuje również wzajemne zaufanie, otwartość oraz poczucie przynależności do zespołu. Zespołowi towarzyszy nieustanny rozwój zawodowy. Decyzję o przyjęciu nowych członków oraz o odejściu współpracowników podejmuje się w procesie grupowym. Każdy jego członek podlega okreso-

wej ocenie, a tworzenie i budowanie zespołu jest ciągłym procesem doskonalenia pracy.

Skomplikowana sytuacja życiowa osób w kryzysie bezdomności wymaga działania w ścisłej współpracy pomiędzy poszczególnymi podmiotami podejmującymi zadania polityki społecznej na terenie danej gminy. Współpraca ta może być realizowana w oparciu o formalne partnerstwo bądź współpracę na rzecz rozwiązania problemu bezdomności i łagodzenia jej reperkusji. Oba te procesy są uzależnione od siebie i wzajemnie się przenikają. Partnerstwo, jako pojęcie szersze, obejmuje takie elementy jak: opracowanie wspólnego planu, konferencje, debaty, spotkania itp. Współpraca to konkretne działania z poszczególnymi podmiotami wchodzących w skład partnerstwa. Współpraca ta może odbywać się pomiędzy podmiotami takimi jak: ośrodki pomocy społecznej, organizacje pozarządowe, służba zdrowia, służby mundurowe, instytucje rynku pracy, organizacje wyznaniowe, działkowcy, skupy złomu, czy osoby prywatne²³⁰.

230 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 213-217; por. M. Dombrowska, *Streetworking Towarzystwa Pomocy im. Św. Brata Alberta w Gdańsku*, w: P. Olech, L. Węsierska-Chyc, J. Wilczek (red.), *Streetworking, mieszkania, współpraca. Dobre praktyki w pomocy osobom bezdomnym*, dz. cyt., s. 85.

Il. 12: Potencjalni współpracownicy streetworkera

Źródło: M. Dębski, Michalska A., *Podręcznik streetworkera bezdomności*, Gdańsk 2012, s. 225.

Współpraca ze służbami mundurowymi ma najczęściej na celu zmniejszenie ryzyka śmierci osób w kryzysie bezdomności, przebywających w miejscach niemieszkalnych, ratownictwo oraz pomoc interwencyjną. Współpraca ta zapewnia również bezpieczeństwo oraz źródło informacji na temat sytuacji klientów i nowych miejsc ich przebywania. Dzięki wspólnym działaniom streetworkerów i służb możliwe jest zorganizowanie zimowych akcji zapobiegających zamarznięciom, na przykład akcji „Zimowy Ra-

townik” w Białymstoku czy „Akcji zima” w Częstochowie. Problemem pojawiającym się w przypadku współpracy ze służbami mundurowymi jest tzw. efekt munduru, który osłabia poczucie zaufania osób doświadczających bezdomności wobec streetworkerów, utożsamianych w tym przypadku z jednym z patroli policji czy straży miejskiej.²³¹

Kolejnym ważnym podmiotem przy wspólnych działaniach streetworkera są organizacje i instytucje pomocy społecznej. Ze względu na szeroki wachlarz pomocy udzielanej przez gminne podmioty pomocy społecznej, streetworker powinien utrzymywać ciągły kontakt z pracownikami socjalnymi. Wiąże się to również z misją streetworkingu, którą jest pośredniczenie pomiędzy podopiecznymi a instytucjami pomocy. Potencjalne trudności przy współpracy na tym polu wypływają m.in. Z ograniczonych godzin pracy czy nadmiaru obowiązków pracowników socjalnych.

Wykonywanie zawodu streetworkera nie byłoby możliwe bez współpracy z przedstawicielami służb zdrowia, takimi jak: pogotowie ratunkowe, szpitale, oddziały detoksykacji, ośrodki terapii uzależnień, izby wytrzeźwień, hospicja czy zakłady opiekuńczo-lecznicze. Dzięki wspólnym działaniom ze służbą zdrowia zmniejsza się ryzyko śmierci osób doświadczających bezdomności w miejscach niemieszkalnych, poprawia się dostęp, jakość i czas oczekiwania

²³¹ M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 218-219.

na usługi zdrowotne. Współpraca ta wpływa również na głębsze poznanie problemu bezdomności przez personel medyczny.

Działania streetworkera mogą spełniać również ważną funkcję w procesie wychodzenia z bezdomności. Jednym z tego rodzaju działań jest motywowanie do aktywizacji pod kątem zatrudnienia. Poprzez współpracę z instytucjami rynku pracy takimi jak: Powiatowe Urzędy Pracy, Agencje Pracy, Centra Integracji Społecznej, Kluby Integracji Społecznej, spółdzielnie socjalne czy prywatni pracodawcy, osoby doświadczające bezdomności są przygotowywane do podjęcia pracy oraz kierowane na kursy i szkolenia pomagające w przyszłym zatrudnieniu²³².

W swojej pracy streetworker współdziała również z oddziałami regionalnymi Polskiego Związku Działkowców. Współpraca ta wiąże się z pozyskiwaniem przez streetworkerów informacji o przebywaniu osób bezdomnych na terenie ogródków działkowych oraz na przekazywaniu informacji dotyczących możliwości udzielenia pomocy osobom doświadczającym bezdomności na terenie działek.

Działania streetworkera odbywają się również przy wspólnej wymianie informacji z prywatnymi firmami, jakimi są na przykład skupy złomu czy właściciele sklepów osiedlowych. Streetworker dociera

232 M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 221.

w ten sposób z działaniami pomocowymi do osób w bliskim otoczeniu tych firm, natomiast same zakłady mają szansę na głębsze poznanie problemu bezdomności dzięki mikroedukacji ze strony „ulicznych pomagaczy”²³³.

We współpracy ze środkami masowego przekazu możliwe jest dotarcie do szerokiego grona odbiorców z informacją oraz przesłaniem uwrażliwiającym na problem bezdomności. Współpraca z mediami to również okazja do tego, aby czytelnicy, słuchacze i telewidzowie informowali streetworkera o osobach w kryzysie bezdomności, które mogą znajdować się w sytuacji zagrożenia życia lub zdrowia.

Współpraca z kuratorami sądowymi najczęściej dotyczy pomocy postpenitencjarnej. Streetworker pomaga wdrażać określone przez prawo zadania kuratora o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym. Przy tego typu współpracy istnieje jednak wysokie ryzyko utraty zaufania osoby w kryzysie bezdomności²³⁴. Streetworker swoje działania przeprowadza również z innymi urzędami, do których należy zaliczyć m. in. administracje wspólnot mieszkaniowych oraz wydziały zarządzania kryzysowego przy urzędach miejskich, wojewódzkich i marszałkowskich.

²³³ Tamże, s. 223.

²³⁴ M. Dębski, A. Michalska, *Podręcznik streetworkera bezdomności*, dz. cyt., s. 224.

Zaletą wspólnego działania na rzecz osób w kryzysie bezdomności jest wymiana zasobów, wiedzy oraz umiejętności pomiędzy poszczególnymi podmiotami, co przekłada się na zwiększenie bezpieczeństwa, lepszą lokalizację miejsc przebywania osób doświadczających bezdomności oraz wymianę informacji na temat wspólnych klientów. Ponadto streetworker może się nauczyć od służb mundurowych bezpiecznych zachowań w terenie, sam służąc jako przykład efektywnej komunikacji z osobami w kryzysie bezdomności. Współpraca w tym zakresie może też przejawiać się w organizowaniu wspólnych szkoleń. Może się ona okazać również nieoceniona w przypadku wcielania w życie nietypowych, innowacyjnych rozwiązań, dzięki wzajemnemu uzupełnianiu się w zakresie doświadczenia, wiedzy, możliwości oraz kompetencji. Integracja podmiotów w ramach partnerstwa sprawia również, iż zjawisko bezdomności staje się nie tylko kwestią pomocy społecznej, ale płaszczyzną polityki społecznej. Współpraca streetworkera wpływa w ten sposób na poprawę wizerunku miasta oraz instytucji lub organizacji, którą reprezentuje. Może ona jednak nieść ze sobą również szereg niedogodności. Jedną z nich – najczęściej dostrzeganą przez streetworkerów – jest efekt munduru, powodujący utratę zaufania osób w kryzysie bezdomności do osób wspomagających. Dzieje się tak ze względu na częste konflikty z prawem klientów oraz nielegalne zajmowanie przez nich pustostanów. Stre-

etworkerzy pracujący w organizacjach pozarządowych spotykają się również z niezrozumieniem ich misji i zakresu obowiązków.

Efektem wyżej wymienionej międzysektorowej współpracy jest utworzenie szerokiego wachlarza narzędzi potrzebnych w tworzeniu planu pomocy dla osoby doświadczającej problemu bezdomności pozaschroniskowej. Współpraca ta może też przybrać formę partnerstwa lokalnego, o którym wcześniej wspomniano. Daje ona również poczucie bezpieczeństwa osobie w kryzysie bezdomności, która sama doświadcza skuteczności tych działań. Wypracowanie wspólnych działań wymaga jednak czasu i zdobywania zaufania poszczególnych podmiotów, które początkowo często traktują streetworkerów z niechęcią czy nieufnością. Wzajemne korzyści pozwalają jednak z czasem na umocnienie pozycji streetworkera w systemach pomocy społecznej w poszczególnych gminach oraz na wykorzystywanie możliwości, jakimi dysponuje do strategicznych działań na rzecz osób przebywających w miejscach niemieszkalnych.

Podsumowując, zjawisko bezdomności, które towarzyszy człowiekowi od dawna, stanowiło zagadnienie, na które ludzkość starała się reagować w rozmaitych formach i działaniach. Współcześni badacze definiują ten fenomen w wieloraki sposób, patrząc na problem z różnych perspektyw. Jedną z najbardziej dotkliwych form zjawiska bezdomności jest bezdom-

ność pozaschroniskowa, zwana również bezdomnością uliczną. Pośród wielu form pracy z osobami w kryzysie bezdomności, najbardziej adekwatną i dostosowaną do potrzeb osób przebywających w przestrzeni publicznej jest metoda streetworkingu. Praca streetworkera mająca na celu dotarcie do niemieszkalnych przestrzeni, w których przebywają osoby w kryzysie bezdomności, jest działaniem etapowym, wykonywanym przez profesjonalnie przygotowanych pracowników. Pozwala ona na ułożenie planu zmiany bieżącej sytuacji jednostki doświadczającej bezdomności pozaschroniskowej, opartego na zasobach klienta oraz realizowanego w czasie, który wyznacza adresat metody.

IV. METODA *JOB FIRST* JAKO NARZĄDZIE PRACY STREETWORKERA BEZDOMNOŚCI – METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

Niniejszy rozdział zawiera opis założeń metodologicznych badań własnych, poświęconych tematyce *Job First*, w tym cel i przedmiot badań, problemy badawcze oraz strategię, którą autor kierował się przy prowadzeniu badań. Jest w nim ukazana charakterystyka terenu badań oraz uczestników badań. W dalszej części pracy autor przedstawi wyniki badań własnych, które poddał autorskiej analizie. Dokonał również analizy podobieństw i różnic pomiędzy metodami *Job First* i *Housing First*. Jako konkluzje przedstawiono propozycje kontynuacji badań w zakresie metody *Job First*.

Metodologia badań własnych

Począwszy od marca 2016 roku streetworkerzy Biura Projektów Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Częstochowie coraz częściej spotykali się z potrzebą pomocy w poszukiwaniu zatrudnienia, zgłaszaną przez niektórych klientów, czyli osoby w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej. Potrzeba ta stała się inspiracją do powstania nowej metody pracy częstochowskich streetworkerów, która nawią-

zuje swoją nazwą do nazwy metody Housing First. Została ona nazwana *Job First* – Najpierw Praca.

Cel i przedmiot badań

Według T. Pilcha i T. Baumana celem badań naukowych jest działanie umożliwiające zbadanie efektów, natężenia i znaczenia wpływu danej²³⁵. Natomiast W. Dutkiewicz przedstawia cel badań jako „poznanie naukowe istniejącej realnie empirycznie rzeczywistości społecznej, opis jakiegoś zjawiska, instytucji, bądź jednostki”²³⁶.

Statystyki streetworkerów wykazują szesnaście osób, którym udało się znaleźć pracę i usamodzielnąć mieszkaniowo w przeciągu dwóch lat działalności streetworkerów MOPS (2016-2017). Wygenerowało to potrzebę zbadania procesu działania nowej metody pracy. Dlatego głównym celem niniejszej dysertacji jest udoskonalenie metody *Job First* oraz zbadanie i opis jej wdrażania do pracy częstochowskich streetworkerów w odniesieniu do procesu reintegracji osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej.

W ciągu czterech lat funkcjonowania *metody częstochowscy streetworkerzy opracowali procedu-*

235 T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych, strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie Żak: Warszawa 2001, s. 36.

236 D. Waldemar, *Praca magisterska przewodnik metodyczny*, Strzelec: Kielce 1996, s. 15.

ry według których realizowany jest *Job First*. Pierwszym celem szczegółowym w niniejszej dysertacji jest charakterystyka metody *Job First* i jej adresatów oraz ukazanie jej zalet i ewentualnych zagrożeń. Kolejnym, zbadanie i opis procedury wdrażania metody *Job First* z uwzględnieniem opisu przypadków. Następnie, zbadanie i przedstawienie użyteczności metody *Job First* na podstawie opisu przypadków. W dalszym toku dysertacji przedstawione zostało porównanie metody *Job First* z metodą *Housing First*. Na koniec, zostały wskazane propozycje kontynuacji działań podjętych w ramach programu *Job First*.

Przedmiot badań

Według J. Sztumskiego przedmiot badań to szeroko rozumiana rzeczywistość społeczna, w skład której wchodzi „twory materialne/obiekty – jak nazwa wskazuje podmioty, przedmioty, instytucje, struktury, rzeczy, które są namacalne; twory idealne/zjawiska – stosunki, procesy, relacje, związki, zależności, które mają charakter niematerialny”. Elementy te można poddać badaniom w różnych aspektach. Pod terminem „przedmiot badawczy” skrywają się obiekty i przedmioty w dosłownym sensie i znaczeniu, ale także zdarzenia i zjawiska, którym ulegają w otaczającym je świecie, a które badający chce poznać w szczegółach. Przedmiotem badań może być rów-

niez: „określony zbiór zjawisk, przedmiotów lub osób”²³⁷.

Przedmiot badań to: „ściśle powiązany z rzeczywistością fragment, możliwy do empirycznego doświadczenia, obiekt zainteresowania wybranej przez badacza dziedziny naukowej. Przedmiot badań ma przypisane określone cechy, które determinują jego charakter i kształtują go w określonych realiach, w których występuje”²³⁸.

Przedmiotem badań w niniejszej dysertacji jest metoda Job First, proces jej implementacji do pracy częstochowskich streetworkerów w odniesieniu do procesu reintegracji osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej.

Problemy badawcze

Jak podkreśla J. Apanowicz mianem problemu badawczego określa się „stan subiektywnego odzwierciedlenia niedostatków w danej dyscyplinie naukowej”. Problem badawczy to stan obiektywnej niewiedzy w zakresie danej wiedzy. Niedostatki te występują w postaci błędów w odpowiedzi lub, co obser-

237 Z. Skorny, *Prace magisterskie z psychologii i pedagogiki: przewodnik metodyczny dla studiujących nauczycieli*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne: Warszawa 1984.

238 T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Żak: Warszawa 1995.

wuje się najczęściej, w postaci braku odpowiedzi naukowych na pytania będące wynikiem logicznego zestawienia z aktualnym stanem wiedzy. W niniejszej dysertacji problem główny został sformułowany w postaci następującego pytania: Czym charakteryzuje się metoda Job First oraz jaki jest proces jej wdrażania do pracy streetworkerów jako sposobu na reintegrację osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej?

Do tak sformułowanego problemu głównego, problemy szczegółowe wyglądają następująco:

1. Jakie są przyczyny poszukiwania przez streetworkerów nowych koncepcji reintegracji osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej?
2. Czym charakteryzuje się metoda *Job First*? Jakie są jej cele? Kim są jej beneficjenci? Jakie warunki wstępne muszą być spełnione przed jej wdrażaniem? Jakie są jej etapy? Jakie są jej walory? Jakie mogą być jej zagrożenia?
3. Jak przebiega implementacja metody *Job First* do pracy częstochowskich streetworkerów z osobami w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej?

4. Jak oceniają metodę *Job First* uczestniczący w badaniach streetworkerzy? Jakie czynniki powodowały jej efektywność, a jakie niepowodzenie w pierwszym jej wdrażaniu do praktyki? Które niedociągnięcia metody *Job First* udało się zniwelować w kolejnych etapach badań nad działaniem? Jakie są sukcesy i porażki osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej w czasie realizacji programu? Jaka jest przydatność metody *Job First* w pracy nad reintegracją osób w kryzysie bezdomności?
5. Jakie są podobieństwa i różnice pomiędzy metodą *Job First* a metodą *Housing First*?
6. Jakie są propozycje kontynuacji działań w zakresie metody *Job First*?

Strategia badawcza

Badania zostały przeprowadzone w oparciu o jeden z modeli badań jakościowych – interwencyjne badania przez działanie, który stanowi jeden z rodzajów *action research*. Badanie przez działanie w odróżnieniu od badań w działaniu ma miejsce wtedy, gdy badacz formułuje cel badań oraz jest twórcą projektu badań. Osoby badane włącza się dopiero w jego realizację²³⁹. W badaniach w działaniu osoby badane

²³⁹ B. Smolińska-Theiss, W. Theiss, *Badanie i działanie w pedagogice społecznej – między tradycją a współczesnymi badaniami*, w: H. Cervinkova, B.D.

biorą udział od początku, czyli od momentu tworzenia schematu badań.

Korzeni metody *action research* (AR) doszukuje się w zmianach społeczno-przemysłowych w Europie w końcu XIX wieku. Zaczątki AR widoczne są również w badaniach antropologicznych różnych kultur i plemion, a także psychoterapii oraz w praktykach uczenia eksperymentalnego. Metoda ta przez lata ulegała ciągłym zmianom. Jej rozwój możliwy był m.in. Ze względu na kryzys metod pracy naukowej w naukach społecznych, a także rozdział teorii od praktyki²⁴⁰. Pierwsze wzmianki na temat badania w działaniu można znaleźć w pracach badaczy zrzeszonych w ruchu *Science in Education*, czyli Nauka w Edukacji. Ich działania były początkiem wielu reform społecznych²⁴¹. W kolejnych dziesięcioleciach metoda znajdowała coraz to szersze zastosowanie na różnych płaszczyznach badań społecznych i naukowych.

Za prekursora badania w działaniu uważa się powszechnie amerykańskiego psychologa niemiec-

Gołębniak (red.), *Edukacyjne badania w działaniu*, Wydawnictwo Naukowe Scholar: Warszawa 2013.

240 M. Woynarowska-Sołdan, *Metoda Action Research i jej zastosowanie w promocji zdrowia*, „Hygeia Public Health”, nr 49/2014, s. 673.

241 A. Surdyk, *Metodologia action research i techniki komunikacyjne w glottodydaktyce*, w: I. Kamińska-Szmaj, T. Piekot, M. Zaśko-Zielińska (red.), *Perspektywy badań nad tekstem, dyskursem i komunikacją*, tom 2 (2006), s. 912.

kiego pochodzenia K. Lewina (1890-1947). Tuż po II wojnie światowej, w 1946 roku, opisał on podstawowe założenia *action research* i przeniósł metodę na grunt praktyczny, w celu zainicjowania systemowych zmian w organizacjach. Następnie metoda ta, zarówno w drugiej połowie XX wieku, jak i w XXI wieku, była najczęściej wykorzystywana w edukacji. W Polsce prekursorką badań nawiązujących do AR była działająca w latach trzydziestych XX wieku autorka modelu środowiskowej pracy społecznej – H. Radlińska²⁴². Według B. Smolińskiej-Theiss i W. Theissa badanie w działaniu w koncepcji Radlińskiej było „niearbitralnym, złożonym, wielowarstwowymi dynamicznym postępowaniem poznawczym, praktycznym i edukacyjnym”²⁴³.

Badanie w działaniu jest ukierunkowane na zmianę społeczną. Jego głównym celem jest rozwiązanie rzeczywistych problemów danej społeczności. Jest interwencją na małą skalę w proces funkcjonowania małej populacji i wnikliwym zbadaniem efektów tej interwencji²⁴⁴. AR przyczynia się do osiągnięcia celów, które wyznaczają nauki społeczne, poprzez

242 M. Woynarowska-Sołdan, *Metoda Action Research i jej zastosowanie w promocji zdrowia*, dz. cyt., s. 673.

243 Tamże, s. 673.

244 L. Cohen, L. Manion, *Research Methods in Education*, Routledge: London 1994, s. 186.

współpracę w warunkach wspólnie przyjętych ram etycznych²⁴⁵.

Action research jako działanie konstruktywistyczne jest od początku podejściem silnie zakorzenionym w praktycznym działaniu, jednocześnie skupiając się na kreowaniu podstaw teoretycznych. Te dwa komponenty, zarówno praktyczny jak i teoretyczny, uzupełniają się i wzajemnie na siebie oddziałują²⁴⁶. Aspekt praktyczny tej metody jest często przywoływany w literaturze²⁴⁷. Wiele jest bowiem abstrakcyjnych modeli, wykorzystujących złożone metody i narzędzia badawcze, które przez praktyków odbierane są jako nieprzystępne oraz nieprzydatne w rozwiązaniach praktycznych problemów. *Action research* jest skierowane między innymi do praktyków, którzy pragną zmienić lub poprawić sposób wy-

245 A. Surdyk, *Metodologia action research i techniki komunikacyjne w glottodydaktyce*, dz. cyt., s. 912.

246 Por. A. Burns, *Action Research*, w: J. D. Brown, C. Coombe (red.), *The Cambridge Guide to Research in Language Teaching and Learning*, Cambridge University Press: Cambridge 2015, s. 99-104.

247 Por. H. Bradbury, P. Reason, *Conclusion: Broadening the bandwidth of validity: Issues and choice-point for improving the quality of action research*, w: P. Reason, H. Bradbury (red.), *Handbook of Action Research*, Sage: London, 2001, s. 447-455; U. Melin, K. Axelsson, *Action in action research: Elaborating the concepts of action, roles and dilemmas in a public e-service development project*, „Journal of Systems and Information Technology”, nr 18(2)/ 2016, s. 118-147.

konywania czynności zawodowej. Praca ta może być wspierana przez badaczy, praktyków i laików²⁴⁸.

Action research wiąże się również z teorią ugruntowaną (*grounded theory*). Zasadniczą cechą tej idei jest stwierdzenie, iż zarówno teoria, jak i praktyka generowane są z zaobserwowanych zjawisk, a co za tym idzie, są ściśle związane z ich inicjatorami. Dzięki temu badacz może interpretować dane pochodzące z aktualnej sytuacji społecznej, a nie tylko z danych uzyskanych z teoretycznych rozważań. Badanie w działaniu jest wysoce elastycznym procesem badawczym, dzięki czemu może uwzględniać społeczne i edukacyjne pytania pojawiające się w praktyce. Twórcy teorii ugruntowanej – B. Glaser i Anselm L. Strauss – jako pierwsi wyposażyli badaczy jakościowych w narzędzia metodologiczne. Zaproponowali również zestaw reguł odnoszących się do analizy danych, zarówno ilościowych jak i jakościowych, a także do realizowania badań średniego zasięgu, nakierowanych na tworzenie teorii²⁴⁹. Do procedur badawczych związanych z metodologią teorii ugruntowanej rozwiniętych przez Glasera i Straussa zaliczamy również kodowanie otwarte, substatywne i teoretyczne, memoing (stosowanie not teoretycznych), wysycanie kategorii, teoretyczne pobiera-

248 R.B. Burns, *Introduction to research methods*, Longman: Melbourne 1994, s. 293.

249 Por. B. Glaser, A.L. Strauss, *Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, Aldine: Chicago 1967.

nie próbek oraz metodę ciągłego porównywania. Według twórców teorii ugruntowanej istotnym jest generowanie kategorii ugruntowanych w danych empirycznych, nie zaś przyjmowanie ich a priori. Rozwijana przez Glasera, Straussa, Straussa i Corbin metodologia zyskała w socjologii wielką popularność.

Metodologia Teorii Ugruntowanej (MTU) kładzie znaczący nacisk na zewnętrzny ogląd danych oraz formalną ich analizę, prowadzącą do tworzenia kategorii i hipotez, a finalnie do teorii średniego zasięgu. Zgodnie z obserwacją K. Koneckiego interesującą tendencją ostatnich lat staje się angażowanie samych uczestników badania w proces badawczy, a nawet analityczny²⁵⁰.

Istnieje kilka definicji badania w działaniu, które kształtowały się przez lata funkcjonowania tej metody. Pierwszą z nich jest definicja M. Boutiliera, która określa *action research* jako „badanie, które dostarcza praktykom, organizacjom i społecznościom narzędzi do rozwiązywania ich problemów”²⁵¹. Kolej-

²⁵⁰ Por. K. Konecki, *O socjologii jakościowej*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 8, nr 4 (44)/2016; L. Liebenberg, N. Didkowsky, M. Ungar, *Analysing Image-Based Data Using Grounded Theory: The Negotiating Resilience Project*, „Visual Studies”, 27 (2012), nr 1, s. 59-74; M. Redman-MacLaren, J. Mills, *Transformational Grounded Theory: Theory, Voice, and Action*, „International Journal of Qualitative Methods”, 14 (2015), nr 3, s. 1-12.

²⁵¹ M. Boutilier, R. Mason, I. Rootman, *Community action and reflective practice in health promotion*

na, zaproponowana przez R. O'Brien, mówi, iż AR występuje jeśli „grupa ludzi identyfikuje problem, podejmuje działania dla jego rozwiązania, ocenia efekty tych działań, a jeśli nie są satysfakcjonujące, próbuje ponownie”. Definicja M. Czerepaniak-Walczak opisuje action research jako „organizacyjną formę badań pomagającą w zmianie praktyki, w której praktyk (nauczyciel, pracownik socjalny, lider organizacji itd.) jest jednocześnie badaczem i organizatorem”. Kolejne dwie definicje są jednymi z najnowszych. Pierwsza z nich mówi, iż AR to „proces, w którym badacze wspólnie z praktykami (adresatami badań), czyli ludźmi wywodzącymi się ze środowiska, w którym wystąpił problem, systematycznie poszukują odpowiedzi na nurtujące ich problemy”. Druga z kolei przedstawia *action research* jako „koncepcję, która w swym założeniu integruje proces poznania z działaniem zorientowanym na zmianę i rozwiązywanie problemów społecznych”²⁵².

Podsumowując, wszystkie wymienione wyżej definicje stwierdzają, iż *action research* jest metodą nastawioną na zmianę społeczną, mającą na celu rozwiązanie problemów w wybranym środowisku społecznym. AR jest narzędziem dla praktyków, którzy

research, „Health Promot Int”, nr 12(1)/1997, s. 70.

252 A. Zukiewicz, *Koncepcja Action Research i jej zastosowanie procesach poznawania i przetwarzania rzeczywistości życia ludzkiego. Rozważania z perspektywy pedagogiki społecznej*, „Pedagogika Społeczna” nr 2/2011, s. 36.

pragną lepiej zrozumieć swoją działalność lub poprawić jej jakość, stając się jednocześnie refleksyjnymi badaczami przy wsparciu profesjonalistów.

Efektami edukacyjnymi stosowania metody *action research* są: zdobycie nowej wiedzy i doświadczenia, wychodzenie z utartych schematów, rozwój personalny oraz efekty poznawcze, w tym znalezienie nowego sposobu wprowadzenia zmian w dotychczasowych działaniach oraz rozwiązywania poszczególnych problemów.

P. Reason i H. Bradbury podkreślają również wagę samego procesu badania. Badania w działaniu rozpoczynają się bowiem od codziennych doświadczeń i dotyczą rozwoju żywej wiedzy, dlatego proces badania jest pod wieloma względami równie ważny, jak konkretne wyniki. Podstawą *action research* są jego trzy elementy składowe: badanie, czyli wyprowadzanie wniosków z działań, działanie, czyli wprowadzenie zmiany w sytuację wyjściową danej grupy oraz uczestnictwo, w którym udział biorą zarówno badacze, jak i praktycy oraz osoby z badanej społeczności. *Action research* zakłada równowagę badania i działania. W badaniu nie ma grup kontrolnych, jak w przypadku eksperymentu, badanie ma miejsce w naturalnym środowisku i służy planowaniu i monitorowaniu danego działania w środowisku. Działanie jest przy tym narzędziem badawczym.

Badanie w działaniu jest procesem spiralnym, posiadającym etapy i cykle, spełniającym wymagania metodologiczne, stwarzającym podstawy do refleksji nad wynikami działań badawczych. Proces ten to cykliczne zbieranie danych z codziennej praktyki, aby następnie dane te analizować w celu modyfikacji przyszłego kształtu tej praktyki. Proces ten jest złożony i rzadko udaje się wykonać to, co zaplanowano.

Spiralność AR wynika z faktu, iż proces ulepszania praktyki trwa nieustannie²⁵³. Wyniki ewaluacji generują potrzebę dalszych działań i podjęcia kolejnego cyklu. Z pierwszej podstawowej spirali wynikają kolejne, modyfikowane sukcesami i porażkami badacza, koncentrujące się na węższym problemie. Spirale *action research* wymagają od badacza ciągłej elastyczności w planowaniu i wymuszają ciągły monitoring działań oraz analizę wyników i korekty planów.

Cykl metody *action research* może być, w zależności od literatury, czteroetapowy, czyli: planowanie – działanie – obserwacja/zbieranie informacji – refleksja/dyskurs lub pięcioetapowy: diagnoza (zidentyfikowanie problemu) – planowanie działań – działanie – ewaluacja – specyficzne uczenie się (identyfikacja wyników)²⁵⁴.

253 M. Czerepaniak-Walczak, *Badanie w działaniu*, dz. cyt., s. 330.

254 M. Woynarowska-Soldan, *Metoda Action Research i jej zastosowanie w promocji zdrowia*, dz. cyt., s. 674.

A. Surdyk proponuje zastosowanie jedenastu faz przy realizacji działań metodą *action research*. Faza pierwsza to etap zadawania pytań badawczych oraz identyfikacji i aprobaty idei stojących w centrum zainteresowania badacza. Praktyk zapoznaje się również z najświeższą literaturą opisującą problem, która mogłaby stanowić inspirację do badań. W fazie drugiej badacz przygotowuje się do systematycznych badań poprzez zapis lub dokumentację obserwacji w sposób ogólny, a nieszczegółowy. Pomaga to w określeniu natury zjawiska oraz w planowaniu dalszych kroków. Faza trzecia to rozwinięcie planu działania w zakresie zbierania danych oraz określenie metod badawczych. Udoskonalenie procedur zbierania danych w oparciu o konsultacje ze specjalistami to faza czwarta. W piątej połączona zostaje analiza zebranego materiału empirycznego z refleksją, na podstawie wcześniej określonych kryteriów. Faza szósta to stawianie hipotez, problemów – głównego i szczegółowych oraz prognoz dotyczących dalszych działań. Hipotezy oparte są na zebranych dotychczas danych oraz na analizie i refleksjach. W fazie siódmej badacz zmienia podejście i praktykę w wyniku postawionej hipotezy. Na tym etapie możliwe jest również przeprowadzenie eksperymentów z użyciem niekonwencjonalnych technik dla porównania rezultatów z prognozami. Faza ósma zakłada obserwację wyników interwencji oraz refleksję nad jej efektywnością. Ma to związek z zastosowaniem kolejnych strategii

działań oraz powrót do etapu zbierania danych. W fazie dziewiątej przygotowywane jest sprawozdanie podsumowujące dotychczasowe czynności, zebrane dane i osiągnięte rezultaty oraz podjęta zostaje krytyczna dyskusja nad rezultatami, która stanowi werbalizację sprawozdania. W dziesiątej fazie zostają podsumowane pytania badawcze, podjęte strategie, proces badawczy i sprawozdanie. W wyniku tego możliwe jest uzyskanie potwierdzenia możliwości kontynuowania badań na innym podłożu, dzięki czemu przestaje ono posiadać izolowany charakter i staje się dostępne dla innych badaczy. W ostatniej, jedenastej fazie, następuje prezentacja wyników badań, które przedstawione są szerszej grupie zainteresowanych. W przeciwieństwie do wcześniejszych konsultacji w wąskim gronie zespołu badawczego, prezentacja na tym etapie ma charakter formalny. Może przybrać formę prezentacji na konferencji, wykładu lub publikacji²⁵⁵.

Action research znacznie wykracza poza standardowe strategie i metody badań naukowych. Czerepaniak-Walczak wyróżnia następujące cechy tego badania: myślenie sieciowe, czyli gromadzenie informacji z różnych źródeł oraz stosowanie różnorodnych metod i technik badawczych, możliwość przeprowadzania zarówno ilościowych, jak i jakościowych ba-

²⁵⁵ A. Surdyk, *Metodologia action research i techniki komunikacyjne w glottodydaktyce*, dz. cyt., s. 916-920.

dań, w zależności od ich użyteczności dla opisanie danej praktyki, większą dyscyplinę w gromadzeniu danych oraz weryfikację hipotez, różnorodność technik badawczych: wywiady (indywidualne i grupowe), badania kwestionariuszowe, obserwację i samoobserwację, rozmowy swobodne i kierowane oraz potrójną triangulację: teoretyczną, metodologiczną oraz badaczy.

Triangulacja danych zebranych podczas badania zakłada analizę porównawczą z danymi pochodzącymi z różnorodnych źródeł. Wpływa to na wiarygodność i ważność przeprowadzonych badań oraz zyskuje na walorach naukowo-poznawczych.

Istotnym elementem badania w działaniu jest raport końcowy po zamknięciu pełnego cyklu. Przybiera on formę sprawozdania lub oceny oraz stanowi projekt kolejnego cyklu. Posiada trzy wątki: merytoryczny, metodologiczny – traktujący o praktyczności zastosowanych metod i technik oraz naukowy – ukazujący mechanizmy rządzące praktyką i zmianą, która nastąpiła²⁵⁶.

Metodologia action research umożliwia zastosowanie szeregu różnych metod zbierania danych. Mieszczą się one w dwóch głównych kategoriach – technik obserwacyjnych i technik nieobserwacyjnych. W pierwszej grupie znajdują się: obserwacja (uczest-

²⁵⁶ M. Woynarowska-Sołdan, *Metoda Action Research i jej zastosowanie w promocji zdrowia*, dz. cyt., s. 675.

niczająca i nieuczestnicząca), notatki badawcze, nagrania audio i video wraz z ich transkrypcjami, a także fotografie, diagramy, mapy i schematy przedstawiające wewnętrzną, społeczno-interakcyjną strukturę danej grupy. Druga grupa zawiera techniki takie jak: wywiady kwestionariuszowe i ustne, wywiad sterowany, półsterowany i niesterowany oraz dyskusje.

Badania typu *action research* prowadzi się wówczas, gdy dostrzega się potrzebę i możliwość zmiany na lepsze jakiejś sytuacji. Przygotowuje się wówczas projekt jej udoskonalenia, wprowadza się go w życie i obserwuje, co z tego wynika. Ocenia się (ewaluje) czy projektu doskonalenia istniejącej sytuacji przyniósł oczekiwane rezultaty, czy też nie. Jeśli nie, tworzy się kolejny, korygujący dostrzeżone niedoskonałości poprzedniego i wówczas ponownie wprowadza się go w życie.

Interwencyjne badania nad działaniem mają następujące cechy: są partycypacyjne, cykliczne, ewaluacyjne, łączą teorię z praktyką, wprowadzają zmianę rzeczywistości. Badania przedstawione w niniejszej dysertacji były interwencyjne – streetworkerzy nie tylko obserwowali rzeczywistość społeczną, ale w sposób realny i w stosunkowo krótkim czasie, zmieniali ją, wpływając na polepszenie dobrostanu osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej, co skutkowało opuszczeniem miejsc niemieszkalnych oraz budowaniem poczucia własnej wartości; uczest-

niczące – badacz wpływał na rzeczywistość, na przykład na zmianę sposobu pracy z osobami w kryzysie bezdomności, sytuację tych osób, ich aktywizację zawodową i społeczną, relacje rodzinne; partycypacyjne – badacze i badani byli zaangażowani jako partnerzy na każdym etapie badań, łącznie ze zgłaszaniem potrzeby zmiany i projektowaniem procesu badawczego (badanie w działaniu), a przynajmniej aktywnie uczestnicząc w procesie badań naukowych (badanie nad działaniem), czyli badanie było przeprowadzane „razem z” ludźmi, a nie „na” nich, to znaczy, że badani aktywnie angażowali się w poszukiwanie pracy razem z badaczem, który jako facylitator nie zawsze był w stanie przewidzieć kierunku dalszych działań; cykliczne – podobne kroki miały tendencję do nawrotów w podobnej kolejności; ewaluacyjne – występowała krytyczna refleksja, dotycząca procesu i jego wyników, która jest ważną częścią każdego cyklu. Badanie interwencyjne może być też emancypacyjne. Ma bowiem na celu pomaganie ludziom w oswobodzaniu się z niewoli irracjonalnych, nieproduktywnych, niesprawiedliwych i niesatysfakcjonujących struktur społecznych, które ograniczają ich własny rozwój i własną determinację. Jest to proces, w którym ludzie analizują, w jaki sposób ich własne praktyki są kształtowane i ograniczane przez szersze społeczne struktury (kulturowe, ekonomiczne i polityczne), ale także proces, w którym ludzie rozważają, czy i jak mogliby się z nich oswobodzić, a jeśli nie jest to moż-

liwe, to jak najlepiej działać, minimalizując zakres własnego wkładu w irracjonalność, bezproduktywność, niesprawiedliwość i brak satysfakcji. Interwencyjne badania uczestniczące umożliwiają zastosowanie w praktyce idei budzenia sił ludzkich (*empowerment*), polegającej na dodaniu poczucia siły, sprawczości, możliwości wpływania na swoją sytuację uczestniczącym w nich osobom i wspólnotom, co ma swoje przełożenie w pracy dotyczącej reintegracji osób w sytuacji bezdomności.

Ze względu na cykliczność tych badań, kształt tego badania zastał nazwany przez jego twórcę, K. Lewina cykliczną spiralą²⁵⁷, natomiast przez S. Kemmisa i R. McTaggarta spiralą autorefleksji²⁵⁸. W obu propozycjach można znaleźć analogię do idei koła hermeneutycznego, w którym jeden cykl, czy też element spirali, jest zaledwie jednym krokiem w poznaniu²⁵⁹. Wyszczególnione fazy mają jedynie charakter porządkujący, w pewnym tylko stopniu pokrywają się

257 K. Lewin, *Badania w działaniu a problem mniejszości*, w: H. Červinková, B.D. Gołębiak (red.), *Badania w działaniu: Pedagogika i antropologia zaangażowane*, Wydawnictwo Naukowe DSW: Wrocław 2010, s. 9.

258 S. Kemmis, R. McTaggart, *Uczestniczące badania interwencyjne. Działania komunikacyjne i sfera publiczna*, w: N. S. Denzin, Y. S. Lincoln, *Metody badań jakościowych*, t. 1, PWN: Warszawa 2009.

259 Por. T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Żak: Warszawa 2010, wyd.3.

chronologicznie z przebiegiem badania. W rzeczywistości jest to proces znacznie bardziej płynny, otwarty i nieusystematyzowany, bowiem refleksja czy metarefleksja towarzyszy badaczowi od początku badania, na każdym etapie pracy. Prowadzone przez autora badania polegały na przetwarzaniu cyklu poznawczo-działaniowego, na który składały się: opis problemu, planowanie działania, samo działanie, następnie refleksja nad działaniem, planowanie kolejnego działania, kolejne działanie itd.

Etapy prowadzonych badań nad działaniem ułożone były w cyrkularnym procesie:

1. opis problemu: potrzeba znalezienia innej metody, niż dotychczas znane, na reintegrację osób w kryzysie bezdomności poza-schroniskowej, podyktowana przez same osoby zainteresowane, które zgłaszały potrzebę znalezienia zatrudnienia,
2. planowanie działania – tworzenie teoretycznych, metodycznych i organizacyjnych podstaw metody Job First (MOPS w Częstochowie, lata 2016-2017 – wstępny pomysł na aktywizowanie osób bezdomnych poprzez przeglądanie z nimi ogłoszeń o pracę oraz tworzenie szablonu do ogłoszeń; dopracowanie metody poprzez zapoznanie się z literaturą naukową, opracowanie techniki – graficzna mapa pytań i jej wykorzystanie we

właściwym etapie badań odbywających się w Stowarzyszeniu Wzajemnej Pomocy „Agape”),

3. działanie – opis wdrażania metody *Job First* do pracy częstochowskich streetworkerów (działania aktywizujące zawodowo i społecznie prowadzone przez streetworkerów Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy „Agape”, Caritas oraz Mondo Nuovo z osobami w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej – etap badań odbywających się w terminie kwiecień 2019-maj 2019),
4. refleksja nad przeprowadzonym działaniem – analiza wyników badań: szczegółowa charakterystyka osób, które skorzystały z udziału w metodzie *Job First*, opis obszarów zmian w ich sytuacji, walory i niedoskonałości metody *Job First*, udoskonalenie jej (m.in. potrzeba dopracowania metryczki z danymi dotyczącymi wieku, dopracowanie procesu inicjowania kontaktu z uczestnikami przez streetworkerów, dookreślenie procesu decydowania o kolejnych krokach w działaniu pomocowym) – uwzględnienie opinii uczestników badania (streetworkerów) oraz obserwacji zachowań pracodawców i osób bezdomnych, porównanie jej z metodą *Housing First*,

5. planowanie kolejnego działania – udoskonalenie metody *Job First*,
6. działanie – implementacja poprawionej metody *Job First* (etap badań odbywających się w Stowarzyszeniu Wzajemnej Pomocy Agape – 10.05. 2019-27.05.2019).
7. refleksja nad przeprowadzonym działaniem,
8. planowanie działań i ich realizacja (etap badań odbywających się w Stowarzyszeniu Wzajemnej Pomocy „Agape” w terminie 17.04.2019- 24.07.2019),
9. refleksja nad przeprowadzonym działaniem – wnioski, budowanie teorii.

Metoda, technika i narzędzie badawcze

Metodą badań w ramach realizowanej strategii badawczej – badań nad działaniem była obserwacja i analiza przypadków. Prowadzony był też wywiad indywidualny ze streetworkerami oraz osobami bezdomnymi (faza przygotowania i refleksji nad działaniem) oraz analiza dokumentacji.

a) Metoda obserwacji

Obserwacja stanowi jedną z najstarszych metod stosowanych w naukach społecznych.²⁶⁰ Począt-

²⁶⁰ P. Nieporowski, *Etyka niejawnej obserwacji uczestniczącej jako metody badawczej stosowanej w naukach społecznych*, „Rocznik Lubuski”, t. 41, nr

kowo, zanim opracowano specjalistyczne narzędzia badawcze, obserwacji dokonywano za pomocą zmysłów. Aktualnie, aby metoda ta mogła spełniać kryteria naukowości, musi być działaniem planowanym oraz ustrukturyzowanym. Obserwacja jest dokonywana w oparciu o ustalone wcześniej kryteria, czyli wycinki rzeczywistości, na których badacz koncentruje się analizując dany problem. Obserwacja wymaga odpowiedniego przygotowania pod względem merytorycznym oraz konkretyzacji celu badania.

Jednym z rodzajów obserwacji jest obserwacja uczestnicząca. W myśl jej założeń badaczem jest członek grupy, ktoś „z wewnątrz”, który wchodzi w interakcje pomiędzy członkami grupy, obserwując ich zachowania²⁶¹. Pozwala to na lepsze poznanie badanej grupy i określonego środowiska społecznego. W obserwacji uczestniczącej niejawnie fakt uczestnictwa w badaniu jest utajony przed badanymi. Badacz ukrywa swoje prawdziwe intencje, utożsamiając się z członkami danej grupy bądź przybierając zupełnie inną rolę, która nie zdemaskuje jego badań. Nieświadomość uczestnictwa w badaniach wzmacnia poczucie zaufania, ale jednocześnie wzbudza kontrowersje ze względu na niejasną sferę etyczną. Główny zarzut dotyczy fundamentalnej wartości, jaką stanowi godność człowieka i niedopuszczalność wykorzystywania

1/2015, s. 68.

261 E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, PWN: Warszawa 2004. s. 336.

go jako narzędzia, zgodnie z imperatywem kategorycznym Kanta: „Postępuj wedle takiej tylko zasady, co do której mógłbyś jednocześnie chcieć, aby stała się prawem powszechnym” oraz: „Postępuj tak, byś człowieczeństwa tak w twej osobie, jako też w osobie każdego innego używał zawsze zarazem jako celu, nigdy jako środka”. Nieetycznym jest zatem ograniczanie badanych ich wolności i działanie wbrew ich dobru.

Kolejny zarzut związany jest z obiektywnością obserwacji. Oparty jest on na założeniu, iż żaden obserwator nie jest wolny od dokonywania sądów. Prawdopodobieństwo, iż różni obserwatorzy interpretują dane zjawisko w odmienny sposób jest więc wysokie²⁶².

W warunkach potencjalnie niebezpiecznych, badacz stosujący metodę obserwacji uczestniczącej ukrytej powinien racjonalnie spojrzeć na konsekwencje ujawnienia informacji o poszczególnych przypadkach. Trudności związane z prywatnością pojawiają się w momencie, kiedy badacz dostrzega zagrożenie dla grupy badanych związane z jego bierną postawą. W wyniku tego rodzaju dylematu, badacz stawiany jest w sytuacji wyboru mniejszego zła – może pozostać biernym obserwatorem zachowując poufność

262 D. Cybulska, *Wykorzystanie metody obserwacji w naukach społecznych*, „Obronność. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej”, nr 2(6)/2013, s. 28.

wszystkich danych bądź – w obliczu niebezpieczeństwa – wyjawić tożsamość swoją lub członków badanej grupy. Inwazyjność metody w obliczu tego typu wyborów jest nieunikniona, a dopuszczalność zasięgu związana jest często z trudnymi wyborami badacza²⁶³.

Koniecznym wymogiem przy dokonywaniu obserwacji jest sporządzanie notatek. W przypadku obserwacji ukrytej wykonywanie symultanicznych notatek nie jest możliwe. Należy więc posłużyć się pamięcią, aby w sposobnym momencie przelać zapamiętane informacje na papier bądź wprowadzić do urządzenia elektronicznego. Notatki powinny zawierać zarówno fakty empiryczne, jak i ich interpretacje oraz skojarzenia i spontaniczne przemyślenia badacza. Po zrealizowaniu badań terenowych, notatki stanowią podstawę do opracowania i analizy, otwierających kolejny etap procesu badawczego. Rejestrowanie audiowizualne bez wiedzy badanych jest niedopuszczalne zarówno z perspektywy prawnej, jak i etycznej²⁶⁴.

Zgodnie z Kodeksem Etyki Socjologa, przy sporządzaniu notatek, filmowaniu i nagrywaniu dla ce-

263 Por. Kodeks Etyki Socjologa uchwalony przez Walne Zgromadzenie Delegatów Polskiego Towarzystwa Socjologicznego dnia 25 marca 2012 r.: <http://pts.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/kodeks.pdf> (dostęp: 14.11.2019).

264 P. Nieporowski, *Etyka niejawnej obserwacji uczestniczącej jako metody badawczej stosowanej w naukach społecznych*, dz. cyt., s. 68.

łów badawczych, badani powinni być wyraźnie poinformowani przez socjologów o celu badań oraz do czyjej wiadomości trafiają materiały. Jednak metoda ukrytej obserwacji jest ogólnie przyjęta, dlatego w wyżej wymienionym Kodeksie dopuszcza się wyjątki. Pierwszym z nich jest sytuacja, w której można przypuszczać, iż w obliczu ujawnienia celu badań, badani zmieniają swoje zachowania. Drugim są trudności w dostępie do określonych sfer życia, na jakie badacze mogą napotkać w związku z silnymi lub utajnionymi dla nich interesami danej grupy. Należy wówczas chronić anonimowość uczestników oraz zminimalizować ewentualne koszty, jakie ponieśli badani w związku z faktem, iż byli przedmiotem badania. Wybór ten powinien wynikać ze świadomej decyzji socjologa, a nie z jego braku wiedzy²⁶⁵.

Argumentem stosowanym za używaniem metody obserwacji uczestniczącej ukrytej jest założenie M. Hammersley'a oraz P. Atkinsona, którzy w zgodzie z podejściem naturalistycznym przyznają, iż „[...] jeśli to tylko możliwe, świat społeczny powinien być badany w jego naturalnym stanie, niezakłóconym przez badacza”. Wiele przypadków ukazuje sytuacje, w których już sama obecność badacza zakłóca naturalny stan rzeczy, jak choćby w przypadku badań antropologicznych z udziałem plemion dalekich krajów. Wpływ badacza może zaburzać wiarygodność dokonywanej analizy, a co za tym idzie, fałszować rzeczy-

265 Por. Kodeks Etyki Socjologa, dz. cyt.

wistość, co również stanowi komplikację natury etycznej w dokonywanych badaniach. W tym miejscu warto też przytoczyć zjawisko nazywane często efektem obserwatora, czyli efekt Hawthorne²⁶⁶.

Niniejsze badania koncentrowały się na obserwacji zachowań osób w kryzysie bezdomności, zarówno w momentach sukcesu, jak też w sytuacjach porażki. Obserwacji podlegały również zachowania pracodawców oraz proces rekrutacji. W badaniu podjęto także obserwację dalszych działań podjętych przez streetworkerów w procesie wdrażania metody *Job First*. Na podstawie wyżej wymienionych obserwacji sporządzano notatki, które ze względu na wysoką dynamikę działania oraz komfort osób uczestniczących wykonywane były po zakończeniu działania pomocowego.

b) wywiad

Wywiad można zdefiniować jako rozmowę kierowaną – dialog umożliwiający uzyskanie informacji pomocnych w osiągnięciu danego celu, w którą zaangażowane są co najmniej dwie osoby: ankieter oraz respondent²⁶⁷. Wywiad stosowany jest w przypadku, gdy możliwości uzyskania informacji innymi technikami badań lub ustalenia faktów o danej zbiorowości są ograniczone. Jego naturą jest pozyskiwanie da-

²⁶⁶ M. Molyneux, *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa 2005, s. 75.

²⁶⁷ J. Sztumski, *Wstęp do metod i badań społecznych*, wyd. „Śląsk”, Katowice 1995, s. 120-121.

nych przy pomocy bezpośredniej rozmowy. Wywiad dzieli się na wywiad skategoryzowany i nieskategoryzowany. Dla uzyskania potrzebnych danych musi być starannie przygotowany. W ramach przygotowań badacz powinien określić celi problematykę wywiadu, stworzyć szczegółową listę pytań, które będą stanowić główną treść rozmowy, a także stworzyć u respondenta pozytywną i szczerą motywację do wypowiedzi. Pytania nie powinny rozpoczynać się od partykuły: „czy”, może się to bowiem kojarzyć z formułą egzaminacyjną, która nie zachęca do odpowiedzi. Według J. Apanowicza pytania powinny rozpoczynać się od: „jaki”, „który”, „dlaczego”²⁶⁸. Odpowiedzi respondenta powinny być wysłuchiwanie ze zrozumieniem, sympatią i szczerym zainteresowaniem, cierpliwością i bez poprawiania. Wypowiedzi w trakcie wywiadu powinny być pozostawione bez komentarza, tak aby respondent nie czuł presji związanej z oczekiwaniami badacza. Wywiad jest jedną z metod badawczych, która umożliwia jednoczesne zastosowanie innej metody, czyli obserwacji. Wyróżnia się szereg klasyfikacji wywiadu jako metody badawczej. Kryterium brany pod uwagę przy tworzeniu tej klasyfikacji jest m. in.: charakter wywiadu, standaryzacja, struktura, swoboda zadawania pytań czy miejsce przeprowadzania wywiadu. Do najbardziej znanych klasyfikacji należy ta opracowana przez Pilcha, który wywiad dzieli na: a) wywiad skategoryzowany, polegają-

268 J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, dz. cyt., s. 85-86.

cy na posługiwaniu się w trakcie badań precyzyjnie opracowanym kwestionariuszem wywiadu, stworzonym według ściśle określonych zasad, co zwiększa jednorodność i porównywalność danych; b) wywiad nieskategoryzowany, prowadzony według ogólnego planu w formie dyspozycji do rozmowy. W tym przypadku ścisłość ani kolejność zadawanych pytań nie jest istotna. Daje to możliwość swobody w formułowaniu pytań, zmiany ich kolejności oraz generowania dodatkowych pytań w celu pogłębienia danego zagadnienia; c) wywiad jawny, w którym badani informowani są o celu prowadzonych rozmów. Dzieli się na formalny i nieformalny; d) wywiad ukryty, kiedy respondent nie jest informowany o roli ankietera oraz o celach i przedmiocie rozmowy. Badacz w trakcie swobodnej rozmowy stara się uzyskać interesujące go dane. Ten rodzaj wywiadu stosowany jest w przypadku, gdy zagadnienia wywiadu są drażliwe lub kiedy rola społeczna badanego w określonej zbiorowości związana jest ściśle z jego opiniami i postawami, które mogą być różne od osobistych; e) wywiad indywidualny, w którym badacz prowadzi rozmowę wyłącznie z jednym respondentem. Wywiad ten związany jest z intymną, skłaniającą do zwierzeń atmosferą, co pozwala na poruszenie bardziej osobistych kwestii; f) wywiad zbiorowy, w którym uczestniczy kilka osób w tym samym czasie. Stosowany jest w przypadku badań, w których przedmiotem są opinie lub fakty w homogenicznej grupie. Informacje

uzyskane w wywiadzie zbiorowym są obszerne i stosunkowo obiektywne. Tego rodzaju wywiadam mogą towarzyszyć emocje, mające znaczenie dla wiarygodności badań²⁶⁹.

W niniejszym badaniu została wykorzystana metoda wywiadu nieskategoryzowanego, ukrytego, indywidualnego, zarówno w stosunku do streetworkerów, którzy dzielili się swoimi opiniami na temat metody Job First z badaczem, jak również do osób w kryzysie bezdomności. Zakładał on pozyskanie informacji związanych z przyczynami i długością trwania bezdomności, sposobem radzenia sobie w sytuacji bezdomności oraz miejscem przebywania. Wywiad dotyczył również zagadnień związanych z doświadczeniem zawodowym i utratą zatrudnienia, kontaktu z rodziną oraz wpływu doświadczanego bezrobocia na relacje w rodzinie. Wywiad prowadzony był w oparciu o stworzone narzędzie, czyli Graficzną Mapę Pytań. Na podstawie wywiadów zostały sporządzone notatki.

c) analiza przypadków

Metoda analizy przypadków (*case study*) uznawana jest za jedną z podstawowych tradycji badań jakościowych²⁷⁰. R. Stake określa studium przypadku

269 T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Żak: Warszawa 1995, s. 58.

270 N. Denzin, Y.S. Lincoln, *The Landscape of Qualitative Research: Theories and Issues*, Sage Publications: Thousand Oaks – London – New Delhi

jako podejście skoncentrowane na odkrywaniu wyjątkowości i niepowtarzalności (particularity), a zarazem złożoności (complexity) pojedynczego przypadku. Autor zauważa, że „każdy przypadek ma własną niepowtarzalną historię i tworzy złożoną całość funkcjonalną w wielu różnych kontekstach (fizycznym, ekonomicznym, etycznym, estetycznym itp.)”²⁷¹. Oznacza to potrzebę precyzyjnego określenia rodzaju przypadku, jego tła historycznego, otoczenia fizycznego, ekonomicznego, prawnego, estetycznego, politycznego itp.

Jak ocenia R. K. Yin, metoda analizy przypadków umożliwia wyjaśnienie związków przyczynowo-skutkowych, zbyt złożonych dla badań na podstawie ankiety, a zarazem niemożliwych do przeanalizowania poprzez eksperyment. Koncentruje się głównie wokół pytań „jak?” i „dlaczego?”. Pozwala na ocenę badanych zjawisk w ich rzeczywistym kontekście, kiedy granice między zjawiskiem i kontekstem nie są klarowne, zwłaszcza w badaniach ewaluacyjnych²⁷². Charakterystyczną dla *case study* jest sytuacja, w której jest wiele zmiennych, a badacz opierający się na opracowaniach teoretycznych, pragnie zgromadzić

2003, s. 32.

271 R.E. Stake, *Studium przypadku*, w: L. Korporowicz (red.), *Ewaluacja w edukacji*, Warszawa: Oficyna Naukowa 1997.

272 R.K. Yin, *Case Study Research. Design and Methods*, Sage Publications: Thousand Oaks – London – New Delhi 2003, s. 5–9.

dane i poddać je analizie. Wynikająca z tego metoda triangulacji polega na pozyskaniu danych z kilku niezależnych źródeł. Ich wykorzystanie powinno prowadzić do tych samych wniosków²⁷³. Według B. Glasera i G. Barneya dane może stanowić wszystko, czyli nie tylko wypowiedzi pozyskane w trakcie wywiadu, ale również sposób i okoliczności ich wyrażenia, a także dokumenty, artykuły prasowe, nagrania audio i wideo oraz wyniki obserwacji²⁷⁴.

W przeciwieństwie do metod ilościowych, metoda case study daje szansę na dogłębną analizę problemu. Pomimo rygorystycznych wymogów dopuszcza znaczną elastyczność, szczególnie w przypadku nietypowych problemów badawczych. Badanie przeprowadzone metodą analizy przypadku może prowadzić do odkrywczych wniosków, co z kolei nierzadko stanowi podstawę do weryfikacji lub falsyfikacji danej teorii²⁷⁵. Metoda ta może również okazać się przydatna w opisie, testowaniu lub tworzeniu nowej teorii²⁷⁶.

273 J. Brannen, *Combining qualitative and quantitative approaches: an overview*, w: J. Brannen (red.), *Mixing methods: qualitative and quantitative research*, Aldershot: Avebury 1992.

274 B. Glaser, G. Barney, *The grounded theory perspective: conceptualization contrasted with description*, Sociology Press: Mill Valley 2001, s. 145.

275 R. Piekari, C. Welch, *Rethinking the Case Study in International Business and Management Research*, Edward Elgar: Cheltenham 2011.

276 K. Eisenhardt, M. Graebner, *Theory building from cases: opportunities and challenges*, „Academy of Management Journal”, t. 50, nr 1/2007, s. 535.

Pomimo krytyki²⁷⁷, metoda ta jest wciąż popularyzowana i szeroko rozpowszechniana od lat dziewięćdziesiątych XX wieku²⁷⁸.

Case study w niniejszej analizie zakładało wiwisekcję procesu wdrażania metody *Job First* u wszystkich czternastu uczestników badania. Analiza dokonywana była po zakończeniu obserwacji, na podstawie sporządzonych przez badacza notatek oraz zapisów naniesionych na Graficzną Mapę Pytań.

d) analiza dokumentów i analiza krytyczna

Metoda analizy dokumentów polega na gromadzeniu, selekcji, opisie oraz naukowej interpretacji zawartych w nich faktów. Analiza ta ma na celu wyodrębnienie oraz rozłożenie i interpretację elementów, z których składa się dane zjawisko lub proces działania. Rozpoczyna się od określenia celu badań, a następnie przyjęcia hipotezy i koncepcji rozwiązania danego problemu oraz zastosowanie procedury badawczej, która powinna zawierać: zebranie dokumentacji, wstępną selekcję, ustalenie autentyczności i wiarygodności zgromadzonych materiałów, analizę i opracowanie wniosków. Metoda badania dokumentów ma relatywnie szerokie możliwości zastosowania.

277 B. Flyvbjerg, *Five Misunderstandings About Case-Study Research*, „Qualitative Inquiry”, t. 12, nr 2/2006, s. 219-245.

278 A. Dąbrowski, *Metoda studium przypadku krok po kroku* „Studia Socjologiczne”, 4(227)/2017, s. 252-253.

Korzystając z tej metody można między innymi ustalić cele i zadania poszczególnych instytucji, jakość i efekty ich działania, formy i metody pracy, potencjały, środki działania itd. Pozwala również na ustalenie kompetencji badanych osób, ich umiejętności, doświadczeń i nawyków. Na podstawie analizy dokumentów można dotrzeć do przyczyn, skutków i warunków zachowań ludzkich, biorąc pod uwagę psychologiczne, społeczne i etyczne tło powstawania wzorców osobowych w społeczno-gospodarczym działaniu. Zaletą metody analizy dokumentacji jest również możliwość dokonania analizy porównawczej danych, zjawisk, procesów i faktów. Dokumenty mogą być jednak fałszowane lub wykorzystywane do partykularnych celów, co wpływa na zawodność metody. W sytuacjach wątpliwych należy więc analizę dokumentów uzupełnić innymi metodami lub technikami²⁷⁹.

Analiza krytyczna to wykazanie celowości i oryginalności problemu podjętego w trakcie badań. Badacz za pomocą tej metody wykazuje, co zna, a czego nie oraz co istnieje w literaturze, a co trzeba poznać i za pomocą badań udowodnić; dokonuje analizy i krytyki danego zagadnienia dla wykazania oryginalności problemu w porównaniu do dotychczasowego stanu wiedzy na jego temat, podobieństw i różnic, związków i zależności w dotychczasowych teoriach. Badacz rozpatruje również, co zyska dzięki propono-

²⁷⁹ Tamże.

wanemu rozwiązaniu, jego wiarygodność i użyteczność w zestawieniu do istniejącej wiedzy i praktyki. Metoda ta prowadzi do całkowicie nowych rozwiązań lub koryguje dotychczasowe błędy²⁸⁰.

W niniejszym badaniu przeanalizowano dokumentację streetworkerów dotyczącą poszczególnych przypadków osób objętych badaniem (sprawozdania z realizacji patroli, rejestr osób w kryzysie bezdomności, diagnozy stanu bezdomności pozaschroniskowej w Częstochowie, karty kontaktu oraz notatki służbowe), co stanowiło uzupełnienie wiedzy zaczerpniętej na podstawie wywiadów. Dotarto do danych czterech osób objętych badaniem.

Charakterystyka terenu badań i osób uczestniczących w badaniach

Zgodnie z założeniami metodologicznymi teren badań to miejsce, gdzie badający przeprowadza swoje działania. Od wyboru terenu badań zależy właściwe przeprowadzenie badań. Pilch podkreśla, iż wybór ten to typologia wszystkich zagadnień, cech i wskaźników podlegających badaniu, odnalezionych na danym terenie, u wybranych grup społecznych lub w układach i zjawiskach społecznych oraz wytypowa-

²⁸⁰ Por. S. Cisek, *Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa w nauce o informacji i bibliotekoznawstwie w XXI wieku*, „Przegląd Biblioteczny”, nr 3/2010, s. 273-284.

nie rejonu, grup, zjawisk i instytucji jako obiektów zainteresowania badacza.

a) Bezdomność w Częstochowie

Częstochowa jest średniej wielkości miastem na prawach powiatu w województwie śląskim liczącym około 220 tysięcy mieszkańców. Według ostatnich ogólnopolskich badań liczby osób w kryzysie bezdomności w lutym 2019 roku na terenie Częstochowy przebywało 351 osób doświadczających bezdomności. Większość z tych osób – 316, przebywała w placówkach o charakterze instytucjonalnym, natomiast 35 osób przebywało w miejscach niemieszkalnych (aktualna diagnoza przeprowadzona przez częstochowskich streetworkerów wykazuje 80 osób przebywających w środowiskach pozainstytucjonalnych). Badanie pokazało, iż większość z tej grupy stanowili mężczyźni (81 %). Osoby w kryzysie bezdomności w Częstochowie to głównie osoby w przedziale wiekowym pomiędzy 41 a 60 rokiem życia. Większość z nich posiada wykształcenie zawodowe oraz podstawowe. Do najczęstszych przyczyn bezdomności należały:

- w przypadku kobiet: konflikt rodzinny, przemoc domowa, rozpad związku oraz eksmisja z mieszkania
- w przypadku mężczyzn: eksmisja, konflikt rodzinny, uzależnienie od alkoholu oraz rozpad związku.

Głównym źródłem dochodu osób w kryzysie bezdomności są zasiłki z pomocy społecznej (37%) i zbieractwo (15 %). 23% osób w sytuacji bezdomności nie posiada żadnego dochodu. Miasto Częstochowa na podstawie zawartych umów na realizację zadań zleconych w zakresie przeciwdziałania bezdomności zabezpiecza 295 miejsc w placówkach dla osób doświadczających bezdomności, które prowadzone są przez Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy „Agape” (schronisko dla mężczyzn i kobiet w Lubojence i Marianie Rędzińskiej), Caritas Archidiecezji Częstochowskiej (schroniska dla kobiet i mężczyzn) oraz Fundację Chrześcijańską „Adullam” (schronisko i hostel dla mężczyzn). Miasto realizuje również pomoc interwencyjną na rzecz osób w kryzysie bezdomności, prowadząc ogrzewalnię przy ul. Sikorskiego 78A. Ponadto, na terenie Częstochowy funkcjonuje Centrum Wsparcia Dziennego prowadzone przez Fundację Świętego Barnaby oraz szereg placówek wsparcia doraźnego zabezpieczających osoby w kryzysie bezdomności w pomoc w postaci: posiłku, kąpieli, odzieży, prania, konsultacji prawnej, psychologicznej i wielu innych form. Na terenie Częstochowy funkcjonuje również Partnerstwo Lokalne na rzecz Przeciwdziałania Bezdomności zrzeszające siedemnaście instytucji i organizacji zajmujących się pomocą osobom w kryzysie bezdomności.

Terenem badań dla metody *Job First* była gmina miasto Częstochowa (wszystkie dzielnice miasta).

b) Historia streetworkingu w Częstochowie

Początki streetworkingu wśród osób doświadczających bezdomności w Częstochowie sięgają sierpnia 2011 roku, kiedy to pracę metodą streetworkingu zaczęto wykonywać w ramach projektu „Streetworking – nowa jakość pracy z osobami bezdomnymi” realizowanego przez Fundację świętego Barnaby we współpracy ze Stowarzyszeniem Wzajemnej Pomocy „Agape”. Wówczas wnioskodawcy projektu, zainspirowani działaniami Barki UK, przenieśli na grunt częstochowski model mieszany streetworkingu, wypracowany przez streetworkerów pracujących na ulicach Londynu. Celem projektu było wykształcenie profesjonalnej kadry streetworkerów (m.in. poprzez szkolenia prowadzone przez Barkę UK) oraz zmniejszenie ryzyka utraty zdrowia i/lub życia osób w kryzysie bezdomności przebywających w częstochowskich miejscach niemieszkalnych. W ramach projektu streetworkerzy dokonali rozpoznania zasobów infrastrukturalnych oraz poznali specyfikę potencjalnych odbiorców, a także nawiązali współpracę z szeregiem instytucji i organizacji pozarządowych. W trakcie pracy, która trwała dwa i pół roku, sześć par streetworkerów na terenie miasta Częstochowy objęło swoim wsparciem 343 osoby, w tym 35 ko-

biet²⁸¹. W latach 2014-2016 para streetworkerów w ramach poprojektowej działalności Fundacji Świętego Barnaby w dalszym ciągu realizowała patrole streetworkerskie.

Rok 2016 to inauguracja streetworkingu bezdomności w częstochowskim Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej (dalej MOPS) w ramach realizacji projektu „Zmieniając dziś – projektujesz lepsze jutro”. Streetworking w okresie od marca 2016 roku do grudnia 2017 roku przyczynił się do opuszczenia miejsc niemieszkalnych przez 174 osoby²⁸². Realizowany był w modelu hybrydowym – przez streetworkera zatrudnionego w oparciu o umowę o pracę w MOPS oraz streetworkera Fundacji Świętego Barnaby. Streetworkerzy podczas swoich działań wykorzystali po raz pierwszy metodę, która z biegiem czasu przybrała nazwę *Job First*. Kontynuacją działań streetworkerskich w częstochowskim MOPS było zatrudnienie streetworkera w Sekcji ds. Przeciwdziałania Bezdomności na okres zimowy od stycznia do marca 2018 roku.

281 A. Kluszczyńska, *Projekt w liczbach*, w: Ż. Pacud, P. Wodo (red.), *Innowacyjne Metody Przeciwdziałania Wykluczeniu Społecznemu*, dz. cyt., s. 169.

282 Film podsumowujący działania na rzecz osób w kryzysie bezdomności w ramach projektu pn. „Zmieniając dziś, projektujesz lepsze jutro”: <http://mops.czestochowa.pl/mops2/aktualnosci/8526/>

Od kwietnia 2018 roku metoda streetworkingu w dalszym ciągu opiera się na systemie hybrydowym. Zespół częstochowskich streetworkerów składa się z trzech zatrudnionych w różnych organizacjach pozarządowych streetworkerów (SWP Agape, Caritas, Fundacja Świętego Barnaby), którzy w ramach Partnerstwa Lokalnego na rzecz Osób w Kryzysie Bezdomności, wspólnie monitorują częstochowskie miejsca niemieszkalne²⁸³. Streetworkerzy we wszystkich organizacjach zatrudnieni są w ramach umowy o pracę w pełnym wymiarze godzin. W swoich działaniach wykorzystują również zasoby grupy wolontariuszy, którzy po wcześniejszych szkoleniach, asystują streetworkerom w ich pracy. Grono wolontariuszy poszerza czwórka przedstawicieli współpracującego z „Agape” włoskiego stowarzyszenia Mondo Nuovo, którzy streetworking wykonują w ramach realizowanego przez siebie międzynarodowego projektu. Dzięki tej różnorodności Częstochowa patrolowana jest przez pięć par streetworkerów, siedem dni w tygodniu, w różnych porach dnia. W okresie dużych spadków temperatury monitoring odbywa się również

²⁸³ J. Strączyński, *Narzędzia częstochowskiego streetworkera: Job First, Elektroniczna Mapa Bezdomności, Diagnoza Bezdomności Pozaschroniskowej*, w: P. Olech, L. Węsierska-Chyc, J. Wilczek (red.), *Streetworking, mieszkania, współpraca. Dobre praktyki w pomocy osobom bezdomnym*, Ogólnopolska Federacja na rzecz Rozwiązywania Problemu Bezdomności, Zabrze 2019, s. 75-79.

w nocy w asyście Straży Miejskiej. Pozwala to na osiągnięcie optimum pod kątem częstego monitoringu oraz poczucia bezpieczeństwa i możliwości ciągłego wsparcia dla osób bezdomnych przebywających w miejscach niemieszkalnych.²⁸⁴

c) Opis doboru próby

Dobór próby zastosowany w badaniu to dobór celowy, zwany też nieprobabilistycznym²⁸⁵. Adresatami badania było czternastu mężczyzn w wieku od 18 do 65 lat, klientów streetworkerów bezdomności działających na terenie miasta Częstochowy, czyli osoby w kryzysie bezdomności przebywające w miejscach niemieszkalnych takich jak: kanały, dworce, parki, zsypy, śmietniki, klatki schodowe i inne miejsca niemieszkalne oraz altanki, mobilne domy, baraki i kontenery, a także osoby doświadczające bezdomności przebywające w ogrzewalni przy ul. Sikorskiego 78a w Częstochowie. Były to osoby nieposiadające stopnia niepełnosprawności. Miejscem spotkań streetworkerów z osobami w kryzysie bezdomności było również Centrum Wsparcia Dziennego prowadzone przez Fundację Świętego Barnaby w Częstochowie, które adresowane jest zwłaszcza do osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej.

²⁸⁴ Por. J. Strączyński, *Narzędzia częstochowskiego streetworkera: Job First, Elektroniczna Mapa Bezdomności, Diagnoza Bezdomności Pozaschroniskowej*, dz. cyt. s. 75-79.

²⁸⁵ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, dz. cyt., s. 205.

Badaniem objęto również grupę jedenastu streetworkerów: sześciu kobiet oraz pięciu mężczyzn w wieku od 19 do 50 lat, z różnym stażem pracy w streetworkingu (od praktyk po siedem lat doświadczenia w pracy streetworkera), z wykształceniem od pomaturalnego po wyższe.

Podsumowując, głównym celem Job First jest udoskonalenie oraz zbadanie i opis wdrażania tej metody do pracy częstochowskich streetworkerów w odniesieniu do procesu reintegracji osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej. Cele szczegółowe to: charakterystyka metody *Job First* i jej adresatów oraz ukazanie jej zalet i ewentualnych zagrożeń, zbadanie i opis procedury wdrażania metody *Job First* z uwzględnieniem opisu przypadków, zbadanie i przedstawienie użyteczności metody *Job First* na podstawie opisu przypadków oraz porównanie metody *Job First* z metodą *Housing First*. Przedmiotem badań nad Job First jest proces implementacji metody do pracy częstochowskich streetworkerów w odniesieniu do procesu reintegracji osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej. Problemem głównym jest pytanie: Czym charakteryzuje się metoda *Job First* oraz jaki jest proces jej wdrażania do pracy streetworkerów jako sposobu na reintegrację osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej? Strategią w badaniach nad *Job First* jest interwencyjne badanie przez działanie, będące formą *action research*.

Metodą badań była obserwacja i analiza przypadków. Prowadzony był też wywiad indywidualny ze streetworkerami oraz osobami bezdomnymi (faza przygotowania i refleksji nad działaniem) oraz analiza przypadku i analiza dokumentacji. Terenem badań była Częstochowa, a próbę badawczą stanowili mężczyźni w wieku od 18 do 65 lat, przebywający w miejscach niemieszkalnych i w ogrzewalni.

V. METODA „JOB FIRST” JAKO NARZĄDZIE PRACY STREETWORKERÓW BEZDOMNOŚCI W ŚWIELE BADAŃ WŁASNYCH

Złożoność problematyki bezdomności pozaschroniskowej wymaga od streetworkerów kreatywności w poszukiwaniu rozwiązań oraz tworzenia wysoce zindywidualizowanego planu pomocy. Poszukiwania te mogą generować powstawanie nowych narzędzi i form wsparcia. Jedną z nich jest utworzony przez częstochowskich streetworkerów program *Job First*.

Przyczyny zainteresowania streetworkerów koncepcją aktywizacji zawodowej osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej jako sposobu na reintegrację

Streetworkerzy Biura Projektów Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Częstochowie w ostatnich latach swojej działalności (2016-2017) obserwują zainteresowanie pracą wśród osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej, które spotykają w swojej codziennej pracy. Jak wynika ze wstępnych obserwacji przyczyną zainteresowania tematem zatrudnienia jest chęć zmiany, wyjścia z letargu, któ-

rym charakteryzuje się bezdomność uliczna. Osoby w kryzysie bezdomności chcą powrócić do stanu sprzed doświadczenia braku dachu nad głową, który często kojarzony jest z zatrudnieniem. Praca niesie ze sobą pozytywne konotacje z przeszłości i daje szansę na powrót do normalności.

Charakterystyka zastosowanej w częstochowskim streetworkingu metody *Job First* – cele, beneficjenci, warunki wstępne przed jej wdrażaniem, etapy, walory, zagrożenia

Na podstawie wyżej wymienionych obserwacji określono cel główny metody, którym jest motywowanie osób w kryzysie bezdomności do zmiany ich sytuacji oraz do opuszczenia pozaschroniskowych środowisk (miejsc niemieszkalnych), w których przebywają, za pomocą ofert realnego zatrudnienia. Celami szczegółowymi metody są: zwiększenie zatrudnienia i skali jego utrzymania w grupie osób w sytuacji bezdomności ulicznej i jednostek przebywających w ogrzewalni, redukcja szkód poprzez zminimalizowanie negatywnych skutków przebywania w miejscach niemieszkalnych, poprawa dobrostanu psychofizycznego osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej, zaspokojenie podstawowej potrzeby zatrudnienia oraz poczucia samostanowienia osób

w sytuacji bezdomności ulicznej oraz integracja ze społeczeństwem.

Beneficjentami metody są głównie osoby w kryzysie bezdomności, przebywające w miejscach niemieszkalnych oraz w ogrzewalni, która ze względu na swoją misję interwencyjną nie jest zaliczana do placówek dla osób w sytuacji bezdomności²⁸⁶.

Streetworkerzy przygotowują osobę doświadczającą bezdomności do rozmowy telefonicznej uwzględniając potencjał klientów i ich wcześniejsze doświadczenia. Biorąc pod uwagę stereotypizację bezdomności, beneficjenci zachęcani są do tego, aby nie wspominali w rozmowie telefonicznej o bezdomności, której doświadczają. Kolejną informacją, o której przekazanie proszeni są klienci jest fakt, że nie posiadają oni telefonu.

Proces wdrażania metody Job First zakłada następujące etapy: dostrzeżenie potrzeby nowych rozwiązań, mających na celu polepszenie sytuacji osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej, planowanie zmiany na podstawie zdiagnozowanej potrzeby zatrudnienia, działanie polegające na dostarczaniu ofert zatrudnienia do miejsc niemieszkalnych oraz telefonowaniu do potencjalnych pracodawców przez osoby w kryzysie bezdomności, refleksja nad działa-

²⁸⁶ Por. R. Stenka, P. Olech, Ł. Browarczyk (red.), *Podręcznik Model Gminny Wychodzenia z Bezdomności*, Gdańsk 2014, s. 171.

niem oraz powtórne planowanie, kolejne działanie i refleksja.

Do głównych zalet metody Job First należy dynamika nadana działaniu pomocowemu, zwłaszcza w pierwszym kontakcie z osobą doświadczającą bezdomności. Oferty zatrudnienia trafiają do osoby w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej, która z wielu przyczyn ma ograniczony dostęp do źródeł informacji o pracy, osoba w sytuacji bezdomności pozaschroniskowej ma motywację i szansę do opuszczenia miejsca niemieszkalnego, a znalezienie zatrudnienia może być motywacją do zachowania abstynencji od środków psychoaktywnych. Metoda ta może stanowić motywację do zaspokojenia podstawowych potrzeb, jakimi są kąpiel i zmiana odzieży.

Istnieje jednak niebezpieczeństwo nawrotu problemu alkoholowego w sytuacji porażki. Pracodawcy nie wywiązujący się z umowy mogą przyczynić się do negatywnego obrazu pracy w umysłach osób w kryzysie bezdomności, sytuacje porażki mogą też doprowadzić do powrotu do miejsc niemieszkalnych.

Przebieg implementacji metody Job First do pracy częstochowskich streetworkerów z osobami w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej

Program *Job First* wprowadzany był stopniowo. Początkowo był narzędziem streetworkerów pracujących w ośrodku pomocy społecznej, a następnie używany był przez „pomagaczy” z organizacji pozarządowych. Po przeprowadzonym dwuletnim pilotażu, streetworkerzy kontynuowali swoje działania z zakresu *Job First*, z przerwami, przez kolejne półtora roku. W poniższej analizie ukazane zostały poszczególne etapy metody *Job First*.

Etap I: Dostrzeżenie problemu

Początkowy okres pracy streetworkerów Biura Projektów Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Częstochowie realizowany w latach 2016 i 2017 niesie za sobą obserwację zainteresowania zatrudnieniem wśród osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej. Z obserwacji prowadzonych przez streetworkerów wynika, że trudno wyjść z sytuacji bezdomności nie posiadając własnego źródła dochodu. Z biegiem czasu streetworkerzy zauważają potrzebę zmiany bieżącej sytuacji wśród swoich klientów. Praca kojarzona jest coraz częściej z poczuciem

satysfakcji, użyteczności, zagospodarowaniem czasu oraz możliwością powrotu do okresu przed utratą mieszkania. Zatrudnienie daje nadzieję na powrót do stabilizacji życiowej i przywrócenia poczucia bezpieczeństwa, celu i sensu życia.

Etap II: Planowanie działania – tworzenie teoretycznych, metodycznych i organizacyjnych podstaw metody Job First

Analiza literatury dotyczącej problemu bezdomności i związku tego zjawiska z bezrobociem stanowi dla streetworkerów podstawę do refleksji nad poszukiwaniem nowej metody, która dążyłaby do zmiany bieżącej sytuacji osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej. Przykładem może być „Standard zatrudnienia i edukacji” zawarty w „Podręczniku: Gminny Model wychodzenia z Bezdomności”, który podkreśla, iż temat zatrudnienia stanowi istotną formę pomocy i szerokie pole działania dla osób wspierających doświadczających bezdomności pozaschroniskowej. Kolejnym aspektem kładącym podwaliny pod powstanie metody Job First były konsultacje autora z badaczami związanymi z zagadnieniem zatrudnienia osób bezdomnych, prowadzone przy okazji ogólnopolskich debat z cyklu „Pokonać bezdomność”. W ich wyniku autor utwierdził się w przeświadczeniu niedoboru zarówno literatury, jaki metod związanych z zatrudnieniem osób do-

świadczających bezdomności pozaschroniskowej. Jedną ze znaczących motywacji do wykreowania metody *Job First* była również ożywiona dyskusja na temat jej pilotażu na konferencji „Mieszkanie: prawem, przywilejem czy towarem?” w Łodzi w kwietniu 2017 roku. Przedstawiona metodyka, na której oparty był pilotaż metody, zakładała następującą procedurę: początkowo streetworkerzy przeglądają prasę ogłoszeniową wraz z klientami i przekazują numery telefonu do potencjalnego pracodawcy. Następnie, z upływem czasu, streetworkerzy opracowują procedurę, której podstawę stanowi przegląd lokalnej prasy oraz ogłoszeń na stronach internetowych, prezentujących oferty zatrudnienia w rejonie miasta Częstochowy i okolic, w każdy wtorek i piątek (zgodnie z ukazującą się w tych dniach tygodnia najpopularniejszą prasą ogłoszeniową). Ogłoszenia dotyczące pracy selekcjonowane są zgodnie z preferencjami klientów, które wcześniej zostały przekazane streetworkerom, bądź po kątem zatrudnienia niewymagającego kwalifikacji (najczęściej proste prace fizyczne). Ogłoszenia dotyczące wynajmu mieszkania wybierane były pod kątem najniższego czynszu oraz braku kaucji. Treść ogłoszeń wklejana jest do schematu porządkującego zbiór. Następnie szablon rozcinany jest do formy wygodnych w dysponowaniu kartoników. (Il. 13)

Kartoniki dostarczane są przez streetworkerów do rąk osób bezdomnych przebywających w miej-

scach niemieszkalnych. Osoby w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej kontaktują się z potencjalnym pracodawcą we własnym zakresie bądź z pomocą telefonu wchodzącego w skład wyposażenia streetworkerów (telefon ze względów bezpieczeństwa po każdym użyciu jest dezynfekowany z pomocą specjalnego płynu).

Realna oferta zatrudnienia motywuje do poszukiwania miejsca, w którym można skorzystać z natrysku i nabrać sił po męczącym dniu pracy. W kilku przypadkach powoduje zmianę miejsca przebywania na ogrzewalnię, ubieganie się o miejsce w placówce dla osób doświadczających bezdomności czy poszukiwanie noclegu u przyjaciół i znajomych. W ramach pilotażu, w fazie przygotowania, streetworkerzy pomogli szesnastu osobom w usamodzielnieniu się. Badania te nie były jednak ukierunkowane naukowo i stanowiły jedynie próbę odpowiedzi na pytanie dotyczące skuteczności programu. Stały się jednak motywacją do dalszego działania nie tylko pod kątem praktycznym, ale również generowały kolejne pytania dotyczące przebiegu i jakości podejmowanych działań.

Il. 13: Szablon do ogłoszeń w ramach metody „Job First”

13/03/19	WYNAJME mieszkanie, 25 m2 , Cz-wa, Śródmieście, w kamienicy, ogrzewanie- piec węglowy, czynsz 300 zł/m-c+ kaucja zwrotna Tel. 661...	WYNAJME mieszkanie, 37 m2 , Cz-wa, Śródmieście, pokój z kuchnią i łazienką, nieumeblowane, w kamienicy, czynsz 390 zł/m-c+ kaucja zwrotna Tel. 661...
WYNAJME pokój, Cz-wa, ul. Bardowskiego, z dostępem do łazienki, spokojnej starszej osobie, 1p lub parter, blisko MPK, cena 250zł+media, kaucja 250zł Tel. 505...	WYNAJME mieszkanie, 41 m2 , Cz-wa, ul. Kilińskiego, blisko II al. NMP, pokój z kuchnią, ogrzewanie gazowe, dobry stan techniczny, nowe okna, cena 600 zł+ media i kaucja zwrotna Tel. 609...	Do opieki nad osobą starszą 91 lat w zamian za zamieszkanie, CV i list motywacyjny:@interia.pl, Tel. 603...
BRUKARZY i pomocników, od zaraz Tel. 608...	BUDOWLAŃCA, wykończeniowca, do zabudowy karton-gips Tel. 733...	BUDOWLAŃCA ogólnego, również do wykończeń pomocnika Tel. 511..., po 20
DOCIEPLENIOWCÓW, pomocników budowlanych, płytkarzy od zaraz Tel. 695...	DOCIEPLENIOWCÓW, wymagane doświadczenie w zawodzie, wysokie wynagrodzenie Tel. 607...	DOCIEPLENIOWCÓW Tel. 601...
KOBIETĘ do sprzątania w kinie, godziny roczne Tel. 724...	OSOBĘ do prac porządkowych w ogrodzie i domu, Lisiniec Tel. 504...	PANIĄ do sprzątania 2-3 razy w tygodniu Tel. 506...

Źródło: SWP Agape

W związku z powyższym, „uliczni pomagacze” zapoznają się z literaturą dotyczącą problemu, zgłębiając zagadnienia dotyczące nie tylko samego zjawia-

ska bezdomności, ale również kwestii bezrobocia i rodziny w kontekście braku miejsca zamieszkania. Staje się to motywacją do utworzenia narzędzia, czyli Graficznej Mapy Pytań dotyczących kwestii związanych z rodziną, bezrobociem oraz bezdomnością (patrz załącznik I), która zostaje skonsultowana pod kątem merytorycznym z gronem ekspertów w tych dziedzinach.

Etap III: Działanie – wdrażanie metody *Job First* do pracy częstochowskich streetworkerów

Pomimo krótkiej przerwy w stosowaniu *Job First* w pracy z osobami doświadczającymi bezdomności, spowodowanymi zmianami w organizacji streetworkingu na terenie Częstochowy, streetworkerzy działający już w ramach Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy „Agape” przystępują do dalszych prób wcielania w życie programu. Początkowe działania empiryczne streetworkerów opierają się na obserwacji uczestniczącej. W wyniku tych działań streetworkerzy obserwują reakcję osób doświadczających bezdomności na potencjalną możliwość zatrudnienia, obserwując satysfakcję związaną nie tylko z trafnością dobranych ogłoszeń do ich możliwości i zainteresowań, ale przede wszystkim połączoną z realną chęcią zatrudnienia po rozmowie telefonicznej z pracodawcą.

W okresie od 23 kwietnia do 8 maja 2019 roku streetworkerzy gromadzą dane z pomocą utworzonego przez siebie narzędzia. Ze względu na dynamikę działania pomocowego oraz dbałość o podtrzymanie motywacji uczestników do poszukiwania zatrudnienia, osoby w kryzysie bezdomności nie są pytane o wszystkie kwestie zawarte w graficznej mapie pytań. Pytania zadawane są tylko wtedy, kiedy klient zdecyduje się na wejście na ścieżkę, którą wyznacza mapa, a odpowiedzi zapisywane dopiero po całym działaniu pomocowym, co przeciwdziała deprymowaniu klientów. Sytuacja klientów jest monitorowana poprzez kolejne wizyty streetworkerów. W razie potrzeby proces poszukiwania zatrudnienia jest ponawiany. Na tym etapie badanie prowadzone jest z sześcioma osobami w kryzysie bezdomności. W badaniu uczestniczy siedmiu streetworkerów, pracujących w dwuosobowych zespołach, w różnych konfiguracjach. Działania przeprowadzone były w różnego rodzaju miejscach niemieszkalnych. Badania te pozwoliły na udoskonalenie metody i na kontynuację procesu jej implementacji. Poniżej przedstawiono opis poszczególnych przypadków, a w kolejnym punkcie wnioski powstałe po przeprowadzeniu trzeciego etapu badań.

Szczegółowa charakterystyka osób, które skorzystały z udziału w metodzie *Job First* oraz podjęte z nimi działania:

Opis przypadku I:

Streetworkerzy biorący udział w patrolu: ML i MD

23/04/2019 - nadal

SK nocuje w pustostanie w dzielnicy Lisiniec, całymi dniami przebywa w okolicach dworców PKP i PKS. Streetworkerzy przeprowadzają szereg rozmów motywujących. W końcu wprowadzają program *Job First*. Znalezione zatrudnienie przy pracach wykończeniowych motywuje 63-letniego SK do utrzymania abstynencji od alkoholu. Zainteresowany pracuje bez rejestracji ze względu na zadłużenia. Powstrzymanie się od spożywania alkoholu skutkuje z kolei przyjęciem SK przez siostrę do domu. Sytuacja jest monitorowana przez streetworkerów.

Opis przypadku II:

Streetworkerzy biorący udział w patrolu: JS i GM

06/05/2019

W przypadku ŁW (29 lat), *Job First* było działaniem przy pierwszym kontakcie. Klient nie był chętny do

powrotu do gminy właściwej ze względu na konflikt w rodzinie. Gmina właściwa nie wyraziła zgody na refundację pobytu w placówce na terenie Częstochowy. Po wstępnej diagnozie potrzeb i ocenie sytuacji klienta, streetworkerzy przedstawiają ŁW oferty zatrudnienia, na które klient reaguje entuzjastycznie. Pierwszy wykonany telefon w sprawie pracy przy budowie domu i spotkanie z pracodawcą 15 minut po rozmowie telefonicznej skutkuje dużą motywacją do opuszczenia narzędziowni oraz wynajęcia mieszkania po pierwszej wypłacie. ŁW umawia się z pracodawcą na kolejny dzień, aby w wyznaczonym miejscu mógł zostać przewieziony na miejsce pracy.

07/05/2019

Pracodawca nie stawia się na umówione miejsce spotkania. ŁW jest bardzo zdenerwowany z tego powodu. Długo czekał na miejscu. Nie miał pieniędzy na koncie, żeby zadzwonić do pracodawcy. Odezwał się w nim problem alkoholowy. Kontakt ze streetworkerem się urywa.

13/05/2019

Bezskuteczna próba ustalenia miejsc w ośrodku detoksykacyjnym.

20/05/2019

Streetworkerzy towarzyszą ŁW do ośrodka detoksykacyjnego. Po odbyciu detoksu, ŁW kontynuuje leczenie w trakcie trzymiesięcznej terapii.

Opis przypadku III:

Streetworkerzy biorący udział w patrolu: JS i GS

23/04/2019

Streetworkerzy po wstępnej ocenie aktualnej sytuacji i rozmowie wspierającej przedstawiają KK (47 lat), który przebywa w jednym z częstochowskich pustośnów, oferty zatrudnienia, na które klient reaguje bardzo entuzjastycznie. Po wyselekcjonowaniu odpowiedniej oferty pracy (praca przy sprzątaniu terenów zewnętrznych), Klient deklaruje przyjście do Centrum Wsparcia Dziennego celem wykąpania się i zmiany odzieży, co poprzedzi zatelefonowanie do pracodawcy.

24/04/2019

KK pojawia się kolejnego dnia w Centrum Wsparcia Dziennego celem wykąpania się i zmiany odzieży. Dużą motywację do podjęcia pracy potwierdza fakt, iż KK w Centrum zjawia się pierwszy raz od wielu

miesiące, pomimo wcześniejszych prób motywacji przez streetworkerów. KK jest pod wpływem alkoholu, jednakże streetworkerzy nie zaprzestają swojego działania wychodząc z założenia, iż chęć utrzymania pracy może stać się motywacją do podjęcia detoksyfikacji alkoholowej. Brak odpowiedzi ze strony pracodawcy po próbie telefonicznego kontaktu skutkuje rezygnacją i powrotem do pustostanu.

Opis przypadku IV:

Streetworkerzy biorący udział w patrolu: JS i RP

26/04/2019

AB przebywający wraz z towarzyszką w altanie śmietnikowej, wykazuje dużą chęć do podjęcia pracy i bardzo entuzjastycznie podchodzi do poszczególnych pokazywanych mu ofert. Wcześniej pracował w fabryce zabawek, ale jest otwarty na zmiany. Pierwszy wykonany telefon dotyczył pracy na budowie. Osoba AB została odrzucona ze względu na brak telefonu (pracodawca wymagał dyspozycyjności). Kolejny telefon dotyczył pracy na skupie złomu. Oferta została przyjęta z entuzjazmem ze względu na doświadczenie w segregacji surowców wtórnych. Po skończonej rozmowie telefonicznej i umówieniu się na rozmowę kwalifikacyjną w poniedziałek, w głosie klienta słychać było wielką satysfakcję, którą wyraził w ekskla-

macji: „Jest!” ze wzniesioną w górę ręką w geście zwycięstwa. Zarówno AB, jak i jego towarzyszka MP, dziękowali streetworkerowi w miłych słowach i bardzo serdecznym uściskiem dłoni. Streetworker jednak wyrażał wątpliwość czy motywacja do pracy u AB przetrwa próbę weekendu (telefon w sprawie pracy był wykonany w piątek, a praca miała zacząć się od poniedziałku).

08/05/2019

Streetworkerzy starają się zlokalizować AB i MP. Bezskutecznie. Wywiad środowiskowy przeprowadzony z personelem sprzątającym potwierdza obecność klientów na tym terenie w różnych porach dnia. Na podstawie tego faktu streetworkerzy wnioskuje, iż zainteresowani nie zostali zatrudnieni.

Opis przypadku V:

Streetworkerzy biorący udział w patrolu: JS i RF

25/04/2019

Streetworkerzy spotykają PS przy C.H. Jagiellończy. Klient na co dzień śpi w różnych miejscach Niemieszkalnych, czasami u znajomych. Zainteresowany entuzjastycznie reaguje na propozycje pracy. Już po pierwszym telefonie umawia się na rozmowę telefo-

niczną z pracodawcą oferującym zatrudnienie przy sprzątaniu terenów zewnętrznych. Dyskutujemy nad sposobem dotarcia do siedziby firmy oraz nad możliwościami noclegu. Proponujemy ogrzewalnię. PS bierze pod uwagę to rozwiązanie. Zastanawia się również nad noclegiem u znajomych. Wymieniamy się numerami telefonu.

26/04/2019

Rozmowa telefoniczna: PS jest upojony alkoholem. Streetworker nie jest w stanie nawiązać logicznego kontaktu. W kolejnych próbach telefon nie odpowiada.

Opis przypadku VI:

Streetworkerzy biorący udział w patrolu: JS i GM.

29/04/2019

Przy al. Niepodległości streetworkerzy spotykają DZ. Klient bardzo chętnie reaguje na propozycje pracy jako pomocnik brukarza. Nie chce jednak telefonować w momencie spotkania ze streetworkerami. „Pomagacze” podają DZ kartoniki z treścią ogłoszeń. DZ sprawia wrażenie osoby pod wpływem narkotyków. Kontakt się urywa.

Etap IV: Refleksja nad przeprowadzonym działaniem – analiza wyników badań

- a) Charakterystyka osób, które skorzystały z udziału w metodzie *Job First*

Na podstawie przeprowadzonych badań można dokonać następującego podsumowania:

- badaniem objęto grupę próbną sześciu osób,
- wiek osób w kryzysie bezdomności, którzy uczestniczyli w programie *Job First* plasował się w przedziale od 29 do 63 lat,
- uczestnicy przebywali w różnych typach miejsc niemieszkalnych (dworce, pustostany, narzędziownie, altany śmietnikowe, ławki),
- większość uczestników nie utrzymuje kontaktu z rodziną (cztery osoby), sporadyczny kontakt (jedna osoba), jedna osoba deklarowała brak rodziny,
- wszyscy uczestnicy podejmowali wcześniej zatrudnienie, w którym często mają duże doświadczenie,
- przyczyną utraty pracy było uzależnienie, w większości przypadków od alkoholu (cztery osoby), sporadycznie od narkotyków (jedna osoba),

- oferty pracy proponowane osobom w kryzysie bezdomności na tym etapie dotyczyły głównie prac budowlanych oraz prac porządkowych.

a) Udoskonalenie metody na podstawie zaobserwowanych procesów

Dzięki Job First zaobserwowano: motywację do zmiany aktualnej sytuacji, satysfakcję, tendencję do poszukiwania schronienia, jedna osoba podjęła też zatrudnienie. W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono potrzebę dodatkowego przygotowania metryczki z danymi dotyczącymi wieku. Kolejne zmiany dotyczące wprowadzania metody *Job First* dotyczyły refleksji w obszarach inicjowania kontaktu z uczestnikami projektu oraz decydowanie o kolejnych krokach w działaniu pomocowym.

b) Inicjowanie kontaktu z uczestnikami programu *Job First*

Program Job First jest wcielany na różnych etapach tworzenia planu pomocowego z osobami w kryzysie bezdomności. W wielu przypadkach wdrożenie następowało przy pierwszym kontakcie z klientem, nadając dużą dynamikę procesowi pomocowemu. Jak zaobserwowano, wszystkie osoby, które wzięły udział w badaniu miały pozytywne konotacje związane z pracą, dlatego Job First stanowił dodatko-

wą motywację do zmiany aktualnej życiowej sytuacji. Streetworkerzy przygotowują osobę w kryzysie bezdomności do rozmowy telefonicznej, bazując głównie na potencjałach klientów i ich wcześniejszych doświadczeniach. Ze względu na powszechnie panującą stereotypizację bezdomności, w ramach przygotowania osoby w kryzysie bezdomności, zachęcane są do niewspominania w rozmowie telefonicznej o bezdomności, której doświadczają. Zamiast tego, w ramach rekomendacji, jako adres pobytu, osoby bezdomne podają ulicę Sikorskiego, przy której mieści się ogrzewalnia, w której już przebywają, przebywali albo w której w ramach przygotowania do pracy będą przebywać (w ogrzewalni można się m. in. wykąpać). Kolejną informacją, o której przekazanie proszeni są klienci streetworkerów (zwłaszcza, jeśli proszeni są o oddzwonienie np. przed spotkaniem przed rozmową kwalifikacyjną) to fakt nieposiadania przez nich telefonu. Osoby doświadczające bezdomności przekazują najczęściej, iż telefonują aktualnie od znajomego, który udostępnił im aparat w celu skontaktowania się z pracodawcą.

c) Kolejne kroki podejmowane przez streetworkerów w związku z wprowadzeniem *Job First*

- Job First a problem uzależnień:

Przypadki PS, KK i DZ skłaniają do refleksji nad rozpoczęciem wdrażania *Job First* od udziału

uczestnika w terapii uzależnień od substancji psychoaktywnych. Z drugiej strony, chęć pracy motywuje do podjęcia leczenia, jak w sytuacji ŁW. Praca jest również motywacją do zachowania abstynencji alkoholowej, jak w przypadku SK.

- Kierowanie do Centrum Integracji Społecznej:

Job First kierowany jest najczęściej do osób, które nie doświadczają niepełnosprawności. Niechęć do podjęcia zatrudnienia przez osoby z orzeczoną umiarkowaną i znaczną stopniem niepełnosprawności podyktowana jest pobieraniem zasiłku stałego, w oparciu o który streetworkerzy starają się znaleźć oferty mieszkaniowe. Osobom sprawnym, które nie czują się na siłach, aby podjąć zatrudnienie „z wolnego rynku” oferowana jest praca w CIS.

d) Uwzględnienie opinii streetworkerów oraz obserwacji zachowań pracodawców i osób bezdomnych

- Opinia streetworkerów:

Badanie wykazało potrzebę ciągłego monitoringu sytuacji osób w kryzysie bezdomności, które stają się uczestnikami *Job First*. Praktyka działań streetworkerów w Częstochowie ukazuje trudności związane z regularnością monitoringu programu ze względu na dysproporcję pomiędzy ilością osób w kryzysie bezdomności (66 osób) a ilością stre-

etworkerów (dwa zespoły). Potrzeba stałego monitorowania miejsc Niemieszkalnych oraz praca z osobami w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej, którzy nie są adresatami *Job First* sprawia, iż często kontakt z uczestnikami *Job First* traci na regularności. Z drugiej strony, zachęca to osoby w kryzysie bezdomności do brania większej odpowiedzialności za realizację planu mającego na celu zmianę aktualnej sytuacji.

- Postawy pracodawców:

W rozmowie z potencjalnym pracodawcą osoby w kryzysie bezdomności starają się zaprezentować najlepszą wersję siebie. Z tego powodu większość pracodawców w obliczu zapotrzebowania na pracownika odpowiada pozytywnie na prezentację osób w kryzysie bezdomności. Dużym mankamentem, wpływającym w wysokim stopniu na spadek motywacji w podjęciu zatrudnienia, jest niestawiennictwo pracodawców w umówionym miejscu, które jest zjawiskiem nagminnym.

- Predyspozycje brane pod uwagę przez pracodawców:

Najczęściej poruszaną przez pracodawców kwestią jest kwestia doświadczenia w danym działaniu, o które pytają zazwyczaj w pierwszym zdaniu. Kolejnym zagadnieniem jest kwestia lokalizacji, w której mieszka osoba telefonująca. Pracodawcy

proponują spotkanie w pobliżu miejsca zamieszkania, jak w przypadku ŁW. Następnie, pracodawcy pytają o posiadanie telefonu (czy telefon z którego dzwoni zainteresowany jest jego własnością). Innymi zagadnieniami poruszonymi przez potencjalnych pracodawców są: wiek, dyspozycyjność oraz możliwość przemieszczania się.

- Postawy osób w kryzysie bezdomności w sytuacji zwycięstwa:

Dzięki zastosowaniu programu *Job First* zaobserwowano postawy takie jak: motywację do zmiany aktualnej sytuacji (KK) czy poczucie satysfakcji (AB). Jedna osoba spośród uczestników pierwszej tury badań podjęła zatrudnienie oraz wróciła do rodziny (SK). Zatrudnienie osoby podkreśla wartość i tożsamość osobową jednostki doświadczającej marginalizacji. *Job First* to również poczucie satysfakcji samych streetworkerów, którzy obserwują proces zmian u osoby w kryzysie bezdomności. Osoby te często okazują wdzięczność nawet w odpowiedzi na poszczególne stopnie procesu realizacji *Job First*, tak jak na przykład możliwość zatelefonowania do pracodawcy.

- Postawy osób w kryzysie bezdomności w sytuacji porażki:

Najczęstszą przyczyną niepowodzenia w poszukiwaniu pracy jest brak posiadania własnego telefo-

nu. Przez to, nawet w sytuacji niestawienia pracodawcy w umówionym miejscu i czasie, osoby w kryzysie bezdomności nie były w stanie skontaktować się z oferującymi zatrudnienie w celu wyjaśnienia sytuacji (ŁW).

W zestawieniu z powyższą, zewnętrzną przyczyną niepowodzenia, kolejna wypływa z wewnętrznej postawy osób w kryzysie bezdomności. Odległość czasowa, czekanie przez kilka dni na spotkanie z pracodawcą powoduje, iż osoba wstępnie zainteresowana zatrudnieniem nie wytrzymuje okresu oczekiwania i rezygnuje z możliwości pracy (AB). Brak kontaktu z pracodawcą, a przez to zmniejszenie motywacji i poczucie zrezygnowania może doprowadzić do powrotu w miejsce niemieszkalne, tak jak w przypadku KK, który pomimo dużego zaangażowania w sprawę (wizyta w CWD, kąpiel, zmiana odzieży, ograniczenie spożycia alkoholu), po niepowodzeniu w kontakcie z potencjalnym pracodawcą powrócił do pustostanu. Refleksją streetworkerów na tym etapie jest potrzeba uprzedniego wprowadzenia alternatywnego planu pomocy w razie niepowodzenia realizacji programu *Job First*.

- Inne potrzeby zmiany stwierdzone w czasie badań:

U większości osób można było zaobserwować potrzebę posiadania telefonu, która stanowiłaby gwarancję komfortu psychicznego w przypadku niesta-

wiennictwa potencjalnego pracodawcy na miejscu spotkania. Potencjalnym rozwiązaniem w tej sytuacji mogłoby być towarzyszenie osobom zainteresowanym do miejsca spotkania z pracodawcą. Jednak w takim przypadku osoby w kryzysie bezdomności mogłyby być odebrane jako osoby niesamodzielne, potrzebujące ciągłego wsparcia ze strony instytucji pomocowych. Z drugiej strony, stwarzałoby to możliwość rekomendacji przez streetworkerów osoby ubiegającej się o zatrudnienie. Dodatkową motywacją może być zachęcanie osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej do poszukiwania pracy w Centrum Wsparcia Dziennego, gdzie oprócz poczucia bezpieczeństwa, osoby zainteresowane mają możliwość kąpieli, zmiany odzieży oraz spożycia posiłku.

f) Porównanie metody *Job First* z metodą *Housing First*

Zainteresowanie streetworkerów rosnącą popularnością znanej w całej Europie metody *Housing First* wywołało potrzebę refleksji badaczy nad zestawieniem jej z utworzoną przez nich metodą *Job First*. Podstawy metody *Housing First* zostały sformułowane przez dr S. Tsembrisa w latach dziewięćdziesiątych XX wieku w ramach nowojorskiej organizacji Pathways to Housing. W swoich początkach program nastawiony był głównie na pomoc osobom w kryzysie bezdomności doświadczającym problemów natury

psychicznej. W wyniku rozwoju metody, krąg odbiorców projektu objął również osoby długotrwale przebywające w placówkach dla osób w kryzysie bezdomności, a także osoby zagrożone bezdomnością, w tym opuszczające szpitale psychiatryczne i więzienia. Obecnie beneficjentami metody *Housing First* są również osoby doświadczające bezdomności pozaschroniskowej.

W swoich podstawach metoda *Housing First* w dużej mierze wiąże się z programem *Job First*. Streetworkerzy na jednym z końcowych etapów swojego działania, kiedy osoba doświadczająca bezdomności pozaschroniskowej znajdzie i utrzyma swoją pracę, pośredniczą w poszukiwaniu mieszkania dla klienta. Klientami streetworkerów w zakresie poszukiwania mieszkania są również osoby doświadczające bezdomności pozaschroniskowej z orzeczoną stopniem niepełnosprawności, które pobierają świadczenia z ZUS lub OPS.

Etap V: Planowanie kolejnego działania – udoskonalenie metody *Job First*

Metoda poddana refleksji zostaje udoskonalona w zakresie korekty narzędzia Graficznej Mapy Pytań, zwiększenia częstotliwości monitoringu sytuacji uczestników badań oraz wdrażania alternatywnego planu działania w wypadku niepowodzenia realizacji

założonej strategii. Narzędzie Graficznej Mapy Pytań zostało poszerzone o metryczkę z danymi dotyczącymi wieku, płci, stażu doświadczania bezdomności. Zmiana w częstotliwości monitoringu polegała na alteracji priorytetów działania streetworkerów, którzy w swojej codziennej pracy podejmowali również działania wobec osób nieuczestniczących w implementacji metody. Na tym etapie, streetworkerzy nie opuszczając monitoringu pozostałych osób doświadczających bezdomności, skupiali się głównie na uczestnikach badania. Widząc reakcję w sytuacjach porażki, streetworkerzy przygotowują z osobami w kryzysie bezdomności alternatywny, do opartego na poszukiwaniu zatrudnienia, plan działania. Centrum Wsparcia Dziennego staje się najczęstszym miejscem spotkań streetworkerów z potencjalnymi uczestnikami badań, a streetworkerzy w bezpośredni sposób współpracują z personelem CWD, który pomaga w implementacji metody.

Etap VI: Działanie – implementacja poprawionej metody Job First (etap badań odbywających się w Stowarzyszeniu Wzajemnej Pomocy „Agape” – 10.05. 2019-27.05.2019)

Kolejny etap badań mający miejsce w maju 2019 roku obejmował grupę trzech osób w kryzysie bezdomności w przedziale wiekowym od 28 do 47 lat. Uczestnicy przebywali w ogrzewalni. Dwie osoby po-

czątkowo w miejscach niemieszkalnych. Uczestnicy nie utrzymują kontaktu z rodziną, wszyscy podejmowali wcześniej zatrudnienie, w którym często mają duże doświadczenie. Przyczyną utraty pracy były brak zapotrzebowania na dalszą pracę oraz aresztowanie. Oferty pracy proponowane osobom w kryzysie bezdomności na tym etapie również związane były z pracami budowlanymi oraz pracami porządkowymi. Badaniem objęto również grupę dwóch streetworkerów: kobietę i mężczyznę w wieku od 24 do 30 lat, z wykształceniem wyższym, praktykanta i streetworkera z siedmioletnim stażem pracy.

- a) Szczegółowa charakterystyka osób, które skorzystały z udziału w metodzie *Job First*:

Opis przypadku I:

Streetworkerzy biorący udział w patrolu: JS i DR

10/05/2019

DT i TM poznali się w dużej gminie na terenie Polski, w której obaj byli niegdyś zameldowani na pobyt stały. Opuścili gminę ze względu na konflikt z grupą osób i związane z nim niebezpieczeństwo utraty zdrowia i życia. W Częstochowie znaleźli się po tym, kiedy w drodze koleją na Śląsk, zostali poproszeni o opuszczenie pociągu przez konduktora. DT

wcześniej pracował przy renowacji zamków we Francji. Kiedy skończyło się zapotrzebowanie na pracę, wrócił do kraju. TM trzymał się dorywczej pracy jako pomocnik budowlany. *Job First* po raz kolejny został wprowadzony przy pierwszym kontakcie z klientami, po wcześniejszym przeprowadzeniu diagnozy wstępnej potrzeb. Streetworkerzy tworzą profil zawodowy oraz preferencje DT i TM do pracy. Najbardziej pożądaną pracą przez klientów jest zatrudnienie w charakterze brukarza. Pierwsza oferta jest bardzo atrakcyjna ze względu na wysokie zarobki oraz tygodniowe wypłaty, jednak zatrudnienie oferowane jest jedynie dla jednego pracownika. Klienci nie chcą się rozdzielać ze względu na przyjaźń i na nowe miejsce, jakim jest dla nich Częstochowa (strach przed nieradzeniem sobie w nowych realiach oraz przed perspektywą dalszych działań, czyli staraniem się o mieszkanie itd.). Streetworkerzy są pod wrażeniem sposobu prowadzenia rozmowy przez DT, który jak się wydaje, charakteryzuje się dużym doświadczeniem w rozmowach kwalifikacyjnych. Kolejna oferta, na którą odpowiadają DT i TM to praca w charakterze pomocnika murarza. Umawiają się z potencjalnym pracodawcą za godzinę niedaleko Centrum Wsparcia Dziennego, z którego telefonują. Streetworkerzy decydują się na kontynuację patrolu. W trakcie jego trwania otrzymują telefon od pracodawcy, który informuje o niestawiennictwie DT i TM na miejscu spotkania. Niemożność skontaktowania z klientami ze względu na

nieposiadanie przez nich telefonu oraz brak możliwości skontaktowania się z personelem CWD (trwa Msza święta odprawiana raz w tygodniu w Centrum, w której uczestniczy cały personel CWD) powoduje, iż pracodawca odjeżdża. Na uczestnictwo we Mszy decydują się również DT i TM, którzy zapominają o spotkaniu z pracodawcą. Streetworkerzy nie poddają się i po powrocie do CWD proponują kolejną ofertę –sprzątanie terenów zewnętrznych. Klienci umawiają się na rozmowę na poniedziałek 13 maja. Streetworkerzy rozmawiają na temat noclegu z kierownikiem ogrzewalni oraz układają plan z zainteresowanymi (adres pracodawcy, numer linii autobusu, którym można dojechać na miejsce spotkania oraz przystanek z którego odjeżdża).

13/05/2019

Streetworkerzy monitorują sytuację telefonując do ogrzewalni. DT i TM opuścili ogrzewalnię o planowanej godzinie, przekazując opiekunowi informację o spotkaniu z potencjalnym pracodawcą. W godzinach przedpołudniowych streetworkerzy spotykają się z klientami w CWD. DT i TM byli na rozmowie, nie zgodzili się jednak na zatrudnienie na omówionych przez pracodawcę warunkach (1500 zł netto/mc, praca w weekendy i w święta ustawowo wolne od pracy). Streetworkerzy przekazują kolejne oferty pracy, jednak ze względu na interwencję kontaktują za-

interesowanych z personelem CWD, który używa fundacyjnego telefonu na potrzeby kontaktu z pracodawcami.

16/05/2019

Streetworkerzy spotykają się z DT i TM w CWD. Klienci dzwonili pod przekazane numery i umówili się na dzisiejszy dzień w sprawie pracy przy układaniu kostki brukowej. Po południu streetworkerzy otrzymują SMS o następującej treści: „Udało się. Od jutra uderzamy do roboty”.

18/05/2019

Streetworkerzy otrzymują SMS od DT i TM: „Hey, jesteśmy po drugim dniu roboty. Jest OK. Spoko warunki, dobre zarobki. Od poniedziałku wynajmujemy mieszkanko pod Częstochową”.

27/05/2019

Telefon streetworkerów do DT i TM. Klienci dziękują streetworkerom za zmianę w ich życiu. Cieszą się, bo wciąż pracują i wynajmują mieszkanie pod Częstochową, w którego znalezieniu pośredniczył pracodawca.

Opis przypadku II:

Streetworkerzy biorący udział w patrolu: JS i DR

10/05/2019

JK opuścił niedawno zakład karny. Po wyjściu z więzienia i początkowym przebywaniu w miejscach niemieszkalnych, szybko zdecydował się na nocleg w ogrzewalni, skąd trafił do CWD. Job First streetworkerzy wprowadzają przy pierwszym kontakcie, po wstępnej diagnozie i utworzeniu planu. JK dzwoni pod pierwszy wybrany numer – pracę przy dociepleniach budynków. Klient umawia się na rozmowę. Dziękuje streetworkerom za to, że jak sam to nazwał: „udało się” i że „kamień spadł mu z serca”. JK decyduje się na dalszy nocleg w ogrzewalni.

11/05/2019

Kontakt telefoniczny ze streetworkerami: JK przychodzi na umówione spotkanie. Klient prosi pracodawcę, który wstępnie przyjął JK do pracy, aby zgodnie z zaleceniem pracownika socjalnego pracującego w ogrzewalni (rozmowa w piątek), stawić się w ośrodku pomocy społecznej w poniedziałek 13 maja. Pracodawca w odpowiedzi na to stwierdził, że JK powinien zadzwonić do niego „jak już pozalátwia wszystkie swoje sprawy”.

13/05/2019

Streetworkerzy pośredniczą w zakupie biletu do gminy właściwej dla JK oraz asystują do autobusu, którym klient udaje się do GOPS. Otrzymaawszy skierowanie, JK przyjeżdża do częstochowskiego schroniska jednocześnie utrzymując pracę przy dociepleniach.

20/05/2019

JK zostaje aresztowany przed otrzymaniem pierwszej wypłaty. Streetworkerzy dowiadują się z nieformalnych źródeł, że JK zostaje zatrzymany w związku z podejrzeniem rozprowadzania narkotyków.

a) Udoskonalenie metody na podstawie zaobserwowanych procesów

Podobnie jak w przypadku poprzedniego etapu badań, *Job First* został wprowadzony przy pierwszym kontakcie z klientami. Wszyscy uczestnicy byli zmotywowani do podjęcia zatrudnienia, klienci mieli wieloletnie doświadczenie w pracy. DT wyróżniał się ponadto ponadprzeciętną umiejętnością prowadzenia rozmowy telefonicznej z pracodawcą. Wszyscy klienci posiadali swoje telefony komórkowe. Niektóre

osoby, jak TM, potrzebują wsparcia i pracy w zespole ze znajomymi osobami.

Kolejne kroki podejmowane przez streetworkerów w związku z wprowadzeniem *Job First*:

- Układanie planu

Streetworkerzy wspólnie z klientami tworzą plan dotyczący tymczasowego noclegu oraz sposobu dotarcia do miejsca umówionego spotkania.

- Pośredniczenie w kontakcie z gminą właściwą oraz staraniem się o miejsce w placówce

Streetworkerzy pośredniczą w zakupie biletu do gminy właściwej między organizacją pozarządową i JK oraz asystują zainteresowanemu do autobusu, którym klient udaje się do GOPS w celu ubiegania się o skierowanie do częstochowskiego schroniska. Monitorują dalszą sytuację telefonicznie.

- a) Uwzględnienie obserwacji zachowań pracodawców i osób bezdomnych

Postawy pracodawców: u pracodawcy zatrudniającego JK zaobserwowano uprzedzenie ze względu na sprawy związane z ośrodkiem pomocy społecznej. Pomimo, iż JK nie przyznał się do swojej bezdomności, pracodawca niechętnie odnosił się do klienta korzystającego z pomocy MOPS. Wszyscy pracodawcy stawiają się w umówionym miejscu spotkania. Pracodawcy

dawca ostatecznie zatrudniający DT i TM pomaga klientom w znalezieniu mieszkania do wynajęcia.

- Predyspozycje brane pod uwagę przez pracodawców:

Podobnie jak u poprzednich uczestników, pytaniem stawianym najczęściej przez pracodawców jest kwestia doświadczenia. Oprócz lokalizacji, pracodawcy pytają również o wysokość preferowanego wynagrodzenia. Pracodawcy doceniają posiadanie przez klientów telefonów kontaktowych.

- Postawy osób w kryzysie bezdomności w sytuacji zwycięstwa:

Wiadomość o możliwości podjęcia zatrudnienia po rozmowie telefonicznej z potencjalnym pracodawcą przynosi poczucie ulgi i dowartościowanie (JK). Zatrudnienie przy docieplaniu budynku stało się motywacją dla JK do ubiegania się o pomoc w postaci schronienia w schronisku, z zapewnionym posiłkiem, możliwością kąpieli oraz noclegu w łóżku (w przeciwieństwie do ogrzewalni). Przykład DT i TM pokazuje ostateczny cel programu *Job First*. W wyniku działań streetworkerów, klienci otrzymują zatrudnienie oraz wynajmują mieszkanie. Monitoring streetworkerów jest bardziej regularny niż w przypadku poprzedniego etapu.

- Postawy osób w kryzysie bezdomności w sytuacji porażki:

Odwrotnie do tendencji wykazanej na poprzednim etapie badań, w której to pracodawcy nie stawiali się w umówionym miejscu spotkania, w przypadku DT i TM to pracodawca bezskutecznie czekał na klientów. W związku z tą sytuacją powraca pytanie o towarzyszenie osobom w kryzysie bezdomności na spotkanie z pracodawcą. Po raz pierwszy oferta zatrudnienia przedstawiona przez pracodawcę spotyka się z odrzuceniem ze względu na warunki pracy (niskie wynagrodzenie i praca w dniach ustawowo wolnych).

Streetworkerzy powinni zadbać o jakość kontaktu z ośrodkiem pomocy społecznej i pracownikiem socjalnym odpowiedzialnym za ogrzewalnię, jak w przypadku JK, który nie mógł rozpocząć pracy ze względu na spotkanie w MOPS. Trudną do przewidzenia rzeczywistością jest przerwanie procesu pomocowego przez aresztowanie klienta (JK).

Etap VII: Refleksja nad przeprowadzonym działaniem

Na podstawie obserwacji dokonanej na poprzednim etapie badań, streetworkerzy dochodzą do nowych wniosków, uwzględniającej kolejne zmiany w kształcie metody *Job First*. Badacze starają się zwiększyć jakość kontaktu z ośrodkami pomocy społecznej oraz współpracy z partnerami takimi jak or-

ganizacje pozarządowe oraz personel ogrzewalni. Streetworkerzy osobiście nawiązują kontakt z potencjalnymi pracodawcami. Kolejną planowaną zmianą na podstawie obserwacji z poprzedniego etapu jest nieprzygotowywanie klientów do rozmowy z potencjalnym pracodawcą, lecz zdanie się na intuicję uczestników badań w tym zakresie, co zmienia rolę streetworkera z facylitatora działań na asystenta.

Etap VIII: Planowanie działań i ich realizacja (etap badań odbywających się w Stowarzyszeniu Wzajemnej Pomocy „Agape” – 17.06.2019 -24.07.2019)

W kolejnym etapie badań uczestniczyło pięć osób w wieku od 35 do 64 lat. Uczestnicy przebywali zarówno w miejscach niemieszkalnych takich jak: przestrzeń pod mostem, namiot, pustostan, dworzec PKS, jaki w ogrzewalni (MH). Uczestnicy nie utrzymują kontaktu z rodziną. Wszyscy uczestnicy podejmowali wcześniej zatrudnienie, w którym często mają duże doświadczenie. Przyczyną utraty pracy był brak zapotrzebowania na dalszą pracę, opuszczenie placówki oraz rozwód z żoną. Oferty pracy proponowane osobom w kryzysie bezdomności na tym etapie również związane były z pracami budowlanymi, pracami fizycznymi oraz opieką nad starszą osobą.

- a) Szczegółowa charakterystyka osób, które skorzystały z udziału w metodzie *Job First*:

Opis przypadku I:

Streetworkerzy biorący udział w patrolu: JS i MW

17/06/2019

ZS pomimo posiadania domu w małej gminie na terenie powiatu częstochowskiego, z powodu konfliktu z żoną, przebywa w namiocie na leśnych terenach Częstochowy. Wcześniej pracował jako kucharz w jednej z placówek, którą opuścił na okres letni. W dniu 17 czerwca przychodzi do Centrum Streetworkingu, aby prosić o pomoc. Klient jest otwarty na poszukiwanie zatrudnienia. Nie posiada orzeczenia o stopniu niepełnosprawności. Streetworkerzy nie informują ZS o sposobie rozmowy z pracodawcą, jak zazwyczaj robili, sugerując m.in. Aby klienci nie wspominali o swojej bezdomności. Pierwsza oferta odnaleziona zgodnie z preferencjami zainteresowanego dotyczyła opieki nad starszą osobą w zamian za zamieszkanie. Pracodawca wstępnie proponuje przyjazd ZS i zapoznanie się z podopiecznym. Sytuacja zmienia się, gdy ZS przedstawia swoje położenie i wspomina o swojej bezdomności. Pracodawca zaczyna się wahać. Ostatecznie zgadza się na przybycie ZS, który przygotowuje się do rozmowy (kapie się,

zmienia odzież itd.). Jego kandydatura zostaje ostatecznie odrzucona ze względu na „zatrudnienie innej osoby”.

19/06/2019

W prasie ukazuje się ogłoszenie tej samej treści.

01/07/019

Po pewnym czasie ZS znów przychodzi do Centrum Streetworkingu prosząc o pomoc w znalezieniu zatrudnienia. Kolejną ofertą jest praca w delegacji (z zapewnionym noclegiem) na terenie Śląska. Klient początkowo zdeterminowany do dojazdu na miejsce pracy, ostatecznie rezygnuje z wyjazdu. Podejmuje jednak samodzielne poszukiwanie zatrudnienia i po pewnym czasie, jak dowiadują się streetworkerzy od znajomych ZS, klient zostaje zatrudniony przy sprzętaniu w markecie.

Opis przypadku II:

Streetworkerzy biorący udział w patrolu: JS i PP

26/06/2019

BS po opuszczeniu zakładu karnego podróżuje po Polsce w poszukiwaniu miejsca noclegowego. W ostatniej placówce, zaproponowanej przez gminę właściwą, wchodzi w konflikt z personelem związany z nieprzestrzeganiem regulaminu. Po tym wydarzeniu trafia do Częstochowy, gdzie nocuje na dworcach PKP i PKS. Utrzymuje się z żebractwa. 26 czerwca przychodzi do Centrum Wsparcia Dziennego. Po wstępnej diagnozie streetworkerzy wprowadzają *Job First*. Oferty pracy okazują się nieaktualne i klient rezygnuje z dalszego poszukiwania zatrudnienia, prosząc o przełożenie tego procesu na dzień następny.

27/06/2019

Po jednym z pierwszych telefonów BS umawia się na spotkanie z pracodawcą. Jednocześnie informuje potencjalnego pracodawcę o problemie związanym z brakiem własnego telefonu. Pracodawca uspokaja klienta i informuje o dokładnym miejscu spotkania. Streetworkerzy tworzą plan z BS, uwzględniając sytuację porażki i sukcesu.

29/06/2019

BS ponownie przychodzi do CWD realizując plan w wypadku porażki. Pracodawca nie przyszedł na umówione miejsce spotkania. Klient rozważa powrót do gminy właściwej. U BS zaczyna powracać

problem alkoholowy, przez co streetworkerzy zmieniają kierunek działania na poszukiwania miejsc w ośrodkach terapii uzależnień. Nie znajdując ich w żadnym z ośrodków, tworzą plan interwencyjny w oparciu o nocleg w ogrzewalni.

11/07/2019

Kolejna próba znalezienia miejsca w ośrodku detoksykacyjnym. Bezskuteczna. Klient postanawia radzić sobie na własną rękę.

17/07/2019

Spotkanie z Klientem przy dworcu PKS. BS twierdzi, że utrzymuje abstynencję od kilku dni. Pragnie szukać zatrudnienia. Streetworkerzy przedstawiają propozycję pracy przy budowie w delegacji. Pracodawca oferuje zatrudnienie pod warunkiem dostarczenia do miejscowości pod Częstochową w sobotę, 22 lipca. Streetworkerzy ustalają cenę biletu i stanowisko, z którego odjeżdża PKS. Zapisują wszystkie informacje. Ze względu na niską cenę biletu, BS zapewnia o samodzielnym sfinansowaniu dojazdu.

18/07/2019

Rozmowa wspierająca z Klientem na dworcu PKS. BS nadal utrzymuje, że pojedzie w sobotę do pracodawcy.

24/07/2019

Rozmowa wspierająca z BS, który stwierdza, iż stawiał się w sprawie pracy, jednakże mimo wszystko nie został przyjęty. Prosi o kontakt z organizacją pozarządową, z którą nawiązał relację w czasie pobytu w zakładzie karnym. Streetworkerzy pośredniczą w kontakcie.

Opis przypadku III:

Streetworkerzy biorący udział w patrolu: JS i PP

27/06/2019

Streetworkerzy po wstępnej diagnozie wprowadzają *Job First* w pierwszym kontakcie z MH. Oferta pracy dotyczy opieki nad starszym mężczyzną. Pracodawca wcześniej zostawił swoją ofertę w biurze Centrum Wolontariatu obsługiwanym przez Stowarzyszenie, w którym pracują streetworkerzy. Zgadza się on wstępnie na zatrudnienie MH, jednak po opuszczeniu przez przyszłego podopiecznego szpitala,

w którym pacjent będzie przebywał do końca tygodnia. Streetworkerzy jednocześnie kontaktują się z ośrodkiem pomocy społecznej, który kontaktował się z gminą właściwą w sprawie klienta. Gmina oferuje MH mieszkanie, ale jak utrzymuje sam klient, jego utrzymanie nie będzie możliwe ze względu na problem z dojazdem do jedyne go w okolicy zakładu pracy bez samochodu. Zainteresowany waha się w dalszym ciągu nad wyborem, dlatego streetworkerzy doradzają odłożenie decyzji na dzień jutrzejszy i dalszy nocleg w ogrzewalni.

28/06/2019

MH zdecydował o pracy przy opiece nad starszym mężczyzną. Do czasu wyjścia podopiecznego ze szpitala, klient będzie przebywał w ogrzewalni.

05/07/2019

Po wyjściu starszego mężczyzny ze szpitala oraz zaakceptowaniu przez niego MH, klient zostaje przyjęty do pracy z wyżywieniem i zamieszkaniem oraz wynagrodzeniem za pracę. MH przychodzi osobiście do Centrum Streetworkingu, aby podziękować za pomoc i za zmianę swojej sytuacji.

Opis przypadku IV:

Streetworkerzy biorący udział w patrolu: JS i PP

08/07/2019

FP, mimo iż śpi pod mostem, zawsze dba o wygląd, bierze częstą kąpiel w CWD. Nie wygląda na stereotypową osobę w kryzysie bezdomności. Do Częstochowy przyjechał ze Śląska. *Job First* wprowadzony zostaje w trakcie trzeciego spotkania. Zatrudnienie poszukiwane jest pod kątem zawodu klienta, w którym posiada trzynastoletnie doświadczenie – betoniarz-zbrojarz. FP umawia się na rozmowę. Pracodawca nie widzi problemu w braku telefonu i dokładnie precyzuje miejsce spotkania w bieżącym dniu. Streetworkerzy układają plan na okoliczność sukcesu i porażki.

09/07/2019

Pracodawca nie przyszedł na umówione spotkanie z FP. Jak twierdzi – zapomniał o spotkaniu. Klient prosi o możliwość kontaktu z nim. Pomimo sugestii streetworkerów o niearanżowaniu kolejnego spotkania z niegodnym zaufania pracodawcą, FP prosi telefonicznie o kolejne spotkanie.

10/07/2019

Pracodawca ponownie nie przychodzi na miejsce spotkania.

20/07/2019

FP odpowiada na ogłoszenie znalezione na słupie ogłoszeniowym przez streetworkerów. Klient umawia się z pracodawcą na poniedziałek, 22 lipca.

22/07/2019

FP zgłasza się na umówione spotkanie i zostaje przyjęty do pracy. Streetworkerzy umawiają klienta na spotkanie z kierowniczką ogrzewalni, gdzie będzie przebywał do czasu pierwszej wypłaty.

Opis przypadku V:

Streetworkerzy biorący udział w patrolu: JS i EG

16/07/2019

KJ wraz ze swoją towarzyszką BS chętnie odpowiadają na propozycję poszukiwania zatrudnienia. Wielokrotne próby skontaktowania się z pracodawcami skutkują albo przesunięciem terminu zatrudnie-

nia lub informacją o nieaktualności ogłoszenia. W końcu pozytywnie odpowiada pracodawca oferujący pracę fizyczną przy przenoszeniu nagrobków. Streetworkerzy pomagają w zorganizowaniu butów roboczych z organizacji pozarządowej oraz biletu na przejazd do miejsca pracy. Wspólnie opracowywany jest plan dotyczący przygotowań do pierwszego dnia pracy.

18/07/2019

Pracodawca nie stawiał się na umówionym miejscu spotkania. Brak telefonu, zastawionego w lombardzie, spowodował, że KJ nie mógł zadzwonić, aby wyjaśnić zaistniałą sytuację. KJ, z którym streetworkerzy rozmawiają w parku jasnogórskim, przyznaje, że dzwonił ponownie w sprawie oferty pracy budowlanej, w której zatrudnienie byłoby możliwe od poniedziałku, 22 lipca. Nie jest chętny, aby szukać innych możliwości.

24/07/2019

Streetworkerzy zastają KJ i BS w pustostanie. Po raz kolejny pracodawca nie stawia się w umówionym miejscu. KJ informuje streetworkerach o swoich znajomościach w jednym z kiosków, w którym sprzedawca pozwala KS przeglądać za darmo prasę ogłoszeniową. Posiada już swój telefon. Stara się wytrwa-

le o pracę. Streetworkerzy nadal oferują swoje wsparcie.

a) Udoskonalenie metody na podstawie zaobserwowanych procesów

W trzeciej badanej grupie, w trzech przypadkach, *Job First* wprowadzono przy pierwszym kontakcie (BS, MH i KJ). W przypadku znanego już wcześniej streetworkerom ZS sytuacja jest wyjątkowa ze względu na odmienny kierunek działania – to klient przychodzi do streetworkerów, nie odwrotnie. Słyszał już wcześniej o działaniach streetworkerów związanych z poszukiwaniem pracy.

BS na początku jest bardzo niezdecydowany, wciąż myśli nad placówką na terenie Śląska, do której kieruje go gmina właściwa, nad podjęciem pracy, nad terapią. Wpływ na niezdecydowanie może mieć dłuższy pobyt w zakładzie karnym. Klient poddaje się po kilku nieudanych próbach znalezienia pracy. Wraca jednak do poszukiwania rozwiązania każdego następnego dnia, pomimo niepowodzeń. Streetworkerzy nasłuchują potrzeb, pomagają w realizacji pomysłów, które przedstawia klient (kontakt z organizacją pozarządową pomagającą mu w czasie odbywania kary pozbawienia wolności).

W przypadku MH zatrudnienie to po raz pierwszy praca „z polecenia” streetworkerów. Praco-

dawca poszukując osoby do opieki nad swoim ojcem zgłosił się do Centrum Wolontariatu prowadzonego przez organizację, w której pracują również streetworkerzy. To właśnie streetworkerzy dzwonią do pracodawcy, aby polecić kandydaturę MH jako opiekuna.

Streetworkerzy decydują się na zaproponowanie pracy FP przy trzecim spotkaniu. Klient przy szukaniu ofert zatrudnienia reprezentuje wąską specjalizację związaną z zawodem betoniarz-zbrojarz.

U KJ z początku obserwuje się rezygnację, która spowodowana jest nieaktualnością ogłoszeń (pomimo wydania gazety z tego samego dnia). Po wielu próbach, w końcu KJ udaje się znaleźć zatrudnienie przy pracach fizycznych na cmentarzu. Klient umyślnie poszukuje zatrudnienia, w którym wynagrodzenie przybiera formę tygodniowego, rezygnując tym samym z popłatnej pracy w zawodzie operatora maszyn CNC. Czyni to, bo jak sam zaobserwował wcześniej, wynagrodzenie może pozwolić na wynajem mieszkania lub pokoju.

Kolejne kroki podejmowane przez streetworkerów w związku z wprowadzeniem *Job First*:

- poszukiwanie wolnych miejsc w ośrodkach terapii uzależnień

Kiedy tylko streetworkerzy wyczuwają nawrót problemu alkoholowego u BS proponują podjęcie de-

toksykacji. Nie ma wolnych miejsc w żadnym z pobliskich ośrodków terapii i szpitalach.

- Monitoring dalszej realizacji planu

Streetworkerzy w planie tworzonym z klientem uwzględniają zarówno sytuację sukcesu, jak i porażki.

- Kontakt z pracodawcą bezpośrednio przed zatrudnieniem. Możliwość kontaktu po zatrudnieniu

Z racji zainicjowania kontaktu MH z pracodawcą, streetworkerzy otrzymali telefon z prośbą o potwierdzenie czy klient jest godny zaufania. Streetworkerzy nadal mają możliwość monitorowania sytuacji klienta.

- Przygotowanie do pierwszego dnia pracy

Streetworkerzy kontaktują KJ z organizacjami pozarządowymi, pomagając w zorganizowaniu odzieży, obuwia roboczego i biletu potrzebnego, aby dostać się do miejsca pracy.

- Postawy pracodawców:

Na tym etapie badań streetworkerzy, zgodnie z wcześniejszymi założeniami, nie informują ZS o ostrożności związanej z przedstawianiem się jako osoba w kryzysie bezdomności. Pracodawca wstępnie proponuje przyjazd ZS i zapoznanie się z podopiecznym. Sytuacja zmienia się diametralnie, gdy ZS przedstawia swoje położenie i wspomina o swojej

bezdomności. Widać zakłopotanie w oczach ZS. Pracodawca zaczyna się wahać. Ostatecznie zgadza się na przybycie ZS, który przekonuje pracodawcę o swoich umiejętnościach i przygotowuje się do rozmowy (kąpie się, zmienia odzież itd.). Jego kandydatura zostaje ostatecznie odrzucona ze względu na „zatrudnienie innej osoby”. W następnym wydaniu gazety, czyli trzy dni później, ukazuje się aktualne ogłoszenie tej samej treści, co sugeruje, iż ZS mógł nie zostać przyjęty ze względu na stereotypowe podejście do osób w kryzysie bezdomności. W przypadku BS nawrót problemu alkoholowego mógł wiązać się z niestawiennictwem pracodawcy w miejscu spotkania. Niestawiennictwo pracodawcy ma również negatywny wpływ na KJ, którego motywacja do poszukiwania pracy czasowo słabnie. Pracodawca zatrudniający MH telefonuje do streetworkerów dopytując, czy klient jest osobą godną zaufania. Streetworkerzy odpowiadają, przedstawiając fakt krótkiej znajomości z zainteresowanym, opisują jego potrzeby, w tym potrzebę mieszkaniową (nie wspominając o bezdomności). Pracodawca, który zlekceważył FP i nie stawiał się w umówionym miejscu spotkania, stwierdził w rozmowie telefonicznej następnego dnia, że zapomniał o spotkaniu (klient czekał ponad godzinę). Pomimo sugestii streetworkerów o nieumawianiu się ponownie z niegodnym zaufania pracodawcą, FP postanawia dać mu drugą szansę. Pracodawca nie stawia się kolejny raz. Odpowiada pracodawca, do którego FP dzwoni z ogłosze-

nia znalezione na słupie ogłoszeniowym przez streetworkerów.

- Predyspozycje brane pod uwagę przez pracodawców:

Pracodawcy najczęściej pytali o doświadczenie i o miejsce zamieszkania. Pytania dotyczyły również wysokości preferowanych zarobków. Pracodawca zatrudniający MH, oprócz doświadczenia, zwrócił uwagę na podejście do podopiecznego i na osobistą akceptację MH przez pacjenta.

- Postawy osób w kryzysie bezdomności w sytuacji zwycięstwa:

MH jest silnie zmotywowany do podjęcia pracy. Świadczy o tym fakt, iż wytrzymuje okres tygodniowego oczekiwania na wyjście swojego przyszłego podopiecznego ze szpitala. Pomimo początkowego niezdecydowania i wahania się nad powrotem do gminy, klient ostatecznie decyduje się na podjęcie zatrudnienia z zamieszkaniem i wyżywieniem jako opiekun. Kolejnym argumentem za chęcią klienta do pracy jest fakt, iż pomimo oferowanego przez gminę mieszkania socjalnego, MH obawiał się, iż w związku z utrudnionym dojazdem do pracy ze swojej miejscowości, nie będzie w stanie utrzymać mieszkania. Klient za sugestią streetworkerów, nie podejmuje decyzji pod wpływem chwili, podejmując ją na następny dzień. Po zatrudnieniu czuje satysfakcję i wdzięcz-

ność. Po informacji o zatrudnieniu przychodzi do Centrum Streetworkingu, aby osobiście uścisnąć dłoń streetworkerom i podziękować za pomoc.

FP w momencie potwierdzenia zatrudnienia w swoim zawodzie i skierowania na badania, przejawia potrzebę schronienia, w wyniku której poprosił streetworkerów o kontakt z kierowniczką ogrzewalni. Streetworkerzy aranżują spotkanie i asystują do miejsca rozmowy z kierowniczką. FP czuje dużą satysfakcję i dziękuje za pomoc streetworkerom.

- Postawy osób w kryzysie bezdomności w sytuacji porażki:

Pomimo porażki w znalezieniu zatrudnienia z zamieszkaniem w związku z ofertą pracy jako opiekun osoby starszej, ZS nie zraża się niepowodzeniem i ponownie przychodzi do streetworkerów z prośbą o pomoc w znalezieniu zatrudnienia w innym charakterze. Ostatecznie, samodzielnie, znajduje pracę przy sprzątaniu marketu. BS prawdopodobnie powrócił do alkoholu w poczuciu stresu związanego z niestawieniem pracodawcy w miejscu spotkania. Porażka nie zraża również KJ, który zaczyna samodzielnie szukać ofert zatrudnienia, czytając prasę ogłoszeniową w jednym ze sklepów w pobliżu pustostanu, w którym przebywa. Odzyskuje również telefon z lombardu. Dzięki temu kontynuuje, już indywidualnie, poszukiwanie pracy.

Etap IX: Refleksja nad przeprowadzonym działaniem – wnioski, budowanie teorii

Metoda *Job First* powstała w wyniku potrzeby zatrudnienia wśród osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej. Streetworkerzy dostarczają zindywidualizowane oferty pracy do miejsc niemieszkalnych, w których przebywają adresaci metody. Oferty pracy mają przystępną formę kartoników, streetworkerzy są zaś wyposażeni w telefon, z pomocą którego osoby w kryzysie bezdomności mogą skontaktować się z potencjalnym pracodawcą. Streetworkerzy przygotowują swoich klientów do rozmowy, wspierają zainteresowanych na poszczególnych etapach starań o zatrudnienie, które monitorują. Badania nad *Job First* przeprowadzone zostały z wykorzystaniem narzędzia Graficznej Mapy Pytań. Wykazały one motywację do zmiany aktualnej sytuacji wśród osób doświadczających bezdomności, a także satysfakcję i tendencję do poszukiwania schronienia. Poszukiwaniu pracy towarzyszą uczucia takie jak poczucie ulgi i dowartościowanie. Uczestnicy podejmują i utrzymują pracę. Zatrudnienie jest motywacją do zachowania abstynencji alkoholowej lub do podjęcia leczenia uzależnień. Realna propozycja pracy przyczynia się do opuszczenia miejsc niemieszkalnych. Zatrudnienie stanowi również motywację do zaspokojenia podstawowych potrzeb: zmiany odzieży i kąpieli. Proces wdrażania metody *Job First* objęty jest

przez streetworkerów stałym monitoringiem, który pozwala na wprowadzenie alternatywnego planu działania w momencie kryzysu, na przykład staranie się o miejsce w placówce dla osób doświadczających bezdomności. *Job First* kierowany jest przez streetworkerów do osób w pełni sprawnych. Osoby ze stwierdzonym stopniem niepełnosprawności otrzymujące zasiłek stały lub świadczenia ZUS wspierane są przez streetworkerów w poszukiwaniu mieszkania lub innego rodzaju schronienia.

Streetworkerzy asystują osobom w kryzysie bezdomności na każdym etapie wdrażania metody, aktywnie wsłuchując się w potrzeby, pomagając w realizacji pomysłów klientów. Streetworkerzy współpracują z pracodawcami, instytucjami oraz organizacjami pozarządowymi w celu pomocy klientom w przygotowaniach ich do późniejszej pracy.

W rozmowie telefonicznej z potencjalnym pracodawcą uczestnicy metody *Job First* starają się zaprezentować od jak najlepszej strony. Wynikiem tych rozmów jest oferta zatrudnienia. Jednak wielu pracodawców nie stawia się w wyznaczonym miejscu spotkania lub umawia odległy termin rozpoczęcia pracy, co powoduje spadek motywacji zatrudnienia u osób w kryzysie bezdomności oraz potencjalny powrót w miejsca Niemieszkalne. Przyczyną jest najczęściej brak posiadania swojego telefonu. Najczęściej zadawanymi pytaniami w procesie rekrutacji prowadzi-

nym przez pracodawców były te związane z: doświadczeniem w danym zawodzie, lokalizacją osoby zainteresowanej, wiekiem, dyspozycyjnością, wysokością wynagrodzenia oraz mobilnością. W swojej pracy streetworkerzy współpracowali z podmiotami takimi jak: ośrodki pomocy społecznej, oddziały detoksykacji i ośrodki terapii uzależnień, prywatni pracodawcy oraz organizacje pozarządowe.

Zaobserwowana w trakcie badań motywacja do opuszczenia miejsc niemieszkalnych spowodowana realną ofertą zatrudnieniem osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej pozwala na uznanie metody *Job First* za alternatywne narzędzie wychodzenia z bezdomności. Dodatkowym atutem metody jest jej wpływ na inne obszary życia osób w kryzysie bezdomności, takie jak: rozpoczęcie leczenia w ośrodku terapii czy nawiązanie kontaktu z rodziną.

Ocena metody Job First przez uczestniczących w badaniach streetworkerów

Aktywizacja zawodowa osób przebywających w schroniskach często odbywa się w oparciu o zatrudnienie w Centrum Integracji Społecznej lub poprzez inne formy zatrudnienia subsydiowanego. Niekiedy w ramach projektów oferowana jest pomoc w postaci doradztwa zawodowego, szkoleń i poszukiwania zatrudnienia z tzw. wolnego rynku. Całość po-

przedzona jest rejestracją w urzędzie pracy. Odbiorcami tych usług są jednak osoby, które zostały odpowiednio do tego przygotowane poprzez wcześniejsze skierowanie do placówki dla osób w kryzysie bezdomności, utworzenie przestrzeni do gotowości podjęcia zatrudnienia oraz późniejszego prawidłowego funkcjonowania w środowisku pracy. Dzieje się to poprzez ścisłą współpracę urzędów pracy, ośrodków pomocy społecznej oraz organizacji pozarządowych. Podjęcie zatrudnienia powinno być poprzedzone diagnozą przeprowadzoną przez specjalistów, którzy na podstawie opisu sytuacji życiowej osoby w kryzysie bezdomności i oceny procesu jej uspołecznienia, opiniują możliwość podjęcia aktywizacji zawodowej.

W wyżej wymienionych działaniach aktywizacyjnych nie uwzględnia się jednak osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej. W powszechnej opinii osób zaangażowanych w działania sektora pomocowego, jednostki w kryzysie bezdomności ulicznej powinny być uprzednio odpowiednio przygotowane do podjęcia pracy, zaś samo zatrudnienie nie powinno mieć formy pracy dorywczej, ale poprzez formy przejściowe (wspierane), powinny dążyć do stałego zatrudnienia w oparciu o umowę o pracę.

Jak podkreślają streetworkerzy biorący udział w badaniach, *Job First* w swoich założeniach otwiera się na podstawową potrzebę osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej, jaką stanowi praca.

Metoda nie odrzuca wyżej wymienionych form zatrudnienia (streetworkerzy pośredniczą w uzyskaniu zatrudnienia także w tym zakresie), lecz nie wyklucza formy pracy dorywczej jako motywacji do starania się o zatrudnienie w oparciu o umowę o pracę. Streetworker przybiera w tym procesie formę asystenta osoby w kryzysie bezdomności (względnie trenera pracy), który pośredniczy w uzyskaniu zatrudnienia i monitoruje proces pozyskiwania pracy. Streetworkerzy zwracają uwagę na potrzebę stałego monitoringu procesu implementacji metody *Job First*. Dzięki temu działaniu możliwe jest wprowadzenie alternatywnego planu pomocy w przypadku niepowodzenia w znalezieniu zatrudnienia. W tym przypadku ważną dla streetworkerów jest współpraca z ośrodkami pomocy społecznej w gminie właściwej dla ich klienta. Kolejnymi istotnymi partnerami są organizacje pozarządowe, które wspierają streetworkerów w zorganizowaniu pomocy doraźnej. Kolejną potrzebą, na którą zwracają uwagę streetworkerzy, jest konieczność aktywnego słuchania i gotowość na modyfikację planu pomocy w oparciu o sugestie adresata metody. Dobrze poprowadzony proces wspólnego poszukiwania zatrudnienia skutkuje dalszymi samodzielnymi poszukiwaniami przez osobę w kryzysie bezdomności w przypadku niepowodzenia realizacji planu opracowanego wspólnie ze streetworkerami.

Podobieństwa i różnice pomiędzy metodą *Job First* a metodą *Housing First*

Job First, podobnie jak *Housing First*, uwzględnia podstawowe prawa jednostki w oparciu o elementarne potrzeby osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej. Obie metody oferują wsparcie, szacunek i motywację w trakcie procesu pomocowego. Oba programy, koncentrując się na jednostce, podkreślają wartość każdej osoby, jej tożsamość i potrzebę samostanowienia oraz integracji ze społeczeństwem. *Job First* i *Housing First* umożliwiają swoim klientom poczucie komfortu psychicznego i fizycznego, zmniejszają negatywne konsekwencje trudnej sytuacji życiowej osób przebywających w miejscach niemieszkalnych. Przy udziale podstawowych narzędzi, oba programy mogą być wprowadzone w szybki sposób. W tabeli 8 przedstawiono porównanie metody *Housing First* z programem *Job First*.

Tab. 8. Porównanie metody *Housing First* z programem *Job First*

Housing First (HF)	Job First (JF)
Mieszkanie jest podstawowym prawem każdego człowieka, którego nie warunkuje gotowość jednostki na zamieszkanie czy zasługi, którymi zdobędzie prawo do mieszkania	W myśl zasady <i>Job First</i> , każdy ma prawo do podjęcia zatrudnienia bez względu na sytuację w jakiej się znalazł; poprzez znalezienie zatrudnienia jednostka zaspokaja uniwersalną potrzebę pracy
Metodę charakteryzuje szacu-	Streetworkerzy oferują wsparcie

nek, ciepło i współczucie dla klienta, któremu oferowana jest pomoc mieszkaniowa	i motywację osobom w kryzysie bezdomności w trakcie procesu poszukiwania zatrudnienia
HF nadaje siłę do samostanowienia i integracji ze społeczeństwem	Zatrudnienie zmniejsza poczucie bezradności wyobcowania i marginalizacji osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej
Program charakteryzuje się podejściem „klientocentrycznym”, które nastawione jest na wychodzenie ze stanu bezdomności osób z długoletnim stażem bezdomności	W centrum programu <i>Job First</i> stoi klient doświadczający bezdomności ulicznej lub przebywający w ogrzewalni; klientami JF są również osoby długotrwale bezdomne
<i>Housing First</i> zapewnia poczucie bezpieczeństwa i spełnienia	<i>Job First</i> oferuje poczucie samostanowienia, motywuje do dążenia do wyższych celów
Stosunkowo szybka możliwość uruchomienia programu	<i>Job First</i> nie wymaga dużych przygotowań i może być wprowadzony z zastosowaniem prostych narzędzi
Orientacja na zdrowienie, czyli zapewnienie wsparcia mającego na celu poprawę dobrostanu zarówno fizycznego, jak i komfortu psychicznego	Zatrudnienie osób w kryzysie bezdomności powoduje zmniejszenie poczucia osamotnienia, zagubionej tożsamości oraz obawy o możliwość doznania krzywdy ze strony innych

Redukcja szkód, zminimalizowanie negatywnych konsekwencji szkodliwych zachowań związanych m.in. Z problemem alkoholowym i narkotykami	<i>Job First</i> redukuje negatywne skutki związane z przebywaniem w miejscach niemieszkalnych
---	--

Źródło: opracowanie własne, na podstawie J. Wygnańska, „*Najpierw mieszkanie*” w *Polsce - dlaczego tak?*, dz. cyt., s. 85-95.

Propozycje kontynuacji działań w zakresie metody *Job First*

Badanie nad *Job First* zaprezentowane w niniejszej dysertacji, ze względu na stosunkowo krótki okres trwania (kwiecień-lipiec 2019 roku), wiąże się z koniecznością szeregu dalszych prac podjętych na rzecz rozwoju programu. Biorąc pod uwagę jakościowy charakter badań, pierwszym rekomendowanym działaniem dla kolejnych badaczy, zainteresowanych kwestią zatrudnienia osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej, jest pochylenie się nad efektywnością programu w oparciu o zwiększoną liczebność próby badawczej i podejście ilościowe (w niniejszym opracowaniu badaniem objęto jedynie czternaście osób).

Kolejnym czynnikiem, na którym warto skupić uwagę badawczą, jest długość okresu pracy osób zatrudnionych w ramach programu *Job First* i zależności pomiędzy cechami charakteru, cechami psychofi-

zycznymi klientów, ich umiejętnościami oraz wcześniejszym doświadczeniem a zdolnością znalezienia i utrzymania zatrudnienia. Możliwość dofinansowania badań w ramach projektu bazującego na podstawach programu *Job First*, otwierałoby perspektywę na lepszy i zwiększony monitoring procesu pozyskiwania pracy oraz samej pracy streetworkerów, których głównym celem byłoby działanie przy użyciu nowego narzędzia, czyli *Job First*. Warto wspomnieć także o potrzebie miejsca spotkań streetworkera z osobami doświadczającymi bezdomności poza-schroniskowej, które zapewniałoby poczucie komfortu i bezpieczeństwa przy kolejnych spotkaniach. Projekt taki mógłby również łączyć się z metodą *Ho-using First*, a przez to wiązać się z zaangażowaniem w działanie sztabu specjalistów, w tym na przykład specjalistę ds. Uzależnień, psychologa, doradcę zawodowego, specjalistę kreowania wizerunku, prawnika, księdza itp.

Kolejną, godną uwagi kwestią, jest badanie skuteczności *Job First* z wyrównaniem sezonowym, czyli z uwzględnieniem prac w okresie zimowym, który pozbawiony jest wielu sezonowych prac podejmowanych przez osoby w kryzysie bezdomności. W niniejszym badaniu nie wzięto również pod uwagę zatrudnienia kobiet w ramach programu *Job First*. Kolejną grupą, nad którą warto pochylić się w dalszych badaniach są osoby z niepełnosprawnością fizyczną

przebywające w miejscach niemieszkalnych, które miałyby możliwość podjęcia pracy. W dalszych działaniach warto również odnieść się do subiektywnej oceny samych streetworkerów, biorąc pod uwagę ich emocje oraz odczucia wobec poszczególnych wykonywanych działań w ramach programu *Job First*.

Badaniom podlegać mogłaby również korelacja pomiędzy długością trwania bezdomności a reakcją na oferowane zatrudnienie, jak również kwestia wpływu towarzyszenia osobom bezdomnym na miejsce spotkania z pracodawcą, jak i na samo zatrudnienie oraz ewentualną relację pracownik-pracodawca. Rekomendowanym działaniem jest również opracowanie odpowiedniej dokumentacji dla streetworkerów, pomagającej w monitorowaniu procesu zatrudnienia osoby w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej.

Podsumowując, *Job First* jest programem, który powstał w odpowiedzi na zapotrzebowanie pracy osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej. Jego głównym celem jest motywacja osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej do zmiany aktualnej sytuacji życiowej oraz do opuszczenia przestrzeni niemieszkalnej, w której przebywają. Cele szczegółowe to: zwiększenie zatrudnienia i skali jego utrzymania w grupie osób w sytuacji bezdomności ulicznej i osób przebywających w ogrzewalni, redukcja szkód poprzez zminimalizowanie negatywnych

skutków przebywania w miejscach niemieszkalnych, poprawa dobrostanu psychofizycznego osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej, zaspokojenie podstawowej potrzeby zatrudnienia oraz poczucia samostanowienia, integracja ze społeczeństwem.

W okresie od 23 kwietnia do 24 lipca 2019 roku badaniami objęto czternaście osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej w wieku od 28 do 64 lat. Osoby te przebywały w różnego rodzaju miejscach niemieszkalnych, a także w ogrzewalni. Większość badanych nie utrzymywało kontaktu z rodziną. Wszyscy uczestnicy podejmowali wcześniej zatrudnienie. Przyczyną utraty pracy było uzależnienie, brak zapotrzebowania pracodawcy na dalszą pracę, aresztowanie. Proponowane oferty pracy dotyczyły zatrudnienia w branży budowlanej, przy pracach fizycznych, porządkowych oraz pracy w charakterze opiekuna osoby starszej.

W wyniku badania stwierdzono, iż siedmiu uczestników programu Job First podjęło zatrudnienie, w tym trzy osoby zamieszkały w mieszkaniu, jedna osoba zamieszkała w schronisku dla osób doświadczających bezdomności, jedna osoba powróciła do rodziny, jedna osoba zdecydowała się na nocleg w ogrzewalni, jedna osoba pozostała w miejscu niemieszkalnym.

Jak wykazały przeprowadzone badania, połowa uczestników badania utrzymała pracę, część z osób badanych zamieszkała w mieszkaniu, inne wróciły do rodziny lub zdecydowały się na pobyt w schronisku lub ogrzewalni. Nawet jeśli metoda nie przyczyniła się bezpośrednio do opuszczenia miejsc niemieszkalnych, to wpłynęła znacząco na poprawę dobrostanu psychofizycznego oraz na zaspokojenie podstawowej potrzeby zatrudnienia tych osób.

ZAKOŃCZENIE

Obok podstawowej wolności, jaką stanowi dla jednostki prawo do mieszkania, każdy człowiek powinien mieć możliwość utrzymania i zaspokajania potrzeb poprzez zatrudnienie. Zagadnienie to staje się szczególnie aktualne w zestawieniu z dramatem bezrobocia i jego konsekwencjami, do których należy kryzys w rodzinie i bezdomność. Brak zatrudnienia, który w badaniach wykazywany jest jako jedna z najczęstszych przyczyn zjawiska bezdomności, jest rzeczywistością, z którą zmagają się większość osób przebywających w miejscach niemieszkalnych. Ekstremalne warunki, w których przebywają osoby doświadczające bezdomności pozaschroniskowej, stają się pozornie nieprzekraczalną barierą podejmowania pracy, pomimo wyrażanej chęci podjęcia zatrudnienia.

Pragnienie zatrudnienia stało się bezpośrednią przyczyną powstania metody Job First stosowanej przez częstochowskich streetworkerów, zajmujących się na co dzień wspieraniem osób przebywających w miejscach niemieszkalnych. Poprzez oferowanie zatrudnienia bezpośrednio w miejscach przebywania osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej, streetworkerzy motywują jednostki do zmia-

ny aktualnej sytuacji życiowej oraz do opuszczenia przestrzeni niemieszkalnej, w której przebywają. Znalezione przez streetworkerów w lokalnej prasie i Internecie, a następnie dostarczone do adresatów, oferty pracy dostosowane do profilu zawodowego osób w kryzysie bezdomności, pozwalają na kontakt klientów z pracodawcami. Staje się to przyczyną poszukiwania miejsca, w którym można skorzystać z natrysku i nabrać sił po męczącym dniu pracy, a w dalszym planie – poszukiwania własnego mieszkania.

Celem niniejszej publikacji jest odpowiedź na pytanie: czym charakteryzuje się metoda *Job First* oraz jaki jest proces jej wdrażania do pracy streetworkerów jako sposobu na reintegrację osób w kryzysie bezdomności pozaschroniskowej? Przedmiotem badań jest sama metoda oraz proces jej implementacji do pracy streetworkerów w odniesieniu do procesu reintegracji osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej.

Metoda *Job First* kierowana jest do osób przebywających w miejscach niemieszkalnych, a także do klientów ogrzewalni. Wdrażana jest przez streetworkerów, którzy w trakcie trwania programu przybierają postać asystentów/trenerów pracy, pośrednicząc w znalezieniu zatrudnienia oraz monitorując sam proces poszukiwania pracy. Podstawę metody stanowi przegląd lokalnej prasy oraz ogłoszeń na stronach

internetowych prezentujących oferty zatrudnienia oraz oferty wynajmu mieszkań w rejonie miasta Częstochowy i okolic. Ogłoszenia dostosowywane są do preferencji klientów, zgodnie z wcześniejszą diagnozą. Dotyczą pracy z tzw. wolnego rynku. Jeśli klienci w opinii streetworkerów nie są na to przygotowani, osoby doświadczające bezdomności kierowane są do pracownika socjalnego i zatrudniane w ramach Centrum Integracji Społecznej. Znalezione oferty dostarczane są przez streetworkerów do adresatów przebywających w miejscach niemieszkalnych, w Centrum Wsparcia Dziennego lub ogrzewalni. Osoby w kryzysie bezdomności kontaktują się z pracodawcami przy użyciu telefonu wchodzącego w skład wyposażenia streetworkerów.

Metoda *Job First* przebiega w kilku etapach, podobnie jak metodyczne działanie w pracy socjalnej. W ramach inicjowania programu „pomagacze” przygotowują osobę w kryzysie bezdomności do rozmowy telefonicznej, uwzględniając jej potencjał i wcześniejsze doświadczenia zawodowe. Ze względu na stereotypizację bezdomności, osoby w kryzysie bezdomności zachęcane są do niewspominania w rozmowie telefonicznej o bezdomności, której doświadczają. Kolejną informacją, o której przekazanie proszeni są klienci jest fakt nieposiadania przez nich telefonu. Metoda *Job First* wcielana jest na różnych etapach tworzenia planu pomocowego z osobami doświadczają-

jącymi bezdomności. Wcielana przy pierwszym kontakcie nadaje wysoką dynamikę działaniu pomocowemu. Praca stanowi w tym przypadku motywację do działania oraz wiąże się, jak zaobserwowano w badaniach, z pozytywnymi konotacjami. W niektórych przypadkach to same osoby w kryzysie bezdomności szukają streetworkerów, aby starać się o znalezienie zatrudnienia.

Jak zaobserwowano w badaniach, chęć zatrudnienia może stanowić motywację do podjęcia leczenia w ośrodku terapii uzależnień lub stać się przyczyną zachowania abstynencji alkoholowej. To drugi etap świadczenia pomocy w oparciu o metodę *Job First*. Streetworkerzy w ramach monitoringu procesu pośredniczą w uzyskaniu miejsca w ośrodku detoksykacyjnym. Powinnością streetworkerów jest również stały monitoring procesu wcielania *Job First*, jak również wprowadzanie alternatywnego planu pomocy w razie niepowodzenia realizacji programu. Streetworkerzy wspólnie z klientami tworzą plan dotyczący tymczasowego noclegu oraz sposobu dotarcia do miejsca umówionego spotkania. W razie potrzeby „pomagacze” pośredniczą w kontakcie z właściwą gminą w sprawach osoby w kryzysie bezdomności oraz przy ubieganiu się o miejsce w placówce. Streetworkerzy aktywnie słuchają potrzeb, pomagają w realizacji pomysłów, które przedstawia klient. Czasami zainicjowanie procesu poszukiwania pracy,

w przypadku porażki, skutkuje dalszym samodzielnym poszukiwaniem zatrudnienia przez klienta. W razie potrzeby, streetworkerzy kontaktują się z pracodawcą, opisując aktualną sytuację klienta. Kontaktują również swoich klientów z organizacjami pozarządowymi, pomagając w zorganizowaniu odzieży, obuwia roboczego i biletu potrzebnego, aby dostać się do miejsca pracy. Streetworkerzy aranżują spotkanie i asystują do miejsca rozmowy z personelem ogrzewalni, pracownikami socjalnymi i placówkami.

Powodzenie metody *Job First* w dużej mierze zależy od postaw pracodawców. W rozmowie z potencjalnym pracodawcą osoby w kryzysie bezdomności starają się zaprezentować najlepszą wersję siebie. W odpowiedzi większość pracodawców oferuje zatrudnienie zgłaszającym się do pracy osobom doświadczającym bezdomności. Wadą, wpływającą w znacznym stopniu na spadek motywacji w podjęciu zatrudnienia, jest niestawiennictwo pracodawców w umówionym miejscu, które jest zjawiskiem nagminnym. W trakcie badań wykazano postawy marginalizujące i dyskryminujące m.in. ze względu na konieczność załatwienia przez klientów spraw związanych z ośrodkiem pomocy społecznej oraz z powodu samego faktu doświadczania bezdomności. Pracodawcy najczęściej pytają o doświadczenia w danym zawodzie. Kolejnym zagadnieniem jest kwestia loka-

lizacji, w której mieszka osoba telefonująca. Innymi kwestiami poruszonymi przez potencjalnych pracodawców są: wiek, dyspozycyjność, wysokość preferowanego wynagrodzenia oraz możliwość przemieszczania się.

W sytuacji zwycięstwa osoby bezdomne czują się wzmocnione. Zdobycie zatrudnienia wiąże się z pozytywnymi postawami i emocjami takimi, jak: motywacja do zmiany aktualnej sytuacji, poczucie satysfakcji, poczucie ulgi i dowartościowanie, podkreślenie wartości i tożsamość osobowej jednostek w kryzysie bezdomności. Zatrudnienie staje się motywacją do ubiegania się o pomoc w postaci schronienia czy możliwości kąpieli. Staje się również satysfakcją i motywacją do działania dla samych streetworkerów, wobec których osoby znajdujące pracę okazują wdzięczność. Z kolei sytuacja porażki ujawnia dość banalne przyczyny niemożności wejścia na rynek pracy. Najczęstszą przyczyną niepowodzenia w poszukiwaniu pracy jest brak posiadania własnego telefonu. Uniemożliwia to również kontakt z potencjalnym pracodawcą w sytuacji jego niestawiennictwa na umówionym miejscu spotkania. Potencjalnym rozwiązaniem mogłoby być towarzyszenie osobom zainteresowanym do miejsca spotkania z pracodawcą. Kolejną przyczyną jest dystans czasowy, który warunkuje kilkudniowe oczekiwanie na podjęcie zatrudnienia, po którym klienci rezygnują z pracy. Poczucie

zrezygnowania i brak motywacji spowodowany brakiem kontaktu z pracodawcą może doprowadzić do powrotu w miejsce niemieszkalne. W kilku przypadkach oferta zatrudnienia przedstawiona przez pracodawcę spotkała się z odrzuceniem ze względu na niekorzystne warunki pracy.

Niezwyczajnie istotnym czynnikiem skuteczności metody *Job First* jest nawiązanie i utrzymywanie stałej i dobrej współpracy pomiędzy różnego typu instytucjami pomocowymi. Rekomendowana jest współpraca streetworkerów z podmiotami takimi jak: ośrodek pomocy społecznej, oddziały detoksykacji, ośrodki terapii uzależnień, Powiatowe Urzędy Pracy, Agencje Pracy, Centra Integracji Społecznej, Kluby Integracji Społecznej, spółdzielnie socjalne czy prywatni pracodawcy oraz organizacje pozarządowe.

Zaletą *Job First* jest fakt, iż metoda ta nadaje dynamikę działaniu pomocowemu poprzez oferowanie pracy, która stanowi wysoką motywację do działania oraz wiąże się (w większości przypadków) z pozytywnymi konotacjami. Ponadto, podjęcie zatrudnienia może być motywacją do zachowania abstynencji alkoholowej lub do podjęcia leczenia w ośrodku terapii uzależnień. Chęć podjęcia pracy może stać się również bezpośrednią przyczyną opuszczenia pustostanu czy innego miejsca niemieszkalnego lub co najmniej skłonić do myślenia na temat zmiany aktualnego miejsca pobytu osób przebywających poza placów-

kami dla osób w kryzysie bezdomności. Chęć podjęcia zatrudnienia może być również motywacją do zaspokojenia podstawowych potrzeb – kąpieli i zmiany odzieży, aby odpowiednio przygotować się do spotkania z pracodawcą.

Jedną z wad jest niebezpieczeństwo nawrotu do problemu alkoholowego w sytuacjach porażki. Ponadto, pracodawcy niestawiający się na umówionym miejscu spotkania mogą kreować w umysłach osób doświadczających bezdomności negatywny obraz pracy. Brak telefonu jest najczęstszą przyczyną niepowodzenia w poszukiwaniu pracy, zaś odległość czasowa, która każe czekać przez kilka dni na spotkanie z pracodawcą powoduje, iż osoba wstępnie zainteresowana zatrudnieniem nie wytrzymuje okresu oczekiwania i rezygnuje z możliwości pracy. W końcu, osoba doświadczająca bezdomności po wstępnej motywacji do opuszczenia miejsc niemieszkalnych może w obliczu porażki powrócić do środowisk pozaschroniskowych.

W swoich podstawach metoda *Housing First* w dużej mierze wiąże się z metodą *Job First*. Streetworkerzy na jednym z końcowych etapów swojego działania, kiedy osoba doświadczająca bezdomności pozaschroniskowej znajdzie i utrzyma swoją pracę, pośredniczą w poszukiwaniu mieszkania dla klienta. Klientami streetworkerów w zakresie poszukiwania mieszkania są również osoby doświadczające bez-

domności pozaschroniskowej z orzeczoną stopniem niepełnosprawności, które pobierają świadczenia z ZUS lub OPS. *Job First*, podobnie jak metoda *Housing First*, uwzględnia elementarne prawa jednostki w oparciu o podstawowe potrzeby osób doświadczających bezdomności pozaschroniskowej. Metoda ta zapewnia wsparcie, szacunek i motywację w trakcie procesu pomocowego. *Job First* skupia się na jednostce, podkreślając wartość każdej osoby, jej tożsamości potrzebę samostanowienia oraz integracji ze społeczeństwem.

W niniejszej dysertacji zaprezentowane zostały wnioski badawcze na podstawie stosunkowo małej grupy badawczej, poddawanej analizie na przestrzeni kilku miesięcy. W celu rozwijania analiz odnośnie prezentowanej metody, należałoby zwiększyć liczebność próby badawczej oraz wydłużyć okres prowadzonych czynności badawczych.

Jednocześnie możliwe do uwzględnienia w kolejnych badaniach są czynniki takie jak: długość okresu pracy zatrudnionych w ramach programu *Job First*, zależności pomiędzy długością trwania bezdomności, cechami osobowości, cechami psychofizycznymi, umiejętnościami, wcześniejszymi doświadczeniami z pracą a ich zdolnością do znalezienia i utrzymania pracy. Kolejnymi wątkami badawczymi mogłoby być: pogłębianie umiejętności wsparcia samych streetworkerów poprzez monitoring procesu

pozyskiwania pracy, a także angażowanie do procesu pomocowego innych specjalistów, przedstawicieli instytucji i organizacji pomocowych, takich jak: pracownik socjalny, specjalista ds. uzależnień, psycholog, doradca zawodowy, specjalista kreowania wizerunku, prawnik, ksiądz itp. W dalszych działaniach warto również odnieść się do subiektywnej oceny samych streetworkerów, biorąc pod uwagę ich emocje oraz odczucia wobec poszczególnych wykonywanych działań w ramach programu *Job First*, a także możliwe obszary wsparcia takie jak na przykład grupy samopomocowe czy superwizja.

Osoby w kryzysie bezdomności są uznawane za grupę klientów pomocy społecznej, która w najmniejszym stopniu rokuje na całkowite „uzdrowienie społeczne”. Często u osób pomagających ludzi bezdomni wywołują uczucie beznadziei, frustracji i rezygnacji. Metoda *Job First* otwiera nową przestrzeń dla odzyskiwania nadziei, zarówno u osób pomagających jak i u tych, którzy najmocniej doświadczają skali kryzysu, jakim jest bezdomność.

BIBLIOGRAFIA

- 1 Abucewicz-Szcześniak M., *Bezdomność we współczesnej literaturze przedmiotu*, „Polityka Społeczna”, nr 1/2001.
- 2 Ackerman B., Kogos J., Youngstrom E., Schoff K., IZARD C., *Family instability and the problem behaviors of children from economically disadvantaged families*, „Developmental Psychology”, nr 35(1)/1999.
- 3 Adair J. G., Bélanger D., Dion K.L., *Social, personal, and cultural aspects*, „Advances in Psychological Science”, nr 1/1998.
- 4 Adamski F., *Rodzinna socjalizacja*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom V, Wydawnictwo Żak: Warszawa 2006.
- 5 Ajdukiewicz K., *Logika pragmatyczna*, PWN:Warszawa 1975.
- 6 Anderson S. A., Sabatelli R. M., *Family interaction. A multi-generational developmental perspective*, Pearson/A & B: Boston 2007.
- 7 Antas A., *Historyczny i współczesny wymiar zjawiska bezdomności w Polsce*, „Rozprawy społeczne”, nr 2 (IV)/2010.
- 8 Antunes J., *Unemployment and Health Status in Europe*, w: L. Niebrój, M. Kosińska (red.), *Unemployment and Health Care*, Seria Eukrasia, t. 5, Wydawnictwo Śląskiej Akademii Medycznej: Katowice 2004.
- 9 Apanowicz J., *Metodologia ogólna*, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”: Gdynia 2002.
- 10 Arendt Ł., Hryniewicka A. et al., *Bezrobocie – między diagnozą a działaniem*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich: Warszawa 2012.

- 11 Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, PWN: Warszawa 2004.
- 12 Babiarz R., *Bezdomni mężczyźni wobec pracy (na przykładzie schroniska dla bezdomnych w Lublinie)*, Uniwersytet Warszawski: Warszawa 1998.
- 13 Babiarz R., *Wartość pracy w życiu bezdomnych*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. XXVIII-XXIX, z. 2, Lublin 2001-2002.
- 14 Banyard V. L., Graham-Bermann S. A., *Building an empowerment policy paradigm: Self-reported strengths of homeless mothers*, „American Journal of Orthopsychiatry”, nr 65/1995.
- 15 Bańka A., *Bezrobocie*, Podręcznik Pomocy Psychologicznej, wyd. Print-B: Poznań 1992
- 16 Baranowski B., *Ludzie gościńca w XVII–XVIII w.*, Wydawnictwo Łódzkie: Łódź 1986.
- 17 Bartkowiak E., *z tradycji szpitalnictwa w dawnej Polsce*, „Colloquia Theologicaa Ottoniana”, nr 1/2009.
- 18 Barnas B., *Streetworking Widziany Oczyma Lidera Patrolu*, w: Ż. Pacud, P. Wodo (red.), *Innowacyjne Metody Przeciwdziałania Wykluczeniu Społecznemu*, Fundacja Świętego Barnaby: Częstochowa 2014.
- 19 Bis D., *Bezdomność jako powód marginalizacji i wykluczenia społecznego*, w: M. Chodkowska, A. Mach (red.), *Pedagogika wobec zagrożeń marginalizacją jednostek, grup i regionów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego: Rzeszów 2011.
- 20 Bochniak M., *Bezrobocie a zdrowie psychiczne – przegląd badań*, „Pedagogika Pracy”, nr 53/2008.
- 21 Bodley J., *Anthropology and Contemporary Human Problems*, Rowman: Altamira 2008.
- 22 Borkowski Ł., Krajewski, R., Szymański, S., *Komentarz do ustawy o pomocy społecznej*, Leges: Kutno 2006.
- 23 Borkowski T., Marcinkowski A., *Socjologia bezrobocia*, Biblioteka Pracownika Socjalnego: Katowice 1999.
- 24 Boutilier M., Mason R., Rootman I., *Community action and reflective practice in health promotion research*, „Health Promot Int”, nr 12 (1)/1997.

- 25 Bracher M., *Social Symptoms of Identity Needs: Why We Have Failed to Solve Our Social Problems, and What to Do About It*, Routledge: Kent 2009.
- 26 Bradbury H., Reason P., *Conclusion: Broadening the bandwidth of validity: Issues and choice-point for improving the quality of action research*, w: P. Reason, H. Bradbury (red.), *Handbook of Action Research*, Sage: London, 2001.
- 27 Brandes D., Specht W., *Praca z dziećmi ulicy w European Network on Street Children Worldwide (ESGW) i International Society for Mobil Youth Work (ISMO). Projekty i koncepcje*, w: G. Olszewska-Baka (red.), *Dzieci ulicy. Problemy. Profilaktyka. Resocjalizacja*, Wydawnictwo eRBe: Białystok 2000.
- 28 Brenk M., *Minęło 90 lat od uchwalenia Ustawy o opiece społecznej w Polsce*, „Praca Socjalna”, nr 1/2014.
- 29 Brannen J., *Combining qualitative and quantitative approaches: an overview*, w: J. Brannen (red.) *Mixing methods: qualitative and quantitative research*, Aldershot: Avebury 1992.
- 30 Browarczyk Ł., Dębski M. (red.), *Forum o bezdomności bez lęku*, Pomorskie Forum na Rzecz Wychodzenia z Bezdomności: Gdańsk 2010.
- 31 Browarczyk Ł., Stenka R. (red.), *Model Gminny Standard Wychodzenia z Bezdomności*, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności: Gdańsk 2012.
- 32 Browarczyk Ł., *Wielowymiarowe partnerstwo jako jedna z możliwych form zmagania z bezdomnością*, w: M. Duda (red.), *Bezdomność. Trudny problem społeczny*, Wydawnictwo Jedność: Kielce 2008.
- 33 Bucińska J., *Společne prawa człowieka w konstytucjach polskich*, „Roczniki Nauk Prawnych”, t. 19, nr 1/ 2009.
- 34 Budrewicz I., *Společne uwarunkowania przestępstw młodocianych mężczyzn przeciwko mieniu*, WSP: Bydgoszcz 1992.
- 35 Budzyński A., *Pamiętniki bezrobotnych*, Szkoła Główna Handlowa Oficyna: Warszawa 2003, t. 1.

- 36 Bugajska J., Makowiec-Dąbrowska T., *Zarządzanie wiekiem w przedsiębiorstwach jako element ochrony zdrowia starszych pracowników*, „Medycyna Pracy”, nr 61(1)/2010.
- 37 Burawoy M., *Sociology and Interdisciplinarity: The Promise and the Perils*, „Philippine Sociological Review”, nr 61/2013.
- 38 Burns A., *Action Research*, w: J. D. Brown, C. Coombe (red.), *The Cambridge Guide to Research in Language Teaching and Learning*, Cambridge University Press: Cambridge 2015.
- 39 Burns R. B., *Introduction to research methods*, Longman: Melbourne 1994.
- 40 Burns S. L., Peyrot M., *New Approaches to Social Problems Treatment*, Emerald Group Publishing: Bingley 2010.
- 41 Calgary Homeless Foundation, *Dimensions of Promising Practice for Street Outreach Supports in Ending Homelessness – research report*, Calgary Homeless Foundation: Calgary 2013.
- 42 Chmiel N., *Psychologia pracy i organizacji*, GWP: Gdańsk 2003.
- 43 Chrostowski A., Jemielniak D., *Skuteczne doradztwo strategiczne. Metoda Action Research w praktyce*, Poltext: Warszawa 2011.
- 44 Chrzastowska M., *Bezrobocie a kwestia integralnego rozwoju osoby*, „Społeczeństwo i Kościół”, nr 8/2011.
- 45 Chrzastowski Sz., de Barbaro B., *Postmodernistyczne inspiracje w psychoterapii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: Kraków 2011.
- 46 Chudzicka-Czupała A., *Bezrobocie. Różne oblicza wsparcia*, wyd. UŚ: Katowice 2004.
- 47 Cierpka A., *Systemowe rozumienie funkcjonowania rodziny*, w: A. Jurkowski (red.), *z zagadnień współczesnej psychologii wychowawczej*, Wydawnictwo Instytut Psychologii PAN: Warszawa 2003.
- 48 Ciesielska M., Wolapik-Boström K., Öhlander M., *Obserwacja*, w: D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe, t. 2: Metody i narzędzia*, PWN: Warszawa 2012.
- 49 Cieślarczyk M., *Metoda analizy i krytyki dokumentów w naukach o bezpieczeństwie*, „Obronność – Zeszyty Nauko-

- we Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej, nr 2(6)/2013.
- 50 Cisek S., *Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa w nauce o informacji i bibliotekoznawstwie w XXI wieku*, „Przegląd Biblioteczny”, nr 3/2010.
- 51 Cohen L., Manion L., *Research Methods in Education*, Routledge: London 1994.
- 52 Compan E., Moreno J., Ruiz M., Pascual E., *Doing things together: Adolescent health and family rituals*, „Journal of Epidemiology and Community Health”, nr 56/2002.
- 53 Cosgrove L., Flynn C., *Marginalized mothers: Parenting without a home*, „Analyses of Social Issues and Public Policy”, nr 5(1)/2015.
- 54 Cybulska D., *Wykorzystanie metody obserwacji w naukach społecznych*, „Obronność. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej”, nr 2(6)/2013.
- 55 Czapiński J., *Bezrobocie*, w: J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Rada Monitoringu Społecznego: Warszawa 2011.
- 56 Czapla, J., *Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta Koło Łódzkie*, w: J. Wilczek (red.), *Pokonać bezdomność. Dobre praktyki w zakresie pomocy osobom bezdomnym*, Ogólnopolska Federacja na rzecz Rozwiązywania Problemu Bezdomności: Zabrze 2018.
- 57 Czapnik M., Kucińska M., *Zagrożenia w pracy streetworkera bezdomności*, „Roczniki Teologiczne”, Tom LXIV, nr 1/2017.
- 58 Czerepaniak-Walczak M., *Badanie w działaniu*, w: S. Pałka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, GWP: Gdańsk 2010.
- 59 Dach Z., *Bezrobocie w okresie przemian systemowych gospodarki polskiej. Prace Komisji Nauk Ekonomicznych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich: Wrocław 1993-98.
- 60 Danecka M., *Bezrobocie i instytucje rynku pracy*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk: Warszawa 2005.

- 61 Davies M. (red.), *Socjologia pracy socjalnej*, Interart: Warszawa 1996.
- 62 Dąbrowski A., *Metoda studium przypadku krok po kroku*, „Studia Socjologiczne”, nr 4 (227)/2017.
- 63 De Barbaro B., *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: Kraków 1997.
- 64 Denzin, N., Lincoln Y.S., *The Landscape of Qualitative Research: Theories and Issues*, Sage Publications: Thousand Oaks – London – New Delhi 2003.
- 65 Departament Rynku Pracy, *Komentarz do Ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy*, Departament Rynku Pracy: Warszawa 2005.
- 66 Dębska A., *Rola pomocy psychologicznej w reintegracji zawodowej i społecznej osób bezdomnych*, w: A. Meller, P. Olech (red.), *Pomost – pismo samopomocy. 12 odważnych ludzi*, Pomorskie Forum Wychodzenia z Bezdomności: Gdańsk 2005.
- 67 Dębska-Cenian, A., Olech P. (red.), *Od ulicy do samodzielności życiowej. Standardy społecznej i zawodowej (re)integracji osób bezdomnych w sześciu sferach*, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności: Gdańsk 2008.
- 68 Dębski M., Michalska A., *Podręcznik streetworkera bezdomności*, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności: Gdańsk 2012.
- 69 Dębski M., *Przyczyny bezdomności. Typologie i kwestie sporne*, w: M. Dębski (red.) *Problem bezdomności w Polsce. Wybrane aspekty –diagnoza Zespołu Badawczego*, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności: Gdańsk 2011.
- 70 Dębski M., *Socjodemograficzny portret zbiorowości ludzi bezdomnych województwa pomorskiego – grudzień 2007*, „POMOST. O bezdomności bez lęku”, Pomorskie Forum na rzecz wychodzenia z Bezdomności: Gdańsk 2007.
- 71 Dolecka M., *Psychologiczne skutki bezrobocia*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio H, Oeconomia 31, 15-24 (1997).

- 72 Dolny E., Wiśniewski Z., *Zarys polityki zatrudnienia*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne: Warszawa 1990.
- 73 Dombrowska M., *Streetworking Towarzystwa Pomocy im. św. Brata Alberta w Gdańsku*, w: P. Olech, L. Węsierska-Chyc, J. Wilczek (red.) *Streetworking, mieszkania, współpraca. Dobre praktyki w pomocy osobom bezdomnym*, Ogólnopolska Federacja na rzecz Rozwiązywania Problemu Bezdomności: Zabrze 2019.
- 74 Drożdżowicz L., *Ogólna teoria systemów*, w: B. de Barbaro (red.), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: Kraków 1999.
- 75 Duda M., *Bezdomny moim bratem: o polskiej bezdomności przełomu wieków w świetle społecznego nauczania Kościoła*, Wydawnictwo św. Stanisława BM: Kraków 2011.
- 76 Duda M., *Bezdomność – wyzwanie moralne społeczeństwa*, w: J. Stala (red.), *Przestrzenie pracy socjalnej*, Biblos: Tarnów 2010.
- 77 Duda M., *Dom rodzinny - między tradycją a współczesnością*, „*Studia Socialia Cracoviensia*”, nr 2 (17)/2017
- 78 Duda M., *Ekonomia społeczna – szansą naprzeciw działaniu wykluczeniu społecznemu?*, w: Jan Mazur (red.), *Rozwój i dobro wspólne: dyskurs w 25-lecie encykliki Sollicitudo rei socialis Jana Pawła II*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Wydawnictwo Naukowe: Kraków 2012.
- 79 Duda M., *Kiedy myślimy rodzina...*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Wydawnictwo Naukowe: Kraków 2016.
- 80 Duda M., *Problematyka bezrobocia i jej społeczno-duchowych skutków w świetle katolickiej nauki społecznej*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej: Kraków 2002.
- 81 Duracz-Walczak A., *Bezdomni*, Centrum Rozwoju Służb Społecznych: Warszawa 1996.
- 82 Duracz-Walczak A., *Prawne aspekty bezdomności polskiej*, w: A. Duracz-Walczak (red.), *w kręgu problematyki bezdomności polskiej*, Wydawnictwo SPB, Warszawa 2004.
- 83 Dybowska E., *Teoria systemowej pracy z rodziną*, ROPS: Kraków 2012.

- 84 Edgar B., Meert H., Doherty J., *Third Review of Statistics on Homelessness in Europe. Developing an Operational Definiton of Homelessness*, FEANTSA: Brussels 2004.
- 85 Eisenberg M., Olson R., Neumark-Sztainer D., Story M., Bearinger L., *Correlations between family meals and psychosocial well-being among adolescents*, „Archives of Pediatric and Adolescent Medicines”, nr 158/2004.
- 86 Eisenhardt K., Graebner M., *Theory building from cases: opportunities and challenges*, „Academy of Management Journal”, nr 1, (50)/2007.
- 87 Fisk D et al., *Outreach Workers' Experiences in a Homeless Outreach Project: Issues of Boundaries, Ethics and Staff Safety*, „Psychiatric Quarterly”, nr 70/1999.
- 88 Flick U., Kardoff K., Steinke I., *Companion to Qualitative Research*, SAGE: Newbury Park 2004.
- 89 Flyvbjerg B., *Five Misunderstandings About Case-Study Research*, „Qualitative Inquiry”, nr 2 (12)/2006.
- 90 Friedman D., *Parenting in public: Family shelter and public assistance*, Columbia University Press: New York 2000.
- 91 Fundacja im. Fredricha Eberta w Polsce, *Spoleczne skutki bezrobocia w wymiarze lokalnym*, „Polityka ekonomiczna społeczna”, nr 24/1992.
- 92 Gaetz S., Donaldson J., Richter T., Gulliver T., *The State of Homelessness in Canada*, Canadian Homelessness Research Network Press: Toronto, 2013.
- 93 Gajdamowicz H., *Rodzina jako środowisko wychowania moralno-społecznego*, w: T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka*, Wyższa Szkoła Informatyki: Łódź 2006.
- 94 Gardian-Miałkowska R., *W kierunku zmian -streetworking czas zacząć*, „Studia z Teorii Wychowania”, nr 2(5)/2012.
- 95 Garwol K., *Komputeryzacja pracy a wzrost poziomu bezrobocia*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, nr 55 (3)/2018.
- 96 Gawrońska A., *Streetworking jako praktyczne wykorzystanie metody outreach w Polsce*, „Praca Socjalna”, nr 1/2010.

- 97 Gersdorf M., *Spółdzielnie socjalne*, w: Z. Góral (red.), *z zagadnień współczesnego prawa pracy. Księga jubileuszowa Profesora Henryka Lewandowskiego*, Wolters Kluwer Polska: Warszawa 2009.
- 98 Giddens A., *Socjologia*, PWN: Warszawa 2006.
- 99 Glaser B., *Basics of Grounded Theory Analysis*, Sociology Press: Mill Valley (CA) 1992
- 100 Glaser B. *Doing Grounded Theory. Issues and Discussions*, Sociology Press: Mill Valley (CA) 1998.
- 101 Glaser B., Barney G., *The grounded theory perspective: conceptualization contrasted with description*, Sociology Press: Mill Valley 2001.
- 102 Glaser B., Strauss A.L., *Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, Aldine: Chicago 1967.
- 103 Głód F. *Bezdomni: psychologiczno-pastoralna analiza życia, osobowości i próba resocjalizacji*, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu: Wrocław 2008.
- 104 Golinowska S., *Integracja społeczna osób niepełnosprawnych: ocena działań instytucji*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych: Warszawa 2004.
- 105 Golinowska S., Boni M., *W trosce o pracę*, UNDP/CASE: Warszawa 2004.
- 106 Górniak K., *Bezdomny w miejskim autobusie – historia jednego przypadku*, w: E. Tarkowska (red.), *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, IFiS PAN: Warszawa 2013.
- 107 Górniak K., *Działania organizacji społecznych wobec osób biednych i wykluczonych społecznie – odbudowywanie czy tworzenie sieci społecznych*, w: J. Grotowska-Leder (red.), *Więzi społeczne, sieci społeczne w perspektywie procesów inkluzji wykluczenia społecznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego: Łódź 2014.
- 108 Graniewska D., *Rodzina a bezrobocie – sytuacja w Polsce*, „Problemy Rodziny”, nr 3/2001.
- 109 Greenwood D., *Action research, czyli o badaniach w działaniu*, w: D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe. Podejścia i teorie, t.1.*, PWN: Warszawa 2012.
- 110 Griswold W., *Cultures and Societies in a Changing World*, Pine Forge Press: Park 2008.

- 111 Gromadecka-Sutkiewicz M., *Palenie papierosów i picie alkoholu wśród bezrobotnych*, „Przegląd Lekarski”, nr 10 (69)/2012.
- 112 Grzędzińska, A., Majdzińska K., Sulowska A. (red.), *Ubóstwo i wykluczenie. Wymiar ekonomiczny, społeczny i polityczny*, Bramasole Public Relations & Publishing House: Warszawa 2010.
- 113 Hammersley, M., Atkinson P., *Metody badań terenowych*, Zys i S-ka: Poznań 2000.
- 114 Hausman B., Hammen C., *Parenting homeless families: The double crisis*, „American Journal of Orthopsychiatry”, nr 63(3)/1993.
- 115 Hurrelmann K., *Struktura społeczna a rozwój osobowości*, WAM: Poznań 1994.
- 116 Jarosz-Nojszewska A., *Bezrobocie w Polsce w latach 1918-2018*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace. Szkoła Główna Handlowa”, nr 3/2018.
- 117 Jaworska-Dębska B., Stahl M., Duniewska Z., *Prawo administracyjne materialne: Pojęcia, instytucje, zasady*, Wolters Kluwer Polska: Warszawa 2016.
- 118 Jędrzejewski P., *Działalność komisji boni ordinis dla miast wielkorzędów krakowskich w Olkuszu w latach osiemnastych XVIII stulecia*, „Kwartalnik Historyczny”, Rocznik CXXIV, nr 2/2017.
- 119 Kalbarczyk A., *Psychologiczne konsekwencje utraty pracy i bezrobocie*, w: G. Kranas (red.), *Organizacja, praca, bezrobocie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego: Warszawa 1999.
- 120 Kamiński T., *Wokół pojęcia bezdomności*, w: T. Kamiński, W. Łazewski, H. Skorowski (red.), *Bezdomność*, „Roczniki naukowe Caritas”, Rok I (1997).
- 121 Kantowicz E., *Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego: Olsztyn 2006.
- 122 Karpiński A., *Pauperes, o mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku*, Wydawnictwo PWN: Warszawa 1983.

- 123 Kawula S., *Funkcja opiekuńcza współczesnej rodziny polskiej*, w: S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny*, Wydawnictwo Adam Marszałek: Toruń 1997.
- 124 Kawula S., *Pedagogika społeczna dzisiaj i jutro*, Wydawnictwo Edukacyjne "Akapit": Toruń 2012.
- 125 Kawula S., *Pedagogika społeczna w początkach XXI wieku – perspektywa koncepcji społeczeństwa ryzyka*, „Chowania”, nr 2/2003.
- 126 Kelm A., Kopczyński W., *Metodologia rozpoznawania potrzeb opiekuńczych*, w: T. Pilch (red.), *Metodologia pedagogiki społecznej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich: Wrocław 1974.
- 127 Kinal A., *Bezdomność jako wyzwanie dla społeczności lokalnej*, „Rocznik Lubuski”, tom XXIX, cz. I, 2003.
- 128 Klose A., Werner S., *Streetwork und mobile Jugendarbeit in Europa: europäische Streetwork – Explorationsstudie*, Wydawnictwo Votum: Münster 1997.
- 129 Konecki K., *O socjologii jakościowej*, „Roczniki Nauk Społecznych”, tom 8 (44), nr 4/2016.
- 130 Kornacka-Skwara E., *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych mężczyzn bezrobotnych*, Wydawnictwo WSP: Częstochowa 2004.
- 131 Kotarbiński T., *Dzieła wszystkie. Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Ossolineum: Wrocław 1990.
- 132 Kotlarska-Michalska A., *Rodzina a bezrobocie*, „Polityka Społeczna”, nr 5/1994.
- 133 Kotlarska-Michalska A., *Rodzina w sytuacji bezrobocia*, w: Z. Galor, B. Bittner (red.), *Bezrobocie i pomoc społeczna*, Akademia Rolnicza, Katedra Nauk Społecznych: Poznań 1994.
- 134 Kotlarska-Michalska A., *Zadania rodziny w sytuacji bezrobocia*, w: T. Borkowski, A. Marcinkowski, A. Cherow-Urbaniak (red.), *Polityka społeczna – rodzina – bezrobocie*, Księgarnia Akademicka: Kraków 1997.
- 135 Kotomska M., *Sytuacja dziecka w rodzinie bezrobotnej zamieszkalej na terenie miasta Kielce*, „Praca Socjalna”, nr 1/2000.

- 136 Kowalska G., *Bezrobocie polskich rodzin i jego konsekwencje*, „Edukacja”, nr 2/2006.
- 137 Kowolik S., *Polityka państwa wobec bezdomności*, w: J. Mazur (red.), *Bezdomność. Szkice z socjologii, polityki społecznej i katolickiej nauki społecznej*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: Lublin 2006.
- 138 Krasiejko I., *Rodzina z dziećmi. Rodzina dysfunkcyjna*, Difin: Warszawa 2019.
- 139 Kryda A., Compton M., *Mistrust of outreach workers and lack of confidence in available services among individuals who are chronically street homeless*, „Community Ment Health Journal”, 45(2)/2009.
- 140 Krzesińska-Żach B., *Człowiek w sytuacji zagrożenia jako podmiot oddziaływań pracownika socjalnego*, Trans Humana: Białystok 2006.
- 141 Krzysztofiak D., Włodarczyk E., Spętana J., *Od wykluczenia do wsparcia: w przestrzeni współczesnych problemów społecznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls: Kraków 2016.
- 142 Księżyk M., *Ekonomia. Podejście historycznej perspektywne*, Oficyna Wydawnicza AFM: Kraków 2013.
- 143 Kubicki P., Cichowicz E., *Rodzina wobec wykluczenia społecznego – analiza „Pamiętników bezrobotnych”*, „Polityka społeczna”, nr 4/2005.
- 144 Kubicki P., Olcoń M., *Streetworking jako forma pracy socjalnej – działania Stowarzyszenia Tada*, „Dziecko Krzywdzone”, nr 2/2003.
- 145 Kulpa A., *Psychologiczne aspekty bezrobocia*, „Szkoła Zawodowa”, nr 10/1996.
- 146 Kurzeja A., *Dzieci ulicy*, Wydawnictwo Impuls: Kraków 2008.
- 147 Kurzyński S., *Skrzywdzeni przez los - zwierzenia ludzi bezdomnych*, Roxan: Gdańsk 2001.
- 148 Kwiatkowski E., *Bezrobocie*, w: R. Milewski (red.), *Podstawy ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa 2000.
- 149 Kwiatkowski E., *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo PWN: Warszawa 2006.
- 150 Kwiatkowski E., *Rynek pracy i bezrobocie*, w: A. Z. Nowak, T. Zalega (red.), *Makroekonomia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne: Warszawa 2015.

- 151 Landwójtowicz P., *Terapia systemowa rodziny dotkniętej migracją do krajów Unii Europejskiej*, „Fides et Ratio”, nr 1(21)/2015.
- 152 Laredo E., Hill D., *First and last and always: Streetwork as a methodology for radical community social work practice*, *Critical and Radical Social Work*, nr 1/2018.
- 153 Lech A., *Bezdomność w Polsce – historyczne uwarunkowania zjawiska*, w: W. Siwiński, R.Tauber, E. Mucha-Szajek (red.), *Współczesne problemy hotelarstwa, gastronomii, turystyki i rekreacji*, „Zeszyty Naukowe”, nr 1/2006.
- 154 Leszczyński A., *o bezdomności bez lęku*, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności: Gdańsk 2000.
- 155 Leś E., *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka: Warszawa 2001.
- 156 Leśniak-Berek E., *Metody wykorzystywane na rynku pracy w walce z bezrobociem ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji osób bezdomnych*, w: A. Wiktorska-Święcka (red.), *Wyprowadzić na prostą. Innowacyjne metody aktywizacji społecznej i zawodowej na przykładzie wdrażania modelu lokalnej sieci wsparcia osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością*, Wydawnictwo Atut: Wrocław 2008.
- 157 Liebenberg L., Didkowsky N., Ungar M., *Analysing Image-Based Data Using Grounded Theory: The Negotiating Resilience Project*, „Visual Studies”, nr 1 (27)/2012.
- 158 Lindesmith A. R., *Social Problems*, „Oxford University Press”, tom 8, nr 2/1960.
- 159 Lindsey E.W., *The impact of homelessness and shelter life on family relationships*, „Family Relations”, nr 47/1998.
- 160 Lipka A., Winnicka-Wejs A., *Dynamika lojalności pracowników a deprecjacja kapitału ludzkiego organizacji*, „Studia Ekonomiczne”, nr 136.
- 161 Lis F. J., *Człowiek w procesie pracy. Praca – chęć czy przymus?*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych: Warszawa 1982.
- 162 Lisiecka K., Kostka-Bochenek A., *Case study research jako metoda badań naukowych*, „Przegląd Organizacji”, nr 10/2009.

- 163 Lubińska-Bogacka M., *Spoleczno-edukacyjne problemy rodzin bezrobotnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego: Kraków 2011.
- 164 Łuczyńska M., Olech A., *Wprowadzenie do superwizji pracy socjalnej*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich: Warszawa 2013.
- 165 Maj B., *Rodzina współczesna – kierunki przemian oraz nowe obszary zadań socjalnych*, w: M. Ciczowska-Giedziun, E. Kantowicz (red.), *Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej rodziny. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit: Toruń 2010.
- 166 Majkowski W., *Rodzina polska w kontekście nowych uwarunkowań*, Wydawnictwo Księży Sercanów: Kraków 2010.
- 167 Marcinkowski J. T., Jabłoński P., *Zarys historii terapii uzależnień w Polsce a współczesny system pomocy osobom uzależnionym*, „Serwis informacyjny narkomania”, nr 5 (44)/2008.
- 168 Maris R. W., *Social Problems*, Dorsey Press: Chicago 1988.
- 169 Matejek J., *Pracownik socjalny wobec problemów współczesnej rodziny*, w: B. Matyjas, J. Biała (red.), *Rodzina jako środowisko pracy socjalnej. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo AŚ: Kielce 2007.
- 170 Matyjas B., *Rodzina w sytuacji kryzysu. Strategia pomocy i wsparcia*, w: M. Piorunek, J. Kozielska, A. Skowrońska-Pućka (red.) *Rodzina Młodzież Dziecko. Szkice z teorii i praktyki pomocy psychopedagogicznej i socjalnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza: Poznań 2013.
- 171 Markiewicz M., *Historia Polski 1492–1795*, Wydawnictwo Literackie: Kraków 2002.
- 172 Matyjas B., *Dzieciństwo w rodzinie bezrobotnych w środowisku małego miasta*, wyd. Akademii Świętokrzyskiej: Kielce 2003.
- 173 Mazur J., *Rodzina i jej funkcje w zmieniających się warunkach społecznych. Wprowadzenie do problematyki*, w: *Rodzina historia i współczesność. Studium monograficzne*, Impuls: Kraków 2010.

- 174 Melin U., Axelsson K., *Action in action research: Elaborating the concepts of action, roles and dilemmas in a public e-service development project*, „Journal of Systems and Information Technology”, 18(2)/2016.
- 175 Martysz C., Nitecki S., Szpor G. (red.), *Komentarz do ustawy o pomocy społecznej*, Wydawnictwo ARCHE: Gdańsk 2001.
- 176 Mędrzycki R., *Zadania administracji publicznej w zakresie przeciwdziałania bezdomności. Studium administracyjno-prawne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego: Warszawa 2017.
- 177 Migalska R., Wiktorowicz A., *Problemy Prawne Osób Bezdomnych*, w: Ż. Pacud, P. Wodo (red.), *Innowacyjne Metody Przeciwdziałania Wykluczeniu Społecznemu*, Fundacja Świętego Barnaby: Częstochowa 2014.
- 178 Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Komentarz do nowelizacji ustawy o zatrudnieniu socjalnym (dz.u. Nr 115, poz. 793) oraz dobre praktyki zatrudnienia socjalnego*, MRPiPS:Warszawa 2007.
- 179 Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, *Program Operacyjny Kapitał Ludzki. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego: Warszawa 2007.
- 180 Mirowska M. (red.), *Zjawisko Bezdomności w Społecznej Przestrzeni Miasta Częstochowa. Raport z Badań*, Gmina Miasto Częstochowa: Częstochowa 2013.
- 181 Miś L., *Problemy społeczne: teoria, metodologia, badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: Kraków 2007.
- 182 Młonek K., *Bezrobocie*, w: *Polityka społeczna*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Oficyna Wydawnicza: Warszawa 2006.
- 183 Młonek K., *Tradycja badań bezrobocia w Polsce – zagadnienia metodologiczne*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 6 / 1992.
- 184 Moczydłowska J., *Wyuczona bezradność –psychologiczna bariera w ograniczaniu nierówności społecznych*, w: M. G. Woźniak (red.), *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Kapitał ludzki i intelektualny*, t. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego: Rzeszów 2005.

- 185 Molyneux M., *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN:Warszawa 2005.
- 186 Moraczewska B., *Bezdomność. Definicja, problemy, rozwiązania obecne oraz historyczne odwołanie do ludzi luźnych*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość”, t. 10, Gdańsk 2013.
- 187 Morgan A., *Terapia Narracyjna. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Paradygmat: Warszawa 2011.
- 188 Moskalewicz J., *Epidemiologia alkoholu*, „Służba zdrowia”, nr 51-56/2002.
- 189 Możdżewska-Mrozek D., Szyłko-Skoczny M., *Kwestia bezrobocia*, w: A. Rajkiewicz, J. Supińska, M. Księżopolski (red.), *Polityka społeczna*, Wydawnictwo Śląsk: Katowice 1998.
- 190 Musiał D., *Zróżnicowanie ubezpieczeń społecznych rolników w wybranych krajach Europy*, Roczn. Ekon. KPSW w Bydgoszczy: Bydgoszcz 2014.
- 191 Muster R., *Nowe perspektywy rynku pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice 2017.
- 192 Namysłowska I., *Terapia rodzin*, Instytut Psychiatrii i Neurologii: Warszawa 1997.
- 193 Niebrój L., *Wpływ lęku przed bezrobociem na stan zdrowia*, w: Jadwiga Królikowska (red.), *Problemy społeczne w grze politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego: Warszawa 2005.
- 194 Nieporowski P., *Etyka niejawnnej obserwacji uczestniczącej jako metody badawczej stosowanej w naukach społecznych*, „Rocznik Lubuski”, tom 41, nr 1/2015.
- 195 Nisbet R., *The Study of Social Problems*, w: R. K. Merton, R. Nisbet (red.), *Contemporary Social Problems*, Houghton Mifflin Harcourt: New York 1971.
- 196 Nogowski J. M., *Wykluczenie społeczne w kontekście ubóstwa i bezdomności*, „Civitas et Lex”, nr 1 (5)/2015.
- 197 Nojszewska E., *Podstawy ekonomii*, WSIP:Warszawa 2010.
- 198 Nowak A., Wysocka E., *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie: elementy patologii społecznej i kryminologii*, Śląsk: Katowice 2001.
- 199 Nowakowska A., *Układ stosunków rodzinnych osób bezdomnych*, w: M. Dębski, S. Retowski (red.), *Psychospołeczny*

- profil osób bezdomnych w Trójmieście*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego: Gdańsk 2008.
- 200 Nowalska-Kapuścik D. (red.), *Technologia jako inspiracja dla interdyscyplinarnych badań naukowych*, Wydawnictwo internetowe e-bookowo: Warszawa 2017.
- 201 O'Brien R., *An overview of the methodological approach of action research*, w: R. Richardson (red.), *Theory and Practice in Action Research*, Universiadade Federal da Paraíba: João Pessoa 2001.
- 202 Olech P., *Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych*, Wydawnictwo Fundacji Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych: Warszawa 2006.
- 203 Olech P., *Bezdomność i wykluczenie mieszkaniowe – zarys głównych problemów w Polsce oraz rekomendacje dla całościowej polityki społecznej*, w: *Księga Ubogich*, Rzecznik Praw Obywatelskich 2009.
- 204 Olech P., *Zapobieganie bezdomności – prewencja celowa, systemowa oraz profilaktyka. Raport roczny*, w: Ł. Browarczyk, M. Dębski (red.), *Forum o bezdomności bez lęku*, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności: Gdańsk 2010.
- 205 Olivet et al., *Outreach and Engagement in Homeless Services: a Review of the Literature*, „The Open Health Services and Policy Journal”, nr 53/2010.
- 206 Oliwa-Ciesielska M., *Piętno nieprzypisania. Studium o wyizolowaniu społecznym bezdomnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza: Poznań 2006.
- 207 Oliwa-Ciesielska M., *Pożądany i unikany absenteizm członków rodziny w oczekiwaniach osób bezdomnych*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, nr 16/2005.
- 208 Oliwa-Ciesielska M., Przymeński A., *Zapobieganie bezdomności – teoretyczne i praktyczne inspiracje*, w: Ł. Browarczyk, M. Dębski (red.), *Forum o bezdomności bez lęku*, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności: Gdańsk 2010.
- 209 Olson D. H., *Circumplex model of marital and family systems*, „Journal of family Therapy. Special edition: Empirical Approaches to family Assessment”, 1999.

- 210 Ostrowska K., *Podstawowe funkcje rodziny*, w: K. Ostrowska i M. Ryś (red.), *Wychowanie do życia w rodzinie. Książka dla nauczycieli, rodziców i wychowawców*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej: Warszawa 1999.
- 211 Paruse J., Dooley D., *Favourable employment status change and psychological depression: a two-year follow-up analysis of the national longitudinal survey of youth*, „Applied Psychology”, nr 50 (2)/2001.
- 212 Pawlik B.M., *Bezdomność. Modele Pracy socjalnej. Wsparcie psychologiczne*, Wydawnictwo Difin: Warszawa 2015.
- 213 Pelczar J. S., *Zarys dziejów miłosierdzia w Kościele katolickim*, Nakładem Autora: Kraków 1916.
- 214 Piekari, R, Welch C., *Rethinking the Case Study in International Business and Management Research*, Edward Elgar: Cheltenham 2011.
- 215 Piekut-Brodzka D., *Bezdomność*, Chrześcijańska Akademia Teologiczna: Warszawa 2006.
- 216 Piekut-Brodzka D., *Korzystanie z pomocy w okresie bezdomności – wyniki badania*, w: J. Stala (red.), *Przestrzenie pracy socjalnej*, Wydawnictwo Biblos: Tarnów 2010.
- 217 Piekut-Brodzka D., *o bezdomnych i bezdomności*, Chrześcijańska Akademia Teologiczna: Warszawa 2000.
- 218 Piekut-Brodzka D. (red.) *Rodzina. Dziecko*, Wydawnictwo Naukowe ChAT: Warszawa 2012.
- 219 Pieter J., *Zarys metodologii pracy naukowej*, PWN: Warszawa 1975.
- 220 Pietrzak-Komar K., *Wykluczenie bezdomnych*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne”, nr 1/2015.
- 221 Piłka N. G., *Bezrobocie przyczyną degradacji indywidualnej i społecznej*, w: J. Matejek, N. G. Piłka (red.), *Wybrane zagadnienia z pomocy i integracji społecznej*, Wydawnictwo Scriptum: Kraków 2014.
- 222 Pilch J., *Bezrobocie – nowa kwestia społeczna*, w: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo Żak: Warszawa 1995.

- 223 Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Żak:Warszawa 1995.
- 224 Pindral, A., *Problem bezdomności w Polsce. Wybrane aspekty*, w: M. Dębski (red.), *Diagnoza zespołu badawczego działającego w ramach projektu „Gminny Standard Wychodzenia z Bezdomności”*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych: Gdańsk 2010.
- 225 Piotrowski F., Włoch R., *Innowacyjne metody aktywizacji zawodowej grup skrajnie wykluczonych testowane przez Partnerstwa realizujące Program Inicjatywy Współnotowej EQUAL*, Fundacja „Fundusz Współpracy”:Warszawa 2008.
- 226 Pleace N., *Housing First Guide Europe*, FEANTSA: Brussels 2016.
- 227 Plopa M., *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, wyd. EUH-E: Elbląg 2004.
- 228 Płoszka A., *Bezdomność a prawa człowieka*, „Państwo i Prawo”, nr 8/2015.
- 229 Podgórska-Jachnik D., *Praca socjalna z osobami bezdomnymi*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich: Warszawa 2014.
- 230 Porowski, M., *Bezdomność-obraz zjawiska i populacji ludzi bezdomnych*, w: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo Żak: Warszawa 1995.
- 231 Pospiszył I, *Patologie Społeczne*, PWN: Warszawa 2008.
- 232 Prokop L., Wiśniewska D., *Metodologia i narzędzia badawcze zastosowane w projekcie*, w: W. Wilczyńska (red.), *Automatyzacja w dydaktyce języków obcych. Doskonalenie się w komunikacji ustnej*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza: Poznań 2002.
- 233 Przymeński A., *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej: Poznań 2001.
- 234 Przymeński A., *Bezdomność. Polityczno-społeczna definicja i formy zjawiska*, „Praca Socjalna”, nr 4/ 1998.
- 235 Przymeński A., *Bezdomność w Polsce. Stan, uwarunkowania i tendencje rozwojowe problemu*, w: M. Duda (red.),

- Bezdomność: trudny problem społeczny*, Wydawnictwo Jedność: Kielce 2008.
- 236 Przymeński A., *Geografia i skala zjawiska bezdomności w Polsce*, w: T. Kamiński, W. Łazewski, H. Skorowski (red.), *Bezdomność. „Roczniki naukowe Caritas”*, Rok I (1997).
- 237 Ptaszyńska B., *Transformacja systemowa a transformacyjne bezrobocie strukturalne w Polsce*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej: Poznań 2006.
- 238 Radochoński M., *Wybrane zagadnienia psychopatologii w ujęciu systemowej koncepcji rodziny*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, tom X, 1998.
- 239 Ratajczak Z., *Psychologia: badania i aplikacje, Tom 6: Bezrobocie jako wyzwanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice 2004.
- 240 Ratkiewicz H., Wójcik Z., *Przestępczość a bezrobocie*, w: R. B. Woźniak (red.), *Bezrobocie w małych miastach*: Koszalin 1997.
- 241 Redman-MacLaren M., Mills J., *Transformational Grounded Theory: Theory, Voice, and Action*, „International Journal of Qualitative Methods”, nr 3 (14)/2015.
- 242 Rogozińska I., *Sprawozdanie z realizacji działań na rzecz ludzi bezdomnych w województwach w roku 212 oraz wyniki ogólnopolskiego badania liczby osób bezdomnych (7/8 luty 2013)*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej: Warszawa 2013.
- 243 Rożek M., Kracik J., *Hultaje, złoczyńcy, wszetecznicze w dawnym Krakowie. O marginesie społecznym XVI-XVII w.*, Wydawnictwo Petrus: Kraków 2010.
- 244 Rutkowska A., *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego: Bydgoszcz 2005.
- 245 Rymsza M., *Samotne macierzyństwo i polityka społeczna*, Instytut Spraw Publicznych: Warszawa 2001.
- 246 Ryś M., *Rodzinne uwarunkowania psychospołecznego funkcjonowania dorosłych dzieci alkoholików*, PWN: Warszawa 2007.
- 247 Ryś M., *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*, CPPP: Warszawa 2001.

- 248 Rzeźnicka-Krupa J., *Niepełnoprawność i świat społeczny. Szkice metodologiczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”: Kraków 2009.
- 249 Sadowska A., *Kultura bezrobotnych*, w: M. Malikowski, D. Markowski (red.), *Struktura społeczna – rynek pracy – bezrobocie*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie: Rzeszów 1995.
- 250 Santos L. H. (red.), *Międzynarodowy przewodnik metodologiczny po streetworkingu na świecie*, Dynamo International: Bruksela 2008.
- 251 Sekuła-Kwaśniewicz H., *Przemiany wzoru obyczajowego roli kobiety w Polsce*, w: G. Babiński, M. Kapiszewska (red.), *Zrozumieć współczesność*, Oficyna Wydawnicza AFM: Kraków 2009.
- 252 Sęk H. (red.), *Spółeczna psychologia kliniczna*, PWN: Warszawa 2014.
- 253 Shepard J. M., *Sociology*, Cengage Advantage Books: Boston 2009.
- 254 Simmel G., *Socjologia*, PWN: Warszawa 1975.
- 255 Słobodzian K., *Aktywizacja zawodowa szansą na wejście na rynek pracy*, w: Ż. Pacud, P. Wodo (red.), *Innowacyjne Metody Przeciwdziałania Wykluczeniu Społecznemu*, Fundacja Świętego Barnaby: Częstochowa 2014.
- 256 Smaga M., Włudyka T., *Instytucje gospodarki rynkowej*, Wolters Kluwer Polska: Warszawa 2018.
- 257 Socha M., Sztanderska U., *Strukturalne podstawy bezrobocia w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa 2002.
- 258 Stake R.E., *Studium przypadku*, w: L. Korporowicz (red.), *Ewaluacja w edukacji*, Warszawa: Oficyna Naukowa 1997.
- 259 Stankiewicz L., *Zjawisko bezdomności. Etapy przechodzenia w stan bezdomności*, „Auxilium Socjale”, nr 1-2/1999.
- 260 Stankiewicz L., *Zrozumieć bezdomność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko Mazurskiego: Olsztyn 2002.
- 261 Stańkowski B., *Zacznijmy od człowieka. Pedagogika w poszukiwaniu nowych kontekstów dla integracji i rozwoju społeczno-kulturowego*, Wydawnictwo WAM: Kraków 2014.

- 262 Staszewska E., *Środki prawne przeciwdziałania bezrobociu*, Wydawnictwo LEX: Warszawa 2012.
- 263 Stenka R., Olech P., Browarczyk Ł. (red.), *Podręcznik Model Gminny Wychodzenia z Bezdomności*: Gdańsk 2014.
- 264 Strauss A. L., a *Social World Perspective*, w: N. Denzin (red.), *Greenwich Studies in Symbolic Interaction*, JAI Press: Connecticut 1978.
- 265 Strauss A. L., Corbin J., *Basics of Qualitative Research*, Sage: London 1990.
- 266 Strączyński J., *Brakujące ogniwo*, w: Ż. Pacud, P. Wodo (red.), *Innowacyjne Metody Przeciwdziałania Wykluczeniu Społecznemu*, Fundacja Świętego Barnaby: Częstochowa 2014.
- 267 Strączyński J., *Narzędzia częstochowskiego streetworkera: Job First, Elektroniczna Mapa Bezdomności, Diagnoza Bezdomności Pozaschroniskowej*, w: P. Olech, L. Węsierska-Chyc, J. Wilczek (red.), *Streetworking, mieszkania, współpraca. Dobre praktyki w pomocy osobom bezdomnym*, Ogólnopolska Federacja na rzecz Rozwiązywania Problemu Bezdomności: Zabrze 2019.
- 268 Strączyński J., *o biedronkach, surówce i F-16, czyli almanach częstochowskiego żargonu osób z problemem bezdomności*, „Edukacyjna Analiza Transakcyjna”, nr 6/2017.
- 269 Strączyński J., *Założ nasze buty*, Wydawnictwo Langel: Łódź 2018.
- 270 Stankiewicz L., *Zrozumieć bezdomność. Aspekty polityki społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego: Olsztyn 2002.
- 271 Streit F., *Parents and Problems: Through the Eyes of Youth*, Garland Publishing: New York 1978.
- 272 Strelau J. (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 2, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne: Gdańsk 2000.
- 273 Suchocka A., *Bezrobocie jako patologia społeczna zagrażająca funkcjonowaniu rodziny*, w: M. Franz, P. Semków (red.), *Człowiek – Przewodnik – Mędrzec*, wyd. Adam Marszałek: Toruń 2011.
- 274 Sullivan T., Thompson K., *Introduction to Social Problems*, Macmillan: New York 1994.

- 275 Surdyk A., *Metodologia action research i techniki komunikacyjne w glottodydaktyce*, w: I. Kamińska-Szmaj, T. Piekot, M. Zaśko-Zielińska (red.), *Perspektywy badań nad tekstem, dyskursem i komunikacją*, tom 2, 2006.
- 276 Syroka A., Płonka-Syroka B., *Życie codzienne w XVIII-XX wieku i jego wpływ na stan zdrowia ludności*, Wydawnictwo Arboretum: Wrocław 2003.
- 277 Szluz A., *Formy Zatrudnienia Streetworkerów*, „Roczniki Teologiczne”, Tom LXIV, nr 1/2017.
- 278 Szluz B., *Streetworking jako nowa forma interwencji i pracy z osobami wykluczonymi społecznie*, „Seminare. Poszukiwania naukowe”, nr 35(2)/2014.
- 279 Szluz B., *Streetworking w pracy socjalnej z osobami bezdomnymi*, „Społeczeństwo i Rodzina”, nr 17 (4)/2008.
- 280 Szmagański J., *Stres i wypalenie zawodowe pracowników socjalnych*, Instytut Służb Społecznych: Warszawa 2004.
- 281 Sztanderska U., Drogosz-Zabłocka E., Minkiewicz B., *Raport „Edukacja dla pracy”*, Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju: Warszawa 2007.
- 282 Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice: 1999.
- 283 Szymański M., *Bezrobocie rodziców a osiągnięcia szkolne ich dzieci*, „Edukacja”, nr 4/1996.
- 284 Szymczak S., *Metoda szkoły Kofoeda i możliwości jej adaptacji do edukacji dorosłych w organizacjach pozarządowych*, „Studia Edukacyjne”, nr 48/2018.
- 285 Ślebarska K., *Wsparcie społeczne a zaradność człowieka w sytuacji bezrobocia. Praca doktorska*, Uniwersytet Śląski: Katowice 2008.
- 286 Śledzianowski J., *Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta a bezdomność*, Rubikon: Wrocław 1995.
- 287 Śmilgin M., *Indywidualne i społeczne skutki bezrobocia na tle globalizacji*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, nr 8/2008.
- 288 Tatarkiewicz W., *Historia filozofii, t. II: Filozofia nowożytna do 1830 roku*, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa 2005.

- 289 Tatarkiewicz W., *Historia filozofii, t. III: Filozofia XIX wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN:Warszawa 2005.
- 290 Tchorzewski A., *Funkcje edukacyjne rodziny. Studium diagnostyczno- anagnostyczne*, Wydawnictwo Uczelniane WSP: Bydgoszcz 1990.
- 291 Thrasher P. A., Mowbray C. T., *A strengths perspective: An ethnographic study of homeless women and children*, „Health&Social Work”, nr 20/ 1995.
- 292 Torquati, J. C., *Parenting*, w: D. Levinson, (red.), *Encyclopedia of homelessness*, Sage Publications: Newbury Park 2004.
- 293 Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta Koło Gdańskie, *Przełamywanie stereotypów. Publikacja podsumowująca projekt Agenda Bezdomności*, TPBA Koło Gdańskie: Gdańsk 2007.
- 294 Truskolaska E., *Kryminologiczne aspekty bezdomności*, Uniwersytet w Białymstoku: Białystok 2018.
- 295 Tucker M., *Family Functioning and Social Isolation as Moderators Between Stress and Child Abuse Potential*, University of North Carolina: Greensboro 2011.
- 296 Turska E., *Psychologiczne uwarunkowania aktywności podejmowanej w ramach przedsiębiorczości społecznej*, w: Z. Ratajczak (red.), *Przedsiębiorczość społeczna. Projekt realny czy utopia*, Wydawnictwo S-print: Katowice 2008.
- 297 Tyszką Z., *Mikro-, mezo-, makrospołeczne uwarunkowania bezrobocia i jego skutki w rodzinie*, w: R. B. Woźniak (red.), *Bezrobocie w małych miastach*, Wydawnictwo Miscellanea:Koszalin 1997.
- 298 Tyszką Z., *Rodzina a struktura społeczna*, wyd. Pomorze: Bydgoszcz 1984.
- 299 Tyszką Z., *Socjologia rodziny*, PWN: Warszawa 1976.
- 300 Walczak R., *Obraz siebie u kobiet długotrwale bezrobotnych*, Tow. Nauk. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: Lublin 2000.
- 302 Ward C., Fyson A., *Streetwork: the exploding school*, Routledge & Kegan Paul: London 1973.
- 303 Wierzbicka K., *Problem bezdomności w Polsce*, w:E. Kuminiek (red.), *Strefy niedostatku i nędzy mieszkaniowej w Polsce*, IGPiK: Warszawa 1990.

- 304 Wiktorska-Świąćka A., Oleniacz-Czajka Dolnośląska E., *Oce-
na metody towarzyszenia na podstawie realizacji projektu
„Wyprowadzić na prostą”, w: A. Wiktorska-Świąćka (red.),
Wyprowadzić na prostą. Innowacyjne metody aktywizacji
społecznej i zawodowej na przykładzie wdrażania modelu
lokalnej sieci wsparcia osób bezdomnych i zagrożonych
bezdomnościami*, Wydawnictwo Atut: Wrocław 2008.
- 305 Wilczek J., *Model lokalnej sieci wsparcia osób bezdomnych
i zagrożonych bezdomnościami w zakresie aktywizacji zawo-
dowej i społecznej wdrażany w ramach projektu IW EQU-
AL „Wyprowadzić na prostą”, w: A. Wiktorska-Świąćka
(red.), Wyprowadzić na prostą. Innowacyjne metody akty-
wizacji społecznej i zawodowej na przykładzie wdrażania
modelu lokalnej sieci wsparcia osób bezdomnych i zagro-
zonych bezdomnościami*, Wydawnictwo Atut: Wrocław 2008.
- 306 Wilk J., *Pedagogika rodziny*, Wydawnictwo Poligrafia Sale-
zjańska: Lublin 2002.
- 307 Włodarczyk E., *Przejęcie i likwidacja katolickiej organizacji
„Caritas” w województwie wrocławskim w 1950 roku,
„Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo.”*, nr 315/2013,
cz.2.
- 308 Woronowicz B., *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do
zdrowia*, Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia: Warszawa
2009.
- 309 Woynarowska-Soldan M., *Metoda Action Research i jej za-
stosowanie w promocji zdrowia*, „HygeiaPublic Health”, nr
49/2014.
- 310 Woźniak W., *Analiza bezrobocia w Polsce w latach 2004-
2014*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Stu-
dia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania”, nr
42/2015.
- 311 Wygnańska J., *Najpierw mieszkanie” w Polsce - dlaczego
tak?*, The Ius Medicinae Foundation: Warszawa, 2016.
- 312 Vigneau-Cazalaa M., *Wprowadzenie do metody towarzyse-
nia: źródła metody towarzyszenia wielowymiarowego
i zindywidualizowanego we Francji*, w: A. Wiktorska-Świąć-
ka (red.), *Wyprowadzić na prostą. Innowacyjne metody ak-
tywizacji społecznej i zawodowej na przykładzie wdrażania*

- modelu lokalnej sieci wsparcia osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością*, Wydawnictwo Atut: Wrocław 2008.
- 313 Yin R.K., *Case Study Research. Design and Methods*, Sage Publications: Thousand Oaks – London – New Delhi 2003.
- 314 Zaborowska A., *Dostrzegać bezdomność. Bezdomność w perspektywie pomocy społecznej*, Towarzystwo Naukowe KUL: Lublin 2016.
- 315 Zadrożyńska A., *Homo faber i homo ludens. Etnologiczny szkic o pracy w kulturach tradycyjnej i współczesnej*, PWN: Warszawa 1983.
- 316 Zagożdżon P., Zaborski L., *Dynamika zmian bezrobocia a ryzyko zgonu*, w: L. Niebrój, M. Kosińska (red.), *Unemployment and Health Care, Seria Eukrasia, t. 5*, Wydawnictwo Śląskiej Akademii Medycznej: Katowice 2004.
- 317 Zajączkowska A., *Koordinator projektu unijnego – instruktaż skutecznej realizacji z programem monitorowania zadań*, Wydawnictwo OddK: Gdańsk 2009.
- 318 Zalewska D., *Ubóstwo: teorie, badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: Wrocław 1999.
- 319 Zielińska E., *Kształtowanie czynności samoobsługowych w przedszkolu i edukacji wczesnoszkolnej*, CODN: Warszawa 2009.
- 320 Ziemska M., *Patologia rodziny*, w: A. Podgórecki (red.), *Zagadnienia patologii społecznej*, PWN: Warszawa 1976.
- 321 Żak-Rosiak E., *Bezrobotni*, Centrum Rozwoju Służb Społecznych: Warszawa 1996.
- 322 Żukiewicz A., *Koncepcja Action Research i jej zastosowanie w procesach poznawania i przetwarzania rzeczywistości życia ludzkiego. Rozważania z perspektywy pedagogiki społecznej*, „Pedagogika Społeczna”, nr 2/2011.

Źródła internetowe:

- 1 *Bezrobocie rejestrowane, i kwartał 2018*, Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinfor->

- macyjny/pl/defaultaktualnosci/5473/3/32/1/bezrobocie_rejestrowane_i_kwartal_2018_r..pdf (dostęp: 31.01.2019 r.).
- 2 *Bezrobotni 2018, Komunikat z Badań CBOS*, Nr 55/2018, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_o55_18.PDF (dostęp: 31.01.2019 r.).
 - 3 Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego, strona projektu „Diagnoza+”: <https://diagnoza.plus/bezrobocie-w-kwietniu-2020/>
 - 4 County of San Diego, *Homeless Outreach Worker (HOW) Best Practices*, https://www.sandiegocounty.gov/content/dam/sdc/hhsa/programs/bhs/TRL/TRL%20Section%202/HOW_BestPractices.pdf, (dostęp: 11.09.2019)
 - 5 Europejska Typologia Bezdomności i Wykluczenia Mieszkaniowego ETHOS, https://www.feantsa.org/download/pl____7386404743356865659.pdf.
 - 6 Informacja o rynku pracy w czwartym kwartale 2018 roku (dane wstępne), GUS, 25.02.2019r. [https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5475/12/36/1/informacja_o_rynku_pracy_w_czwartym_kwartale_2018roku.pdf].
 - 7 Informacja o sytuacji na lokalnym rynku pracy w marcu 2019 roku, Powiatowy Urząd Pracy w Częstochowie,
[<http://czestochowa.praca.gov.pl/documents/2125880/9011889/Informacja%20o%20sytuacji%20na%20rynku%20pracy%20Miasta%20Cz%20C4%99stochowy%20i%20powiatu%20Cz%20C4%99stochowskiego%20w%20marcu%202019r%20%28.pdf%29/37065733-6845-458c-9038-0c7c8837a040?t=1555585607731>] (dostęp: 24.04.2019 r.).
 - 8 *Kodeks Etyki Socjologa uchwalony przez Walne Zgromadzenie Delegatów Polskiego Towarzystwa Socjologicznego dnia 25 marca 2012 r.*, źródło internetowe: <http://>

- pts.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/kodeks.pdf (dostęp: 14.11.2019).
- 9 Michalska A., *Streetworking w doświadczeniach europejskich*, w: *E-przewodnik streetworkingu* http://www.ab.org.pl/e-przewodnik/fr_index.html (dostęp: 13.11.2019).
 - 10 Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Program „Pokonać bezdomność. Program pomocy osobom bezdomnym”*, <https://www.gov.pl/web/rodzina/pokonac-bezdomnosc-program-pomocy-osobom-bezdomnym-edycja-2019> (dostęp: 11.11.2019 r.).
 - 11 Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Wyniki Ogólnopolskiego badania liczby osób bezdomnych - Edycja 2019*, <https://www.gov.pl/web/rodzina/wyniki-ogolnopolskiego-badania-liczby-osob-bezdomnych-edycja-2019> (dostęp: 09.07.2019 r.).
 - 12 Olech P., *Bezdomność – bezdachowość i bezmieszkanowość*, w: *e-Przewodnik streetworkingu*, http://www.ab.org.pl/e-przewodnik/fr_index.html (dostęp 30.05.2019 r.).
 - 13 Rychcicki R., *Rzut oka na inflację i bezrobocie*, 2008, https://books.google.pl/booksid=Oo_Fp3YaCL8C&lpg=PA9&dq=podatki%20jako%20przyczyna%20bezrobocia&hl=pl&pg=PA9#v=onepage&q=podatki%20jako%20przyczyna%20bezrobocia&f=false, (dostęp: 11.11.2019 r.).
 - 14 *Terytorialne zróżnicowanie bezrobocia w Polsce*, Departament Rynku Pracy, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2018, <http://psz.praca.gov.pl/documents/10828/151409/Terytorialne%20zr%C3%B3znicowanie%20bezrobocia%20w%20Polsce%20w%202017%20roku.pdf/4de3b322-47c0-40d1-97d0-0aadd01720ff?t=1536826768863> (dostęp: 31.01.2019 r.).

- 15 Włodawiec B., *Analiza efektywności terapii odwykowej osób bezdomnych, uzależnionych od alkoholu*, Warszawa 2012
[http://psychologia.net.pl/e-booki/raport_z_badan_analiza_efektywnosci_terapii_odwykowej_bezdomnych_alkoholikow.pdf] (dostęp: 11.11.2019 r.).

Akty prawne:

- 1 Dz. U. 2003, nr 122 poz. 1143, Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. O zatrudnieniu socjalnym.
- 2 Dz. U 2006, nr 94, poz. 651, Ustawa z dnia 27kwietnia 2006 r. O spółdzielniach socjalnych.
- 3 Dz. U. 2008, nr 69, poz. 415, z późn. Zm o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy
- 4 Dz. U. 2018, poz. 1508 i 1693, Ustawa z 12 marca 2004 r. O pomocy społecznej.

WYKAZ WYKRESÓW I TABEL

Wykresy

Wyk. 1. Stopa bezrobocia w Polsce w latach 2003-2020 [dane w %]	75
Wyk. 2. Liczba pracujących i wskaźnik zatrudnienia dla osób w wieku 15 lat i więcej według płci.....	83
Wyk. 3. Struktura bezrobotnych ze względu na poziom wykształcenia	85
Wyk. 4. Liczba zarejestrowanych bezrobotnych (stan w końcu miesiąca maja 2019 r.).....	92
Wyk. 5. Struktura bezrobotnych według wieku w PUP Częstochowa (stan na 31.03.2019 r.).....	94
Wyk. 6. Struktura bezrobotnych w Częstochowie według wykształcenia.....	95
Wyk. 7. Struktura bezrobotnych w Częstochowie według czasu pozostawania bez pracy.....	96
Wyk. 8. Liczba bezrobotnych w Częstochowie podejmujących pracę w 2018 i 2019 roku.....	98
Wyk. 9. Bezrobocie osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy w Częstochowie.....	99

Tabele

Tab. 1. Stopa bezrobocia rejestrowanego wyrównana sezonowo w latach 2011-2018.....	77
--	----

Tab. 2. Liczba bezrobotnych zarejestrowanych wyrównana sezonowo w latach 2011-2020 (w tys.).....	79
Tab. 3. Wykaz przykładowych czynności i metod na poziomie profilaktyki względem danego profilu klienta.....	155
Tab. 4. Wykaz przykładowych czynności i metod na poziomie interwencji względem danego profilu klienta.....	158
Tab. 5. Wykaz przykładowych czynności i metod na poziomie integracji względem danego profilu klienta.....	161
Tab. 6. Kwalifikacje formalne streetworkera bezdomności.....	182
Tab. 7. Najczęściej pojawiające się zagrożenia występujące w poszczególnych miejscach pracy streetworkera pracującego z osobami bezdomnymi.....	215
Tab. 8. Porównanie metody Housing First z programem Job First	334

WYKAZ ILUSTRACJI

Il. 1. Doznawane i generowane negatywne doświadczenia osób w kryzysie bezdomności.....	49
Il. 2. Strefa Kreatywna MiserArt we Wrocławiu.....	124
Il. 3. Schemat przebiegu metody towarzyszenia.....	132
Il. 4. Graficzne przedstawienie definicji problemu społecznego.....	150
Il. 5. Kampania przeciwdziałająca stereotypizacji osób bezdomnych (Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Częstochowie).....	176
Il. 6. Kampania przeciwdziałająca zjawisku żebractwa (Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie w Gdańsku).....	177
Il. 7. Obszary działań streetworkera.....	188
Il. 8. Elektroniczna Mapa Bezdomności Pozaschroniskowej.....	192

Il. 9. Przykład redukcji szkód w jednym z miejsc niemieszkalnych.	199
Il. 10. Zagrożenia w pracy streetworkera.....	214
Il. 11. Możliwości zapobiegania zagrożeniom w pracy streetworkera	223
Il. 12. Potencjalni współpracownicy streetworkera.....	226
Il. 13. Szablon do ogłoszeń w ramach metody „Job First”	285

Załącznik I: GRAFICZNA MAPA PYTAŃ

[illegible]